

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Lucie Arendacká

Právo a lidské tělo: tělesná autonomie queer lidí

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Petr Agha, LL.M., Ph.D.

Katedra: politologie a sociologie

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 5. 3. 2024

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 187 470 znaků včetně mezer.

Lucie Arendacká

V Praze dne 5. 3. 2024

Ráda bych poděkovala svým blízkým, kteří mě nejen během studia podporovali, ať už psychicky, materiálně nebo jakkoliv jinak. Děkuji také Mgr. Petru Aghovi, LL.M., Ph.D. za vedení diplomové práce, konzultace a cenné rady.

Obsah

ÚVOD	5
1 FEMINISTICKÁ A QUEER TEORIE A TĚLESNOST	9
1.1 FEMINISMUS	9
1.1.1 <i>Humanistický feminismus</i>	9
1.1.2 <i>Diferenční feminismus</i>	10
1.1.3 <i>Poststrukturalistický feminismus</i>	12
1.2 QUEER TEORIE	14
1.2.1 <i>Pojem queer</i>	15
1.2.2 <i>Queer teorie práva</i>	17
1.2.3 <i>Queer politika tělesnosti</i>	20
1.3 GENDER A POHLAVÍ.....	22
1.3.1 <i>Gender</i>	23
1.3.2 <i>Pohlaví</i>	24
1.4 TRANS A INTERSEX	26
1.4.1 <i>Trans</i>	27
1.4.2 <i>Intersex</i>	29
1.5 ANTIGENDER	30
2 POHLAVÍ/GENDER A TĚLESNÁ AUTONOMIE V PRÁVU	34
2.1 DOSTUPNOST ZVOLENÝCH TĚLESNÝCH ZÁSAHŮ	34
2.1.1 <i>Odborná komise ministerstva zdravotnictví</i>	35
2.1.2 <i>Lékařská diagnóza a vyšetření</i>	37
2.1.3 <i>Naplnění cisheteronormativní genderové role</i>	40
2.1.4 <i>Ekonomické podmínky</i>	41
2.2 NEDOBROVOLNÉ A NUCENÉ TĚLESNÉ ZÁSAHY	42
2.2.1 <i>Nucené kastrace trans lidí</i>	43
2.2.1.1 Ústavnost právní úpravy.....	46
2.2.1.2 Cisheteronormativita v judikatuře	53
2.2.2 <i>Normalizační zákroky u intersex lidí</i>	55
2.3 REGULACE POHLAVÍ/GENDERU.....	59
2.3.1 <i>Regulační modely pohlaví/genderu</i>	60
2.3.2 <i>Deregistrace pohlaví/genderu</i>	63
ZÁVĚR	69
SEZNAM ZKRATEK	72
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	73
ABSTRAKT A KLÍČOVÁ SLOVA V ČJ	89
ABSTRAKT A KLÍČOVÁ SLOVA V AJ	90

Úvod

Spolu s vývojem v oblasti postavení LGBT+ lidí se v současné době v globálním měřítku zvedá konzervativní vlna antigender hnutí zaměřeného proti tzv. „genderové ideologii“. Jeho cíle spočívají zejména v omezování práv queer lidí, respektive žen, návratu k „tradičním“ hodnotám i upevnění nadřazeného postavení nukleární rodiny a heterosexuality.¹

V České republice jsou aktuálně v praxi předmětem z toho plynoucích bojů zejména manželství stejnopohlavních párů², otázka možnosti úřední změny pohlaví a jejích podmínek³ či ratifikace Istanbulské úmluvy⁴. V širším měřítku se mnohé konzervativní úsilí zaměřuje právě proti tělesné autonomii a reprodukční spravedlnosti. Lze sem zařadit snahu omezit přístup k interrupci (s níž se zde tolik⁵ nepotýkáme na rozdíl od jiných států), k metodám asistované reprodukce včetně alarmistických narativů o náhradním mateřství⁶ či zmíněné nucené kastrace a další zásahy do integrity trans lidí nebo také gatekeeping genderově afirmativní zdravotní péče.⁷

Právní úprava však zasahuje do života queer lidí ve vztahu k tělesnosti vedle těch zmíněných i v řadě dalších oblastí, ať už jde o regulaci toho, co člověk se svým tělem může dělat, co musí i co naopak nesmí. Tělesno hraje roli prakticky všude, v dárcovství krve a stigmatizaci neheterosexuálních mužů*, zdravotní péči a diskriminaci HIV pozitivních nebo

¹ GLEESON, Jules. Judith Butler: ‘We need to rethink the category of woman’. *The Guardian* [online]. 2021 [cit. 11.12.2023]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2021/sep/07/judith-butler-interview-gender>

² RAMBOUSKOVÁ, Michaela. Pro gaye a lesby pouze partnerství, nikoli manželství, rozhodli poslanci. *Seznam Zprávy* [online]. 2024 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-manzelstvi-pro-vsechny-okamurova-spd-zablokovala-jednani-snemovny-246749>

³ KOŠLEROVÁ, Anna. Pokud si chcete úředně změnit pohlaví, musíte na kastraci. Novela kontroverzní legislativy má zpoždění. *iROZHLAS* [online]. 2023 [cit. 31.01.2024]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/trans-kastrace-trans-lidi-v-cesku-uredni-zmena-pohlavi-transparent_2312090500_ank

⁴ TROUSILOVÁ, Alžběta a ČTK. Senátoři neschválili Istanbulskou úmluvu o potírání násilí na ženách. *novinky.cz* [online]. 2024 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-senat-neschvalil-umluvu-40458478>

⁵ Přes vstřícný postoj veřejnosti k možnosti podstoupit interrupci se lobbistické organizace i v lokálním prostoru snaží usilovat o určitou míru omezení tohoto práva, viz DUŠKOVÁ, Magdalena, Eliška KOLDOVÁ a Jan KAŠPÁREK. Mezi Bohem a ultrapravicí: Hnutí Pro život jako nejschopnější lobbistická skupina v Poslanecké sněmovně. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/06/mezi-bohem-a-ultrapravici-hnuti-pro-zivot-jako-nejschopnejsi-lobbisticka-skupina-v-poslanecke-snemovne/> a CVVM. *Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a prostituci – duben/květen 2023* [online]. 2023, s. 1 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5653/f9/ov230620.pdf

⁶ KOPECKÁ, Mahulena. Náhradní mateřství: Aliance pro rodinu usiluje o zákaz. *investigace.cz* [online]. 2024 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: <https://www.investigace.cz/nahradni-materstvi-evropa/>

⁷ JEŽKOVÁ, Adéla. Oplzlé výslechy na sexuologii se týkají i trans teenagerů, popisuje Králová z Transparentu (Rozhovor). *Refresher* [online] [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: <https://refresher.cz/112833-Oplzle-vyslechy-na-sexuologii-se-tykaji-i-trans-teenageru-popisuje-Kralova-z-Transparentu-Rozhovor>

třeba bezpečnosti a nedostatečné ochraně před násilnými a sexuálními útoky jakožto předsudečnými činy. Naopak složité by bylo přijít s tématem, jehož se naše tělesnost nedotýká.

Rozhodla jsem se proto zaměřit se úžeji na možnost queer lidí rozhodovat o svém těle v kontextu společenských kategorií pohlaví/genderu a jejich odrazu v právní regulaci. Cílem je proto kriticky rozebrat, jakým způsobem a do jaké míry je tělesná autonomie queer lidí zachovávána i dosahována a jaký vliv má v tomto ohledu konstrukce pohlaví/genderu v právu. Tyto okolnosti se mohou dotýkat životů širokého spektra osob, nejvíce se budu nicméně věnovat postavení trans a intersex lidí, jelikož právě v jejich situaci se patrně nejzřetelněji odráží povaha i dopad těchto právních a sociálních kategorií a norem.

V této práci se opírám primárně o východiska feministické a queer teorie, jež mají již ze své podstaty politický rozměr. Queerfobní a antigender organizace mívají tendenci prezentovat queer lidi a související aktivismus v rámci strategie vyvolávání morální paniky jako ohrožení či přímo „genderovou ideologii“. Běžnou liberální odpovědí bývá popření jakéhokoliv rizika. V určitém ohledu ale queer hnutí hrozbu představuje. Nikoliv však pro jednotlivé lidi, rodiny nebo děti, ale pro systém založený na normativním hierarchickém uspořádání společnosti. Jak říká teoretička Sophie Lewis,⁸ queer přístupy samozřejmě ohrožením pro tradiční rodinu jsou – tradiční rodinu jako instituci s jejím výsadním postavením v současném světě.

Queer přístup tak zaujímá antiasimilační pozici zaměřenou proti samotným strukturám útlaku namísto pouhého rozšíření zavedeného normativního rámce a vměstnání se do jeho mezí. Díky přiznanému hodnotovému ukotvení vyplývá napovrch, že boj o queer svobodu, stejně jako o cokoli jiného, je střetem politickým, a to ze všech názorových pozic. Ani konzervativní strategie se tak nemůže skrývat za falešnou objektivitu, neutralitu a přirozenost zavedených tradičních hodnot.

S hodnotovým pozadím této práce souvisí také můj vlastní vztah k danému tématu. Sama se řadím ke queer lidem a snažím se taky podílet se na aktivistické činnosti. Promítá se zde tedy má vlastní zkušenost s identitou a také s lidmi a prostředím, v němž se pohybuji. To mi poskytuje možnost nahlédnout dané téma konkrétním úhlem pohledu, a ani můj přístup tak není

⁸ BĚLÍČEK, Jan. „Každý, kdo miluje své rodiče, by měl usilovat o zrušení rodiny,“ říká feministická teoretička Sophie Lewis. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 16.12.2023]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/10/kazdy-kdo-miluje-sve-rodice-by-mel-usilovat-o-zruseni-rodiny-rika-feministicka-teoreticka-sophie-lewis/>

a nemá být nezaujatý či neutrální, což obecně považují za pozitivní, ale nutně v jistém ohledu také omezující.⁹

V diplomové práci se dále snažím používat genderově inkluzivní vyjadřování, jelikož jazyk je nejen nástrojem, který umožňuje pojednávat o existujícím světě, ale také jej spoluutváří.¹⁰ Dle Judith Butler¹¹ diskurz předchází a konstruuje subjekt, absenci příznačných jazykových vyjádření je tak třeba chápat v kontextu mocenského diskurzu, jenž s některými nepočítá.¹² V češtině tak mnohdy narážíme na nedostatečné konvenční prostředky k vystihnutí identity či situace některých lidí. V souladu s queer metodou je tak možné vytvářet vlastní a nové jazykové prostředky či kvířit ty stávající.¹³

V následujícím textu k danému účelu budu používat písmeno „x“¹⁴ („bylx“ namísto „byli“) zejména v případě sloves, respektive znak „*“ („student*ka“, „studentky*i“, „které*í“) nebo tradičnější hromadná podstatná jména („studentstvo“) v případě sklonných slovních druhů.

Tato označení mají především dvě funkce. První z nich je vyjádření výslovně počítající s existencí nebinárních lidí. V takovém případě je možné je užít také v jednotném čísle.¹⁵ Druhou a v této práci častěji se objevující situací je náhrada klasického generického maskulina skutečně neutrální variantou. Generické maskulinum je sice praktické a v zásadě inkluzivní, jelikož z podstaty věci zahrnuje všechny lidi bez ohledu na rod, je však založeno na pojetí mužského rodu jako normy a ostatních rodů jako odchylky od ní. Ukazuje se také, že generické maskulinum přes zamýšlené neutrální vyjádření v lidech zpravidla vyvolává na prvním místě představu muže.¹⁶

⁹ K této reflexi jsem se inspirovala zejména v NOVÁK, Arnošt. *Tmavozelený svět: radikálně ekologické aktivity v České republice po roce 1989*. 2015, Dizertační práce, Univerzita Karlova, s. 13–14.

¹⁰ ROSE, Jamie. Jazykové prostředky vyjadřování nebinarity. In: *Manuál kvíření jazyka českého* [online]. Institut úzkosti, 2023 [cit. 20.12.2023]. Dostupné z: http://institutuzkosti.cz/media/files/W1siZiIsIjY1ODE5YjNiM2M0NTg0MjRmZTI2ZTJiNyJdXQ/02_Jamie%20Rose.pdf?sha=c86554482a81482e

¹¹ BUTLER, Judith. *Critically Queer*. GLQ. Yverdon, Switzerland: Duke University Press, 1993, roč. 1, č. 1, s. 17–18. DOI: 10.1215/10642684-1-1-17

¹² ŠOLTYS, Dominik. Co je queer/kvíř teória práva? (1. část). *STUDIA IURIDICA Cassoviensia*. 2023, roč. 11.2023, č. 1, s. 59. DOI: 10.33542/SIC2023-1-05

¹³ *Ibid.*, s. 60.

¹⁴ Volba právě písmene „x“ je spojována se zvykem označovat takto v matematice neznámou. Otázkou zůstává výslovnost. V některých případech je možné zkrátka vyslovit „i“, respektive „y“, které je písmenem „x“ nahrazováno, jelikož jejich výslovnost stejně často splývá. Jindy se důsledně vyslovuje „x“ jako „ks“ nebo jako samohláska „schwa“, popř. se nevyslovuje nijak. Viz ROSE, Jamie. *Jazykové prostředky vyjadřování nebinarity*.

¹⁵ DVTV. *Koncovka x u nebinárních lidí? Mě to neruší, jazyk není posvátná kráva, říká Valdřová* [online]. 2023 [cit. 19.12.2023]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=q0RBr-FO7ok>

¹⁶ KOLEK, Vít. Způsoby označování osob z hlediska ne/binarity genderu: kvantitativní sonda do titulních stran vybraných českých periodik. *Gender a výzkum (On-line)*. AV ČR Czech Academy of Sciences - Institute of Sociology, 2022, roč. 23, č. 2, s. 63–64. DOI: 10.13060/gav.2022.013

Nemám ambici, aby byla popsána inkluzivita či neutralizace v jazyce ve všech ohledech důsledná, konzistentní a dokonalá. Ostatně jejím smyslem ani není vytváření jakýchkoliv dalších rigidních norem. Také se nejedná o jediný možný způsob, jak k této záležitosti přistupovat, ale jde jen o jeden konkrétní odraz aktuálního jazykového vývoje a mně momentálně vyhovující variantu.

Z hlediska struktury tuto diplomovou práci člením do dvou částí, z nichž první je zaměřena především na koncepty, ze kterých vycházím, a jejich teoretický základ. V druhé části se blíže věnuji právní regulaci tělesné autonomie i kategorie pohlaví/genderu.

V první části se tedy blíže podívám na feministickou a queer teorii s důrazem na roli queer teorie v rámci teorie práva. Jde o podstatný teoretický základ pro nahlížení na tělesnou autonomii queer lidí v kontextu aktuálního pojetí pohlaví/genderu v právu. Popisují paradigmatické napětí v rámci feministické politiky, fluiditu queer přístupů mimo jiné v rovině tělesnosti a antiasimilační snahy v opozici ke strategii založené na reprezentaci a uznání. Součástí je i stručný pohled na konstrukci pohlaví a genderu ve společnosti i s tím souvisejících trans a intersex kategorií. Závěrem se zaměřím také na zmíněné aktuální názorové opozice vůči tělesné autonomii (nejen) queer lidí.

V druhé kapitole se zabývám právními a praktickými otázkami tělesné autonomie, a to zejména skrze příklad dopadu práva na trans a intersex osoby. Smyslem queer existence není jen diverzita spočívající v těchto identitách, ale také diverzita lidí uvnitř těchto skupin navzájem a respekt k jejich odlišnostem i autonomii ohledně své tělesnosti a života obecně. V tomto textu se proto věnuji uniformovanosti vnímání pohlaví/genderu i souvisejícího procesu tranzice. Z hlediska omezení tělesné autonomie se zaměřuji na nucené zásahy do queer těl, jež jsou pro české prostředí aktuální – zejména podmínku kastrace pro úřední změnu pohlaví a normalizační zákroky u intersex dětí. Dále věnuji pozornost stejně tak podstatné možnosti podstoupit tělesné zásahy, které si daný člověk zvolí, a okolnostem, které v přístupu k nim mohou bránit. Závěrem se zamýšlím nad pojetím pohlaví/genderu v právním řádu, potenciálním nastavením jeho regulačního modelu respektujícího autonomii nejen tělesnou i nad otázkou zrušení státní registrace této kategorie.

1 Feministická a queer teorie a tělesnost

1.1 Feminismus

Pro moderní společnost je v různých ohledech typické protikladné dělení na aktivní subjekt a pasivní objekt. Feminismus se pak zabývá konkrétně dichotomií pohlavního rodu – mužství a ženství.¹⁷ Z antropologického hlediska je možné na feminismus nahlížet jako na feminismus humanistický, diferenční a poststrukturalistický,¹⁸ v nichž se promítá zejména spor o univerzalizmus a partikularismus.¹⁹ Feministická teorie je zároveň od feminismu jakožto hnutí neoddělitelná a překračuje tak hranice akademického prostředí. A právě různorodý vnitřní dialog v rámci feministického hnutí může být tím, co jej udržuje živým.²⁰

Z každého z vyjmenovaných paradigmat vyplývá odlišné pojetí feministické politiky a jejích cílů. Ve zkratce jsou jednotlivá pojetí založena buď na předpokladu existence univerzální – lidské podstaty, nebo partikulární – rodové podstaty, anebo absence fixní podstaty člověka. Cílem je pak buď dosažení individuální rovnosti mezi všemi jednotlivci, nebo kolektivní rovnosti mezi pohlavími navzájem (obě spočívající v uznání identit a naplnění jistých požadavků), nebo neustálá relativizace genderové dichotomie (spočívající nad rámec úsilí o dosažení uznání a práv také v dekonstrukci a proměně identit, které samy o sobě představují zdroj útlaku).²¹

1.1.1 Humanistický feminismus

Humanistický feminismus je spojován s počátkem 18. století²² a s autorkami jako Mary Wollstonecraft či Susan Moller Okin.²³ Odráží se zejména v tomto období v první vlně feminismu, vzhledem k jejich nelineární časové povaze, kdy jedna vlna nenahrazuje jednoduše druhou, se však promítá i do současného liberálního feminismu.²⁴

Humanistický feminismus je založen na ideji určité univerzální esence, univerzálního a abstraktního netělesného jáství, které je společné všem lidem bez ohledu pohlaví či jiná

¹⁷ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy: feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2002, s. 14.

¹⁸ *Ibid.*, s. 19–20.

¹⁹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*. Praha: Neklid, 2021, s. 63.

²⁰ BUTLER, Judith. *Undoing Gender*. New York: Routledge, 2004, s. 175–176.

²¹ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 19–20.

²² LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 64.

²³ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 16.

²⁴ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 64.

individuální specifika. Bez ohledu na pohlaví si tedy lidé musejí být rovní, protože jsou v určité své podstatě stejní. Dle této koncepce se ve schopnosti racionální volby a ve svých obecných zájmech (univerzálních všem bez ohledu na specifické okolnosti jako sociální vrstvu či společenství, v němž žijí) lidé neliší.²⁵

Humanismus tak stojí na kartesiánské dichotomii duše a těla, díky které se ženy mají moci osvobodit ze svého ženství. Univerzální a racionální – bezpohlavní – duše jim umožňuje vymanit se z tělesné odlišnosti, která spočívá zejména v reprodukční funkci.²⁶ Ženy se dle takového pojetí mohou mužům vyrovnat, proto s nimi na základě stejných pravidel má být zacházeno stejně jako s muži. Případné rodové rozdíly navzdory své existenci nejsou podstatné.²⁷

Z kritického pohledu humanismus předpokládá společensky a kulturně nezatíženou bytost, která však ve skutečnosti představuje pouhou fikci.²⁸ Tento přístup k rovnosti rozdíly mezi lidmi opomíjí a je tak pro ženy ve vztahu k mužům asimilační.²⁹ Detailnější vymezení se vůči tomuto pohledu nabízí diferenční feminismus.

1.1.2 Diferenční feminismus

Diferenční feminismus, objevující se zejména v průběhu 80. let minulého století, spočívá právě v kritickém vymezení se vůči liberálnímu humanistickému univerzalizmu. V humanistickém pojetí abstraktní, racionální a univerzální osoby se dle něj ve skutečnosti skrývají pouze ty kvality, které jsou spojovány s mužským tělem a duší. A za představou univerzálního člověka se tak doopravdy skrývá pouze muž. Feminismus difference tak kritizuje ztotožnění žen s muži, v jehož důsledku jsou ženy a jejich specifické zkušenosti včetně zkušenosti tělesné opomíjeny.³⁰ Mezi významné teoretičky se řadí například Carol Gilligan, Seyla Benhabib nebo Carole Pateman.³¹

Některé autorky vnímají základ této odlišné a z hlediska pohlaví specifické zkušenosti v samotné tělesnosti jako v určité *biologicky* dané esenci, zatímco jiné se odkazují až na *psychologický* vývoj dítěte. Bez ohledu na to, jestli spatřuje přirozenou podstatu ženství v tělesnosti, nebo v duševním stavu, je však diferenční feminismus esencialistický. Jeho cílem

²⁵ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 16–17.

²⁶ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 65.

²⁷ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 19.

²⁸ *Ibid.*, s. 16–17.

²⁹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 64.

³⁰ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 17.

³¹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 75.

je tedy zohlednit typickou zkušenost žen související s péčí (zejména pak o děti) a vyzdvihnout politiku zaměřenou na péči.³²

Objevuje se zde kritika některých zavedených dichotomií. Na individuální úrovni jde o rozlišení mezi „rozumnou myslí“ na jedné straně „tělem obtíženým vášněmi“ na straně druhé, na úrovni sociální pak striktní rozlišování mezi soukromým a veřejným.³³ Přesto však feminismus diference popisuje binární rozdíl mezi maskulinní *etikou spravedlnosti* spočívající v rovnosti na straně jedné a feminní *etikou péče* spočívající v nenásilí na straně druhé. Vymezuje se vůči preferování maskulinní etiky a naopak usiluje o jejich zrovnoprávnění.³⁴ Diferenční feminismus proto podrobuje kritice humanistický ideál společenské smlouvy, který předpokládá subjekt jako muže a v němž ve skutečnosti není pro ženu (a etiku péče) prostor. Ženy tak nejsou stranou, ale předmětem společenské smlouvy, a jsou proto vytlačeny mimo veřejnou sféru – do skrytého prostředí domácnosti, do soukromí.³⁵

V moderním patriarchální řádu, světě rozděleném na veřejné a soukromé, představuje veřejná sféra „*univerzální oblast svobody, rovnosti, individualismu, rozumu, smlouvy a nestranného zákona,*“ zatímco soukromá sféra „*se stává oblastí partikularity, přirozeného podmanění, pokrevních pout, lásky a sexuální vášně – světa žen, v němž také vládou muži.*“³⁶ Zatímco humanistický feminismus usiluje o otevření veřejné sféry ženám skrze jejich připodobnění se mužům, diferenční feminismus to odmítá jakožto asimilační. Ohrožit patriarchální řád může jedině zpochybnění popsání dělení, nikoliv přizpůsobení se mu.³⁷

Z tohoto přístupu pramení politika uznání a reprezentace. Ta je zaměřena na úsilí o viditelnost a uznání práce spojené se specificky ženskou zkušeností, která se typicky realizuje v soukromé sféře, a proto zůstává skryta a nedoceněna. Na základě toho se soustředí na dosažení určitých požadavků a práv v závislosti na pohlavní diferencii (potažmo dalších charakteristikách, jakými mohou být rasa nebo sexuální orientace atd.) Uznání založené na dosažení práv v závislosti na partikulární charakteristice pak lze shrnout pod názvem genderované (nebo sexuální atp.) občanství³⁸ – jako souhrn různorodých požadavků a míry jejich naplnění. Jde např. o požadavky právní, sociální a kulturní povahy, které se dále dělí na

³² BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 17.

³³ *Ibid.*, s. 18.

³⁴ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 72.

³⁵ *Ibid.*, s. 72–73, 76.

³⁶ PATEMAN, Carole. *The Disorder of Women: Democracy, Feminism, and Political Theory*. Stanford: University Press, 1989, s. 43. Citováno z LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 76–77.

³⁷ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 77.

³⁸ *Ibid.*, s. 79.

požadavky založené na chování a praxi (např. dekriminlizace stejnopohlavního styku), na identitě (sebeurčení trans lidí) a na vztazích (stejnopohlavní manželství).³⁹

Základ feminismu diference tak stále spočívá v dichotomii mužství a ženství. Humanismus je založen na *univerzálním* a racionálním lidství (které ani nemůže záviset na jakékoliv zkušenosti⁴⁰), zatímco feminismus diference stojí na *partikulární* ženské zkušenosti. Zatímco však humanistický feminismus zevšeobecňoval podstatu veškerých lidí, feminismus diference bývá rovněž obviňován z podobného falešného univerzalizmu – pouze s tím rozdílem, že tentokrát zevšeobecňuje právě konkrétně ženství.⁴¹

Tuto falešnou univerzalitu diferenční feminismus vytváří tím, že daná partikulární ženská zkušenost má být zkušeností ženami sdílenou, všem ženám společnou, a mezi nimi tedy univerzální. Tvoří se tak představa o jednolitém ženství, s níž se však ve skutečnosti nemohou ztotožnit všechny ženy, ale zejména cis, heterosexuální ženy evropského původu a ze střední třídy. Dále tak opomíjí (menšinovou) ženskou zkušenost.⁴²

Odpovědí na falešné zevšeobecnění ženství může být na straně jedné snaha o další a další partikularizaci identit – typická pro politiku identity, která počítá především s bohatší a intersekcionalní rozmanitostí identit – anebo také východiska, se nimiž přichází poststrukturalistický feminismus.⁴³

1.1.3 Poststrukturalistický feminismus

Poststrukturalismus se vymezuje vůči protikladu v podobě přírody a kultury i dalších navazujících protikladů, tedy vůči nahrazování relativních odlišností absolutizovanými dichotomiemi.⁴⁴ Poststrukturalistický feminismus taktéž vychází ze zpochybnění dualit⁴⁵ vyplývajících z humanistického kartesiánského dělení člověka na duši a tělo.⁴⁶ Mezi poststrukturalistické feministické autorky lze řadit například Elizabeth Grosz, Judith Butler

³⁹ PITOŇÁK, Michal. *Sexuální občanství* [online]. 2018 [cit. 21.01.2024]. Dostupné z: <https://queergeography.cz/sexualni-obcanstvi/>

⁴⁰ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 65.

⁴¹ Ibid., s. 68–69.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 14.

⁴⁵ PORKERTO VÁ, Hana. Potíže s hmotou: Judith Butler a/nebo nový materialismus? *Gender a výzkum / Gender and Research* [online]. 2013, roč. 14, č. 2, s. 42 [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: http://genderonline.cz/artkey/gav-201302-0004_matter-trouble-judith-butler-and-or-the-new-materialism.php

⁴⁶ SULLIVAN, Nikki. *A Critical Introduction to Queer Theory*. New York: New York University Press, 2003, s. 41.

nebo Donu Haraway, přičemž navazují zejména na Foucaulta, Deleuzeho, Derridu, Kristevu či Irigaray.⁴⁷

Poststrukturalismus odmítá jak výše popsanou humanistickou abstraktní podstatu lidství, tak diferenční tělesnou či psychologickou podstatu ženství. Vymezuje se tak vůči oběma esencialistickým paradigmatům, namísto toho lidství i ženství považuje za nahodilé historicky, sociálními praktikami a diskurzem formované konstrukty. Subjekt tak nemá fixní podstatu spočívající ani v těle, ani v duši.⁴⁸ A podstatné tedy není zjištění původu, ani odhalení určité autentické identity, která by byla člověku předem (a z podstaty) dána. Naopak takové kolektivní identity mohou feministickou politiku i limitovat.⁴⁹

V partikularismu typickém pro předchozí paradigma shledává poststrukturalismus útlak spočívající ve vynucené identitě. Původní, diferenční kritiku útlaku (ženské) *identity* tedy nahrazuje kritikou útlaku právě onou *identitou*.⁵⁰ K falešné univerzalizaci tudíž nevede pouze humanistický a diferenční přístup, jak bylo popsáno výše, ale vlastně jakýkoliv přístup usilující o stabilizaci proměnlivých identit. Právě touto snahou o zavedení fixní ohraničené identity (např. i za účelem její reprezentace) je totiž dojem o její stabilitě také utvářen a potvrzován, z čehož plyne její utlačující povaha.⁵¹

Taková esencializace (ať už skrze tělesné odlišnosti, rozdílný psychologický vývoj nebo nevyhnutelnou životní zkušenost) a stabilizace identity je tedy znesvobodňující. Na to také navazuje queer teorie nahlížející na sexualitu jako na proměnlivé a fluidní touhy spíše než jako na omezující fixní identitu. Odmítnutím pevné identity se dále otevírá prostor pro dekonstrukci binárních kategorií identity, jako je mužství a ženství nebo homosexualita a heterosexuality, a pro posun k novým a nenormativním alternativám.⁵²

Identita je v rámci diferenční politiky uznání dále chápána jako již předem daná, a tedy pouze popisná kategorie – bez zaměření na způsoby jejího formování. Problematickým aspektem však v takovém případě nemusí být jen samotná stabilizace proměnlivých identit, ale i jejich vymezení v závislosti na těch, kdo jsou z důvodu svého souladu s normou privilegovanými – nadřazenými, což tuto hierarchii nadále potvrzuje.⁵³ Naopak zaměření na

⁴⁷ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 18.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ BUTLER, Judith. *Trampoty s rodem: feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava: ASPEKT, 2003, s. 9.

⁵⁰ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 69.

⁵¹ Ibid., s. 69–70.

⁵² Ibid., s. 95.

⁵³ Ibid., s. 81–82.

proces ustavování subjektu v rámci poststrukturalismu nabízí určitou možnost překlenout rozpor mezi univerzalismem a partikularismem.⁵⁴

Snahu o dosažení uznání a naplnění svých požadavků například v podobě dosažení určitých práv nahrazuje poststrukturalismus snahou o dekonstrukci a transformaci identit.⁵⁵ Nicméně kompletní odmítnutí politiky reprezentace a uznání se jeví z praktického hlediska jako téměř nemožné. Příslušné kategorie, které jsou jejich prostřednictvím produkovány, ale mohou být každopádně nazírány kriticky, relativizovány, rozšiřovány o různorodé subjektivní formy jejich prožívání, a zbaveny tak své donucovací povahy.⁵⁶

Vedle tzv. lingvistického proudu poststrukturalismu, kam se řadí například Butler (jejíž teorie budou popsány níže), zde lze zmínit také neomaterialistický feminismus. Oba tyto směry se opírají o společné základy v podobě dekonstrukce přirozenosti a falešných dichotomií nebo odmítání univerzalismu a esencialismu. Neomaterialismus dále klade podstatný důraz na aktérství hmoty a na její vliv na konstruování reality.⁵⁷ Na základě toho navrhuje například zohlednit, jak současné vědecké poznatky z oblasti biologie svědčící o rozmanitosti lidského těla a pohlaví mohou být využity k poukázání na nelogičnosti v určování pohlaví, a tedy k podrývání genderového řádu.⁵⁸

1.2 Queer teorie

Feminismus se propisuje také do oblasti práva. Feministická právní teorie částečně odráží vývoj feministických vln, ale rozvíjí se zejména od 70. let 20. století.⁵⁹ Pro toto téma je však ještě významnější vývoj queer teorie a jejího vztahu k právu.

Queer teorie se začala vyvíjet v 80. letech⁶⁰ s využitím poststrukturalistické a postmoderní teorie. Tento souhrnný pojem solidárně a politicky propojující gay a lesbické hnutí měl za svůj smysl také nahrazení či alespoň problematizování existujícího pojmu gay a lesbických studií,

⁵⁴ Ibid., s. 70.

⁵⁵ Ibid., s. 69.

⁵⁶ Ibid., s. 96–97.

⁵⁷ PORKERTOVÁ, Hana. *Potíže s hmotou*, s. 41, 48.

⁵⁸ PORKERTOVÁ, Hana. Trampoty s trampoty. Co nám dnes neřiká Judith Butler a proč má stále cenu ji číst. *Gender a výzkum / Gender and Research* [online]. 2016, roč. 17, č. 1, s. 105 [cit. 16.12.2023]. Dostupné z: http://genderonline.cz/artkey/gav-201601-0013_troubles-with-troubles-what-does-judith-butler-tell-us-today-and-why-it-is-still-meaningful-to-read-her.php

⁵⁹ CHAMALLAS, Martha. *Introduction to Feminist Legal Theory*. Frederick, MD: Wolters Kluwer Law & Business, 2013, s. 17.

⁶⁰ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*. London: Routledge, 2001, s. 9–11.

a to bez užití slova homosexuál, jež bylo jednak spojováno na prvním místě s muži a jednak si neslo (a i nadále nese) určité medicínské stigma.⁶¹

Z podstaty se queer teorie brání stanovení své pevné definice, spočívá naopak v odporu ke kategorizaci jak sebe, tak svých subjektů.⁶² Nelze ji označit za teorii jednotnou, vyznačuje se heterogenními přístupy a podobně jako samotný pojem queer si zachovává jistou neurčitost z hlediska svého předmětu i povahy.⁶³

Navzdory dané fluiditě však lze říct, že zpochybňuje identitu jako koncept stabilní a neměnný. Je z principu politicky zaměřená a postavená na určité hodnotové orientaci.⁶⁴ A můžeme ji vztáhnout konkrétněji k záležitostem týkajícím se sexuality a genderové identity – specificky z hlediska odporu k jejich stabilitě a uzavření do pevných kategorií.⁶⁵ Ve zkratce lze tedy říct, že „[q]ueer teorie představuje akademický rámec dekonstrukce dominantních heteronormativních struktur, které jsou základem existujícího vědeckého poznání.“⁶⁶

1.2.1 Pojem queer

K porozumění queer teorii může pomoci bližší pohled na samotné slovo queer. Nestabilní definice queer teorie pramení již z charakteru tohoto pojmu, jehož pevné vymezení rovněž nemusí být klíčové. Naopak snažit se jej definovat vlastně samo o sobě není příliš queer přístupem. Může vesměs zahrnovat vše a zároveň nic konkrétního.⁶⁷ Z časového, místního i dalšího kontextuálního hlediska se jedná o pojem proměnlivý, také pro různé lidi navzájem může mít různý význam.⁶⁸ Popisuje se tedy jako něco, co je záměrně neustále v pohybu a jednoznačně jej definovat nelze⁶⁹ – „[q]ueer je z definice cokoliv, co je v rozporu s tím, co je normální, legitimní a dominantní. Není nic konkrétního, k čemu by se nutně muselo vztahovat. Jedná se o identitu, která nemá žádnou esenci.“⁷⁰

Jeho smyslem je tedy postihnoutí různorodosti a plurality, a to zejména v oblasti genderu i sexuality. Zahrnuje tedy LGBT+ lidi, ale zahrnuje také různé další potenciální identity.

⁶¹ DE LAURETIS, Teresa. *Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities. differences*. 1991, roč. 3, č. 2, s. iv–viii. DOI: 10.1215/10407391-3-2-iii a ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť)*, s. 65–67.

⁶² LECKEY, Robert a Kim BROOKS, eds. *Queer Theory: Law, Culture, Empire*. New York: Routledge, 2010, s. 1–2.

⁶³ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť)*, s. 65–66.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 69.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 66.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 67. (vlastní překlad)

⁶⁷ SULLIVAN, Nikki. *A Critical Introduction to Queer Theory*, s. 43.

⁶⁸ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť)*, s. 57.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 64.; SULLIVAN, Nikki. *A Critical Introduction to Queer Theory*, s. 43.

⁷⁰ HALPERIN, David M. *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*. New York: Oxford University Press, 1995, s. 62. citováno z SULLIVAN, Nikki. *A Critical Introduction to Queer Theory*, s. 43. (vlastní překlad)

Představuje všechno, co je nenormativní, nenormalizovatelné a antiasimilační, respektive neodpovídá zavedeným kategoriím. Propojuje označení individuální i kolektivní (skupinové či komunitní) identity, s čímž je dále spojen i jeho politický rozměr.⁷¹

Někdy se rozlišuje mezi užíváním pojmu queer jako podstatného (a zároveň přídavného jména) a slovesa. Zatímco v prvním případě se objevují obavy o paradoxní důsledek v podobě ustálení queer jako stabilní identity, v případě slovesa je naopak možné jej užít nejen k popisu (identity) subjektů, ale také jako něco činného, jako politický a ideologický postoj či rozhodnutí vystupovat mimo normu.⁷² S tím dále souvisejí i odvozené pojmy jako třeba queerování a queerství (nebo jejich počestěné varianty kvírování, kvírství). Vyloženě negativně pak bývá hodnoceno používání tohoto výrazu jako prostého synonyma pro gaye a lesby – kvůli homonormativitě, snaze o pouhou toleranci a uznání, potažmo zmíněné paradoxní tendenci k jeho stabilizaci.⁷³

Původní význam slova queer byl pejorativní, používal se jako nadávka pro ty, kteří nepůsobilx heterosexuálně. Zhruba od 80. let se však ve Spojených státech začalo ustavovat jako označení užívané samotnými LGBT+ lidmi. Díky reappropriaci tak nabylo i politického významu a potenciálu. S aktivismem také začal být spojován díky hnutí Queer Nation a rozvinulo se jeho pojetí jako inkluzivního a praktického *zastřešujícího termínu* pro celou LGBT+ komunitu. Zahrnuje tak všechny, jejichž sexuální orientace nebo genderová identita není pouze cisgender nebo heterosexuální či neodpovídá jejich normativnímu pojetí.⁷⁴

Vedle zastřešujícího označení může představovat také *individuální identitu* zmíněných osob – identitu, která ale nemusí být neměnná, stabilní nebo finální.⁷⁵ Nadále však platí, že vysvětlení užívání daného pojmu zůstává rozmanité, a toto shrnutí tedy nutně zjednodušující. Judith Butler tak oproti uvedenému například popisuje: „[q]ueer pro mě nikdy nepředstavovalo identitu, ale způsob, jak se zapojit do boje proti homofobii. Vzniklo jako hnutí proti kontrole identity [v originále *policing of identity*] – vlastně hnutí proti policii.“⁷⁶

Dále je queer pojímáno jako *ideologický a politický postoj*. Jde o význam, který se více rozvinul od 80. let spolu s konkrétními aktivistickými počiny (třeba hnutí ACT UP během HIV

⁷¹ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť)*, s. 57, 58, 62, 63.

⁷² LECKEY, Robert a Kim BROOKS, eds. *Queer theory*, s. 2.

⁷³ Ibid., s. 6. a ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť)*, s. 62–64.

⁷⁴ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť)*, s. 60–62.

⁷⁵ Ibid., s. 57–59.

⁷⁶ GLEESON, Jules. *Judith Butler: 'We need to rethink the category of woman'*. V originále: „*Queer was, for me, never an identity, but a way of affiliating with the fight against homophobia. It began as a movement opposed to the policing of identity – opposing the police, in fact.*“

epidemie). Spočívá tedy ve veřejném vyjádření queer identity a podobně jako feministické postoje stojí na klasické zásadě, že osobní je politické. Pojem queer je v tomto ohledu výrazně propojen také s tělesností. Díky svému zaměření na sexualitu, tělesné pohlavní znaky či genderové vyjádření představuje také politizaci problematiky těla. Právě tělo je tak prostředkem ke zpochybnění rigidního binárního náhledu na gender i sexualitu a také systému, který jej udržuje. Na tělo je pohlíženo jako na kulturní i politickou entitu.⁷⁷

1.2.2 Queer teorie práva

Queer teorie práva navazuje na širší oblast radikálních teorií práva⁷⁸ či kritických právních studií,⁷⁹ které se vyvíjejí od první půlky 70. let.⁸⁰ Svou povahou je spjata rovněž s feministickou právní teorií.⁸¹ Queer přístupy bývají v právu o poznání méně přítomné než třeba ve společenskovedních oborech, což je vysvětlováno jako důsledek dominantního postavení liberálního legalismu.⁸² Z jiného pohledu pak queer teorie práva de facto (ještě) ani neexistuje. Tak či tak se však nedá vymezit ve finální a ucelené podobě a nachází se spíše v určitém bodě svého formování.⁸³

Byť jsou pojetí queer právní teorie různá, vztahuje se typicky zejména k oblastem práva, které souvisí s genderem a sexualitou,⁸⁴ a vyznačuje se antiidentitářským a sociálně konstruktivistickým přístupem k pojetí sexuality. Soustředí se na nenormativitu a dekonstrukci heteronormativity v právním řádu, snahu zabránit asimilačnímu i diskriminačnímu působení práva, potažmo přímo na odmítnutí genderu, pohlaví a sexuality jako kategorií právně relevantních.⁸⁵ Do centra zkoumání se snaží dostat „jiné“ a „jinakost“ namísto jejich odmítání jakožto příliš marginálních či nenormálních na to, aby stálo za to se jim věnovat.⁸⁶ Podstatnými jsou fluidita a potenciál destabilizovat či rozostřit meze identit, což se má propsat také do právního systému, který na těchto kategoriích stojí.⁸⁷

⁷⁷ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť)*, s. 60–62.

⁷⁸ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť)*. *STUDIA IURIDICA Cassoviensia*. 2023, roč. 11.2023, č. 2, s. 56. DOI: 10.33542/SIC2023-2-05

⁷⁹ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 163–164.

⁸⁰ PŘIBÁŇ, Jiří. Paradigmatická napětí v tzv. kritické právní vědě a hnutí Critical Legal Studies. *Právník*. 1993, roč. 132, č. 7/1993, s. 549.

⁸¹ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť)*, s. 56.

⁸² ŠOLTYS, Dominik. *Súčasný podoby právnej filozofie: postmoderna, právo a literatúra, právo a ekonómia, kritika liberálneho legalizmu, patriarchátu, rarizizmu a heterosexizmu v práve: vysokoškolská učebnica*. Praha: Leges, 2022, s. 291.

⁸³ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť)*, s. 52–53.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 53, 55.

⁸⁵ ŠOLTYS, Dominik. *Súčasný podoby právnej filozofie*, s. 295, 297.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 296.

⁸⁷ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 164.

Smyslem queer metody tak od počátku nemá být snaha o objektivní a nezaujatý přístup, ale jasné, a především přiznané hodnotové zakotvení.⁸⁸ Queer teorie práva nemá být jen akademická, ale také politická.⁸⁹ S tím souvisí její praktická stránka spočívající v aktivistickém aspektu.⁹⁰ Queer teorie práva zde navazuje na kritická právní studia, jelikož pro kritické přístupy je odmítnutí ideje neutrální právní argumentace prosté etických a politických ideálů či záměrů typické.⁹¹ Není tedy politická ani tak *na rozdíl* od jakýchkoliv jiných metodických přístupů v právu, na rozdíl od některých z nich je však politická *výslovně*.

Zároveň bývá někdy koncept queer teorie práva považován za téměř paradoxní. Na jedné straně stojí queer teorie, která usiluje o destabilizaci a podryvání společenských norem, na straně druhé pak právo, jež může být vnímáno jako nástroj sloužící právě k formalizaci a vynucování zmíněných norem.⁹² Dle Šoltys je však v tomto ohledu třeba na queer teorii práva nahlížet jako na spojení kritiky práva jako prostředku k potlačování práv LGBT+ osob s pojetím práva jako dynamického systému, který se neustále vyvíjí.⁹³ Smyslem je především dekonstrukce pojetí heterosexuality a homosexuality (či genderových kategorií) jako určité dichotomie, která právním řádem prostupuje⁹⁴ a na jejímž utváření se právní diskurz také podílí.⁹⁵

Francisco Valdes vyjmenovává několik kritérií či požadavků pro metody queer právní teorie, které v krátkosti odrážejí její charakter. Řadí mezi ně potřebu boje proti stereotypům, z nichž pramení podřízené postavení sexuálních menšin a žen; dále pak interdisciplinaritu společenských věd a právní vědy či nutnost opírat se o osobní zkušenosti a příběhy ze života queer lidí, jak za účelem dosažení změny, tak k zasazení teorie do žité reality daných lidí. Dále Valdes zmiňuje potřebu obhajoby intimní touhy jako legitimní součásti života a s tím související zpochybnění rozlišování mezi veřejným a soukromým (které queer záležitosti pro jejich sexuální povahu uvrhává do soukromí); pojetí sexuální orientace jako sociálního i právního konstruktů a v neposlední řadě nezbytný intersekcionalní, sociálně konstruktivistický a antiesencialistický přístup zahrnující nejen různorodé zkušenosti v rámci queerství, ale i mimo

⁸⁸ THOMAS, Kendall. Practicing Queer Legal Theory Critically. *Critical Analysis of Law: An International & Interdisciplinary Law Review*. 2019, roč. 6, č. 1, s. 9. DOI: 10.33137/cal.v6i1.32561

⁸⁹ ŠOLTYS, Dominik. *Súčasná podoba právnej filozofie*, s. 297.

⁹⁰ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť)*, s. 54.

⁹¹ TRUBEK, David M. Where the Action Is: Critical Legal Studies and Empiricism. *Stanford Law Review*. Stanford, Calif: Stanford University School of Law, 1984, roč. 36, č. 1/2, s. 578–579. DOI: 10.2307/1228692

⁹² ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť)*, s. 55.

⁹³ ŠOLTYS, Dominik. *Súčasná podoba právnej filozofie*, s. 292.

⁹⁴ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 164.

⁹⁵ WAYNE MORGAN. Queer Law: Identity, Culture, Diversity, Law. *Australasian Gay & Lesbian Law Journal*. 1995, roč. 5, č. July 1995, s. 13.

něj – například z hlediska rasy, pohlaví, třídy, věku či zdravotního postižení.⁹⁶ Mezi klíčové autorstvo se mimo Valdese řadí také Wayne Morgan, Janet Halley či Carl Stychin.⁹⁷

V návaznosti na to má dle Morgana queer vyjadřovat také kontrast s gay a lesbickým reformním hnutím – jako kritika jeho asimilačního přístupu. Ten spočívá v pojetí sexuality jako soukromé otázky či v přesvědčení, že se neheterosexuální lidé mohou a mají heterosexuálům vyrovnat v tradičních záležitostech, jako je rodinný život a rodičovství. Z toho koneckonců plyne myšlenka, že pokud bude homosexualita soukromou věcí s veřejným životem nesouvisející, nebudou dány ani příležitost nebo prostor pro diskriminaci z takového důvodu.⁹⁸ V realitě ale ani v případě asimilace nedosahuje nevětšinová orientace v soukromé sféře takové kvality, jaká s ní bývá spojována a očekávána a která také mnohdy odůvodňuje institucionalizaci mezilidských vztahů – tedy ideálu reprodukce a založení nukleární rodiny.⁹⁹ Reformní přístup usilující o stejná práva, jaká má většinová společnost, Morgan kritizuje pro legitimizaci většinové orientace jako společenské normy, která se nakonec odráží také v právu. Podřízením se této normě se i z queer komunit vytrácí diverzita.¹⁰⁰

Aby heteronormativní snaha dosáhla úspěchu, musí se tyto komunity dané normě přizpůsobit a přijmout její jazyk. Právo tak i skrze jazyk redukuje lidi na esenciální a fixní kategorie, které rovněž vymezuje a kontroluje.¹⁰¹ Má proto význam zaměřovat se právě na moc, kterou právo má díky možnosti definovat kategorie a zařazovat lidi do jejich rámce. Binární pojetí pohlaví/genderu v právu pak mohou destabilizovat právě osoby, které do těchto normativních kategorií nezapadají. Takové kategorie pak zjevně kvůli svému důrazu na stálost, trvalost, potažmo neměnnost věcí představují spíše právní fikci.¹⁰² Namísto konformismu proto Morgan navrhuje vědomé zaujetí „deviantní pozice“, jež umožňuje prozkoumat, jak je homosexualita v právu patologizována a jak tomu lze vzdorovat.¹⁰³ Bower k tomuto cituje aktivistické úvahy ze začátku 90. let: „*Nestačí se vyrovnat heterosexuálům – chceme se*

⁹⁶ VALDES, Francisco. Queers, Sissies, Dykes, and Tomboys: Deconstructing the Conflation of „Sex,” „Gender,” and „Sexual Orientation” in Euro-American Law and Society. *California Law Review*. Berkeley: School of Law, University of California, Berkeley, 1995, roč. 83, č. 1, s. 365–372. DOI: 10.2307/3480882; ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť)*, s. 53.

⁹⁷ ŠOLTYS, Dominik. *Súčasně podoby právnej filozofie*, s. 292. a MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 163.

⁹⁸ WAYNE MORGAN. *Queer Law*, s. 29.

⁹⁹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 80.

¹⁰⁰ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 164–165.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² BOWER, Lisa C. Queer Acts and the Politics of „Direct Address”: Rethinking Law, Culture, and Community. *Law & Society Review*. [Wiley, Law and Society Association], 1994, roč. 28, č. 5, s. 1027, 1029. DOI: 10.2307/3054022

¹⁰³ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 164–165.

takových dichotomií zcela zbavit. A nejlepším způsobem, jak takovou hranici smazat, je ji okupovat.“¹⁰⁴

Podle Stychina podobně není smyslem queerství legitimizace kategorií, které byly zavedeny skrze útlak, ale podryvání a destabilizace identit jak z aktivistického hlediska, tak v teoretickém zkoumání. Liberální politika identity upevňuje heteronormativitu, a snaze právo reformovat na úkor jiných strategií by proto mělo být věnováno méně úsilí. Některými bývá takový přístup kritizován jako příliš idealistický a utopistický.¹⁰⁵ Podobně jako tomu bylo u poststrukturalistického feminismu,¹⁰⁶ však ani Morgan nebo Stychin ideu pokroku spočívajícího ve zlepšení postavení queer lidí v pozitivním právu zcela nezavrhnou.¹⁰⁷

1.2.3 Queer politika tělesnosti

Na tuto popsanou opozici queer teorie k reformním přístupům navážu podobným pojetím tělesnosti. Dle Butler tělo představuje vlastní existenci člověka v tomto světě a je také nástrojem, jehož prostřednictvím se performativně utváří identita. Tím, kým jsme, jsme právě proto, že máme tělo, respektive *jsme* tělem, které je utvářeno také ve vztahu ke kultuře a skrze ni.¹⁰⁸ Přístupy k tělesnosti lze shrnout pod pojmem tělesná politika, na niž můžeme nahlížet jako na politiku vykonávanou buď nad tělem, anebo tělem, respektive v těle. Různými pohledy na politiku tělesnosti jsou tak jednak regulace tělesnosti podle společenských norem, a to mj. prostřednictvím práva, a jednak boj o tělesnou autonomii a kontrolu nad svým tělem.¹⁰⁹

Z hlediska usilování o svou autonomii a vzepření se útlaku představují překážku nejen vnější normy, ale také normy již internalizované.¹¹⁰ „*Pro osvobození nestačí jenom rozmělnit vnější struktury nadvlády, ale zbavit se i vězení, které už máme zvnitřněné.*“¹¹¹ Je potřeba vymanit se z nutnosti identifikovat se s danými kategoriemi a vzepřít se internalizované morálce, která z člověka činí „*spolupachatel[e] svého vlastního útlaku*“.¹¹² Mezi způsoby úniku z takto pojatého vězení se také nemusí řadit jen překračování či negativní vymezení se a

¹⁰⁴ BOWER, Lisa C. *Queer Acts and the Politics of „Direct Address“*, s. 1018. (vlastní překlad)

¹⁰⁵ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 173.

¹⁰⁶ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 96–97.

¹⁰⁷ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 166–167.

¹⁰⁸ SULLIVAN, Nikki. *A Critical Introduction to Queer Theory*, s. 42.

¹⁰⁹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 114–115.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 115.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 19.

¹¹² *Ibid.*, s. 41–42.

odmítnutí – *transgrese* norem, ale také *experimentace* jako pozitivní nalézání nových alternativních možností.¹¹³

Lang tak představuje také pohled na tělesnou politiku vykonávanou tělem či prostřednictvím těla. Tělo tedy může být vnímáno jako jednak *předmět* osvobození – to, co má být osvobozeno, ale také jako *činitel* osvobození – to, co osvobozuje, neboli nástroj odporu proti útlaku. Tento politický rozměr těla se projevuje radikálně, individuálně i kolektivně, od specifických politických aktů až po nejobyčejnější každodenní, přesto politické kroky – na demonstracích, blokáдах, přímých akcích, při hladovkách, stávkách atp.¹¹⁴

Tělo je činitelem osvobození také v případě, že již svou samotnou povahou narušuje existující systém založený na reprezentaci.¹¹⁵ Těla, která nejsou čitelná, a tedy reprezentovatelná, zpochybňují kategorie, do nichž jsme zařazováni. Díky tomu také oslabují struktury útlaku, které na těchto kategoriích stojí. Z tělesného hlediska jsou to například intersex lidé, kdo ohrožuje zavedený systém dichotomie pohlaví. Proto jsou také často již po narození bez svého souhlasu i vědomí nuceně podrobeni „korektivním“ zákrokům, aby do těchto kategorií mohli být ve finále vměstnáni.¹¹⁶ Na podobnou nečitelnost ale systém naráží třeba i u lidí procházejících tranzicemi a dalších genderově nekonformních osob.

Podobně si Legacy Russell, přicházející s pojmem glitch feminismus,¹¹⁷ pokládá otázku, jak nahlížet na těla, která jsou ve společnosti vnímána jako neužitečná, jako selhání.¹¹⁸ V jejím pojetí představuje takové „selhání“ radikální sílu, jež může mít emancipační až revoluční charakter.¹¹⁹ Znamená to odmítnutí být čitelnými v sexistickém, homofobním, transfobním, ale i ableistickém nebo rasistickém systému – systému, který uznáním (že jsou daní lidé vůbec hodni života) odměňuje právě podřízení se a přizpůsobení.¹²⁰

Reprezentace a začlenění jsou tak nejen umožněny, ale i vynucovány. To, co by nemohlo být reprezentováno, by systém ohrožovalo. Ten se proto v některých případech dokáže poměrně

¹¹³ Ibid., s. 34.

¹¹⁴ Ibid., s. 134–137.

¹¹⁵ Zde pojato jako možnost začlenění prvků do tohoto systému.

¹¹⁶ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 137–141.

¹¹⁷ Glitch zde znamená metaforu poruchy z prostředí kyberprostoru, „zásek v jinak plynule fungujícím systému“ viz TRHOŇ, Ondřej. Digitální tělo jako chyba v systému – Glitch Feminism a tvárná virtuální já. *revue Prostor* [online]. 2020 [cit. 22.01.2024]. Dostupné z: <https://revueprostor.cz/digitalni-telo-jako-chyba-v-systemu-glitch-feminism-a-tvarna-virtualni-ja>

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ RUSSELL, Legacy. *Glitch Feminism: A Manifesto*. London; New York: Verso, 2020, s. 25.

¹²⁰ GRAW, Isabelle. Bodies That Glitch. A Conversation between Legacy Russell and Isabelle Graw. *TEXTE ZUR KUNST* [online] [cit. 23.01.2024]. Dostupné z: <https://www.textezurkunst.de/en/articles/graw-russell-bodies-glitch/>

flexibilně otevřít, aby kategorizoval a včlenil do sebe další a další prvky reality, asimiloval je a připravil je o jejich subverzivní potenciál. Tím se popsaná těla stávají systému již vlastní a přestávají pro něj být ohrožujícími.¹²¹

Neustálá kategorizace jednotlivých prvků reality dále otevírá dveře k jejich hierarchizaci, v jejímž důsledku některé z nich zůstávají nadřazenými – normálními – oproti jiným. Identitární politika reprezentace a uznání nepochybně vede v nezanedbatelné míře k usnadnění života dotčených lidí, zároveň však dále udržuje struktury útlaku, kvůli kterým vůbec musí sama existovat.¹²² Tyto struktury může naopak podryvat odmítnutí nabízených stabilních kategorií.¹²³ Z hlediska nadřazenosti a podřazenosti je vhodné snažit se tento vztah zcela rozbít spíše než jen rozšiřovat onu privilegovanou skupinu.¹²⁴

Dle Butler je na tento „omyl identity“ v rámci aktivistického boje v současném světě potřeba přistupovat. Měl by však být doplňován neustálým sporem o uvedené kategorie.¹²⁵ Vedle boje za lepší každodenní podmínky queer lidí je tak nutné bojovat i za dekonstrukci samotných struktur útlaku a rigidních identit.

1.3 Gender a pohlaví

Pohlaví a gender patří mezi koncepty, ke kterým často přistupujeme jako k určitému dualismu a vzájemným protipólům.¹²⁶ Typicky se můžeme setkávat, zjednodušeně řečeno, s pojetím pohlaví jako biologického konstruktů, zatímco genderu jako sociálního konstruktů, potažmo určitého subjektivního psychického vztahu ke svému pohlaví.¹²⁷ Z bližšího pohledu jsou však gender, pohlaví i jejich vzájemný vztah komplikovanější. Pojem gender vyvolává kontroverze a spory vcelku běžně, ani pohlaví ale není tak jednoznačným pojmem, jak se může

¹²¹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 138–141.

¹²² Koncept označovaný také jako „the paradox of rights“, viz BRAUNSCHWEIG, Lila. Abolishing Gender Registration: A Feminist Defence. *International Journal of Gender, Sexuality and Law*. 2020, roč. 1, č. 1, s. 78. DOI: 10.19164/ijgsl.v1i1.987

¹²³ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 140.

¹²⁴ MARKELL, Patchen. *Bound by recognition*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2003, s. 181. DOI: 10.1515/9781400825875

¹²⁵ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 279.

¹²⁶ Z právního prostředí tak např. komentář k antidiskriminačnímu zákonu vymezuje gender jako „protějšek k biologickému pohlaví“, viz ČERNÁ, Jitka et al. § 2 [Definice diskriminace]. In: *Antidiskriminační zákon: Komentář*. [online]. Wolters Kluwer, 2018 [cit. 27.02.2024]. Dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/13/44937/1/2?rem=Antidiskrimina%C4%8Dn%C3%AD%20z%C3%A1kon>

¹²⁷ Viz např. rozdělení v seznamu základních genderových pojmů dle ČSÚ, ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Gender: Základní pojmy. In: *czso.cz* [online] [cit. 28.01.2024]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/gender_pojmy, a rovněž slovníček pojmů organizace Trans*parent, který již však reflektuje nejen biologický, ale i sociální rozměr pojmu pohlaví: TRANSPARENT. Pro média. In: *jsmettransparent.cz* [online] [cit. 28.01.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/pro-media/>

zdat. Dané konfliktní vize se projevují také v právní rovině. Ráda bych v této podkapitole představila teoretický základ ke zpochybnění zavedeného pojetí binárních kategorií, které jsou součástí právního řádu a mají význam z hlediska tělesné autonomie.

1.3.1 Gender

Historie pojmu gender má původ v lingvistice a v gramatickém rodu. Později se začal dostávat i do feministických aktivistických a akademických sfér k označení sociálně konstruované kategorie tak, jak jej chápe současná feministická či queer teorie.¹²⁸

Vycházím zde z teorie performativního genderu filozof*ky Judith Butler, která spočívá v pojetí genderu jako konstruktů, jenž je utvářen tělesným performativním opakováním.¹²⁹ Gender tedy není stabilní identitou, ale utváří se opakovanou stylizací těla, gesty, pohyby atd.¹³⁰ Ty jsou dále tříděny do binárních kategorií, z nichž jsou nezapadající subjekty vylučovány. Gender tudíž není jen popisnou kategorií, ale má také produktivní povahu – představuje činnost, která neustále utváří a zachovává sebe sama. S diskurzivní konstrukcí genderu dále souvisí i diskurzivní konstrukce pohlaví a těla, jelikož pouze skrze diskurz nabývá také pohlavní diference na významu.¹³¹

Dle Butler není nic (ani gender, a ostatně ani pohlaví) dáno jako neutrální skutečnost, která by mohla existovat před kulturní interpretací.¹³² Ani identita tak není předem dána, ale utváří se právě v popsáném procesu opakování.¹³³ Gender je tedy diskurzivním a kulturním nástrojem, skrze nějž je produkováno „přirozené pohlaví“, které ve společnosti bývá pojato, jako by předdiskurzivním a politicky neutrálním prostorem bylo,¹³⁴ a vytváří tak iluzi o své objektivní a přirozené povaze.¹³⁵

¹²⁸ SVATOŇOVÁ, Eva. Rodina jako pojítka mezi náboženstvím a autoritářstvím. Jak se z genderu stala „genderová ideologie“? *A2larm* [online]. 2022 [cit. 11.01.2024]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/05/rodina-jako-pojitko-mezí-nabozenstvim-a-autoritarstvim-jak-se-z-genderu-stala-genderova-ideologie/>

¹²⁹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 87.

¹³⁰ BUTLER, Judith. Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre journal (Washington, D.C.)*. Washington, D.C., etc: Johns Hopkins University Press, 1988, roč. 40, č. 4, s. 519. DOI: 10.2307/3207893

¹³¹ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 88–89.

¹³² BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 272.

¹³³ ORT, Jakub. Můžeme si vybrat svůj gender? Judith Butler a obrazy dobrého života v kulturních válkách. *Druhá: směna* [online]. roč. 2022, č. září [cit. 07.11.2023]. Dostupné z: <https://druhasmena.cz/clanky/muzeme-si-vybrat-svuj-gender-judith-butler-a-obrazy-dobrego-zivota-v-kulturnich-valkach>

¹³⁴ BUTLER, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Florence: Routledge, 2006, s. 11. DOI: 10.4324/9780203824979

¹³⁵ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 273.

Gender také není otázkou svobodné volby, díky které by si kdokoliv mohl svou identitu individuálně vybrat nebo libovolně měnit.¹³⁶ Genderové kategorie, které jsou nám k dispozici, jsou předurčeny společensky¹³⁷ a nemůžeme si mezi nimi volně vybírat na základě nějakého svého nezávislého subjektivního cítění, jelikož právě i toto cítění je již spoluutvářeno kulturními a společenskými představami a vztahy.¹³⁸ Toto pojetí se vymyká tradičnímu protikladu svobodné vůle a determinismu – naše případné subverzivní kroky se rozvíjejí v zavedeném rámci, který si samy nevolíme.¹³⁹

I subverzivní chování je v tomto pojetí teorie genderu možné díky procesu neustálého opakování a projevuje se „jako reiterativní a reartikulující praktika“.¹⁴⁰ Jelikož identita neplyne z jednoho zakládajícího, ale mnoha opakujících se aktů,¹⁴¹ přeznačování identity může spočívat v podvracení, přehrávání a parodování jejích atributů, a tedy poukazování, jak jsou její domněle nezbytné rysy pouze nahodilé.¹⁴² „Přeznačující opakování vrhá světlo na [...] neschopnost dostat údajně přirozené identity. Odhalení nedosažitelnosti rodově-heterosexuální normy tak nakonec ukazuje celý systém rodu jako nevyhnutelnou frašku.“¹⁴³

1.3.2 Pohlaví

I v případě pohlaví existuje řada různých přístupů k jeho pojetí. Samozřejmě můžeme na prvním místě jednak striktně rozlišovat mezi tělesným pohlavím a genderovou identitou, ale také samotné pohlaví z hlediska jeho tradiční tělesné koncepce lze definovat různými způsoby a na základě různorodých kritérií. I ono je tak ve finále sociální a kulturní konstrukcí.¹⁴⁴

V závislosti na různých tělesných pohlavních znacích je na pohlaví možné nahlížet například jako na pohlaví *chromozomální* (genetické) nebo *gonadální* (dle pohlavních buněk) nebo *genitální* (dle pohlavních orgánů) nebo také *hormonální* atp.¹⁴⁵ Vnímání konceptu pohlaví se proměňuje i v čase. Například role pohlavních chromozomů byla objevena a popsána až

¹³⁶ BUTLER, Judith. *Závažná těla: O materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“*. Praha: Karlova Univerzita, Karolinum Press, 2016, s. 10–11.

¹³⁷ BUTLER, Judith a Sara SALIH. Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987). In: *The Judith Butler Reader*. Malden, MA: Blackwell Pub., 2004, s. 22.

¹³⁸ ORT, Jakub. *Můžeme si vybrat svůj gender?*

¹³⁹ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 278.

¹⁴⁰ Ibid., s. 276–277.

¹⁴¹ Ibid., s. 276.

¹⁴² Ibid., s. 277–278.

¹⁴³ Ibid., s. 278.

¹⁴⁴ GÓRSKA, Magdalena. *Ustavování a hranice těla: pojetí tělesnosti u Judith Butler*. 2006, Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, s. 42.

¹⁴⁵ DUŠKOVÁ, Šárka, Martin FAFEJTA a Zdeněk SLOBODA. *Trampoty s pohlavím: sociální a právní aspekty života intersex lidí*. Praha: Wolters Kluwer, 2022, s. 5.

začátkem 20. století, zatímco dnes je přesvědčení o důležitosti vlivu chromozomů na pohlaví ve společnosti již silně zakořeněno.¹⁴⁶ Zároveň přestože společenské vnímání pohlaví bývá zpravidla omezeno na binární – mužské a ženské dělení vytvářející předpoklad pro jejich vzájemný hierarchický vztah,¹⁴⁷ platí, že z jednoho pohlavního znaku nelze vždy s jistotou usuzovat o těch dalších – typicky v případě intersex lidí.¹⁴⁸ Právě tyto možné rozpory pak binární pojetí pohlaví zpochybňují. Těla, která nelze striktně vzato zařadit ani k jedné z kategorií muž a žena, v něm vyvolávají zmatek a napomáhají tak odhalit, že chápání pohlaví jako něčeho přirozeného, jednoznačného a binárního neodpovídá realitě.¹⁴⁹

Dle Butler je pohlaví normativní a zároveň produktivní,¹⁵⁰ jeho materializace je vynucována a probíhá skrze regulované praktiky. Nejde jen o určitý materiální fakt, ale o proces nucené reiterace norem, kterým se materializuje.¹⁵¹ Pohlaví je „konstrukcí utvořenou v jazyce, ovšem předpokládanou jako to, co jazyku a konstrukci předchází“.¹⁵² Z hlediska vztahu k genderu tedy pohlaví nepředchází a nezpůsobuje gender. Svým způsobem je tomu naopak, pohlaví je rozpoznáváno vždy již prostřednictvím genderu¹⁵³ a skrze gender je vytvářena iluze o objektivním a přirozeném pohlaví.¹⁵⁴ Pohlaví je tak již genderovanou kategorií.¹⁵⁵

Podobně podle Wittig není vymezení pohlavní odlišnosti neutrálním a objektivním aktem učiněným na základě neutrálního pozorování vnějších pohlavních znaků, ale představuje interpretaci již ovlivněnou existující genderovou binaritou.¹⁵⁶ Tato diference je tedy konstruována přisuzováním pohlavní charakteristiky jen určitým částem těla, které jsou v okamžiku narození konkrétně rozpoznávány.¹⁵⁷ V souladu s heterosexuální normou jsou za relevantní považovány pouze ty odlišnosti mezi lidmi, které souvisejí s reprodukcí.¹⁵⁸ Dle

¹⁴⁶ BRUSH, Stephen G. Nettie M. Stevens and the Discovery of Sex Determination by Chromosomes. *Isis* [online]. [The University of Chicago Press, The History of Science Society], 1978, roč. 69, č. 2, s. 163 [cit. 29.01.2024]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/230427>

¹⁴⁷ BUTLER, Judith a Sara SALIH. *Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987)*, s. 29.

¹⁴⁸ DUŠKOVÁ, Šárka, Martin FAFEJTA a Zdeněk SLOBODA. *Trampoty s pohlavím*, s. 4.

¹⁴⁹ BUTLER, Judith a Sara SALIH. *Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987)*, s. 22.

¹⁵⁰ GÓRSKA, Magdalena. *Ustavování a hranice těla*, s. 43.

¹⁵¹ BUTLER, Judith. *Závažná těla*, s. 16.

¹⁵² *Ibid.*, s. 21.

¹⁵³ ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia, 2009, s. 38.

¹⁵⁴ BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy*, s. 273.

¹⁵⁵ BUTLER, Judith. *Gender Trouble*, s. 10–11.

¹⁵⁶ BUTLER, Judith a Sara SALIH. *Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987)*, s. 29.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 22.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 30.

Wittig tak pohlavní diference vzniká v momentě, kdy ji pojmenováváme, čímž zároveň z heterosexuality vytváříme nezbytnou normu.¹⁵⁹

Jak však zároveň uvádí Butler, „[t]vrdit, že rozdíly v pohlaví jsou neodlučitelné od diskurzivních vymezení, [...] není totéž, co tvrdit, že diskurs tento rozdíl způsobuje.“¹⁶⁰ Toto pojetí pohlaví tedy nemá za cíl popřít materiální rozdíly mezi lidskými těly, které nepochybně existují, ale upozornit na to, že některým konkrétním tělesným rozdílům přisuzujeme zvláštní důležitost (zatímco jiným odlišnostem pozornost nevěnujeme), jelikož právě ony mají být pro náš život určující. Tato jejich důležitost však spočívá jen v údajné přirozenosti binárních protikladů a také na nich stojící normy heterosexuality, kterou máme tímto dále potvrzovat.¹⁶¹

Již z popisu feministických paradigmat vyplývá vliv kartesiánského dualismu duše a těla, o jehož kritiku se poststrukturalismus opírá.¹⁶² Pojetí pohlaví jako vždy již genderované kategorie je jedním ze způsobů jeho překonání.¹⁶³ Butler tak dekonstruuje představu o těle a pohlaví jako biologické danosti a genderu jako jeho kulturní nadstavbě.¹⁶⁴ „*Jestliže gender spočívá v sociálních významech, které si osvojuje či které přebírá pohlaví, potom v sobě pohlaví nehromadí sociální významy coby přídatné vlastnosti, nýbrž je oněmi sociálními významy spíše nahrazeno; pohlaví se v průběhu tohoto osvojování vytrácí a vynořuje se gender, a to nikoli jako člen v přetrvávajícím protikladném vztahu k pohlaví, nýbrž jako člen, jímž je „pohlaví“ vsřebáno a přesunuto, jako známka úplné substanciální přeměny pohlaví na gender [...].*“¹⁶⁵

Nakonec tak i formální rozdělení těchto dvou oddílů vlastně může vytvářet neopodstatněnou bariéru. Napříč touto prací proto používám mimo jiné také jednotné označení pohlaví/gender.

1.4 Trans a intersex

V návaznosti na téma pohlaví/genderu budu pokračovat související trans a intersex tematikou, jelikož se jedná o lidi, na jejichž životy konceptualizace těchto kategorií ve společnosti i v právu dopadá nejspíše nejintenzivněji.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ BUTLER, Judith. *Závažná těla*, s. 15–16.

¹⁶¹ BUTLER, Judith a Sara SALIH. *Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987)*, s. 30–31.

¹⁶² SULLIVAN, Nikki. *A Critical Introduction to Queer Theory*, s. 41.

¹⁶³ BUTLER, Judith a Sara SALIH. *Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987)*, s. 21.

¹⁶⁴ GÓRSKA, Magdalena. *Ustavování a hranice těla*, s. 40 a dále.

¹⁶⁵ BUTLER, Judith. *Závažná těla*, s. 20–21.

1.4.1 Trans

S odkazem na popsanou fluiditu queer identit se na tomto místě nechci dopodrobna věnovat normativnímu vymezení trans identity, ani popisu, koho přesně se může týkat proces tranzice, jelikož by takový přístup byl nutně limitovaný a okruh osob neúplný. Proto se také nelze omezovat ani na pouze lékařsky-diagnostické¹⁶⁶ nebo legální¹⁶⁷ definice. Zpravidla se však za trans identitu považuje nesoulad skutečného genderu s tím, který byl člověku určen po narození. Toto pojetí není omezeno genderovou binaritou, a je tak třeba sem počítat také (některé) nebinární osoby.¹⁶⁸

Ačkoliv bývají práva trans lidí někdy považována za především aktuální a progresivní záležitost, pohledem do historie poznáme, že tomu tak nezbytně není a že se trans tematika objevovala ve společnosti již mnohem dříve. Její vnímání a s tím spojená situace trans osob se proměňovaly jak v právní, tak v medicínské nebo společenské rovině.

Za jednu z nejvýraznějších postav, jejíž vliv se projevil také na našem území, lze považovat německého lékaře Magnuse Hirschfelda, jenž již na konci 19. století zformuloval svou teorii sexuality a pohlaví spojovanou s termínem třetí pohlaví (Drittes Geschlecht).¹⁶⁹ Právě s Hirschfeldem je spojen také vznik Vědecko-humanitního výboru v roce 1897, jakožto jedné z prvních organizací bojujících za práva homosexuálů, nebo Ústav pro sexuální bádání v roce 1919, jakožto první sexuologický ústav svého druhu na světě.¹⁷⁰ Zde také ve 30. letech 20. století proběhly vůbec první chirurgické zákroky jako součást tranzice. Jednou z prvních známých trans žen, která tuto operativní tranzici v Hirschfeldově ústavu podstoupila, byla Dora Richter roku 1931. Ústav se následně věnoval také lékařské tranzici lidí, jimž bylo při narození přiřazeno ženské pohlaví.¹⁷¹ V pozdějších letech se však tato instituce dostala do hledáčku nacistického režimu. V roce 1933 pak byla terčem nacistického útoku s cílem zničit

¹⁶⁶ Viz oddíl 2.1.2 Lékařská diagnóza a vyšetření

¹⁶⁷ Dle § 21 odst. 1 ZSZS „[t]ranssexuálním pacientem se rozumí osoba, u níž je trvalý nesoulad mezi psychickým a tělesným pohlavím (dále jen „porucha sexuální identifikace“).“

¹⁶⁸ TRANSPARENT. *Kdo jsou trans* lidé* [online] [cit. 01.03.2024]. Dostupné z: <https://jsmetransparent.cz/o-translidech/kdo-jsme/>. Zde se také uvádí, že se s trans identitou neztotožňují všichni nebinární lidé, proto zmiňují jen některé z nich.

¹⁶⁹ SEIDL, Jan. *Od žaláře k oltáři: emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Brno: Host, 2012, s. 90 a násl.

¹⁷⁰ Ibid., s. 90–91, 111.

¹⁷¹ TEICH, Nicholas M. a Jamison GREEN. *Transgender 101: A Simple Guide To a Complex Issue*. New York: Columbia University Press, 2012, s. 67.

Hirschfeldovo dílo, při kterém došlo ke zdemolování tamní knihovny, pálení knih i dalších výzkumných materiálů.¹⁷²

V Československu z historického hlediska existoval sexuologický ústav na Lékařské fakultě v Praze,¹⁷³ který se mj. intersex a trans tematikou zabýval již od 40. let 20. století.¹⁷⁴ První záznamy o fyzické tranzici se datují k 60. letům 20. století.¹⁷⁵ Úřední tranzice byla na našem území možná zhruba od 70. let.¹⁷⁶ Od roku 1992 upravoval tělesnou tranzici zejména Zákon o zdraví lidu. Dle § 27a odst. 1 platilo, že „[...] zákroky u transsexuálů se provádějí pouze na žádost osoby, u níž mají být provedeny, a po schválení odbornou komisí, kterou tvoří právník, nejméně dva lékaři se specializací v příslušném oboru a dva další lékaři nezúčastnění na provádění lékařského zásahu.“¹⁷⁷

Vedle popsaného teoretického vymezení pojmů gender/pohlaví je důležité zaměřit se na jejich význam v prožívání lidí, na jejichž životy jejich regulace významně dopadá. Trans zkušenost s genderem/pohlavím je ve společnosti stále mnohdy nahlížena primárně skrze medicínský narativ o člověku s lékařskou poruchou narozeném ve „špatném těle“, které je potřeba opravit.¹⁷⁸ Lékařská tranzice má tedy představovat (jedinou) formu *léčby*. Takový pohled se odráží i v právu, skrze nějž se dále vynucuje a udržuje. Přitom je však přinejmenším zjednodušující a vede k opomíjení prožitku řady lidí.¹⁷⁹

V reálu se vztah k vlastnímu tělu u různých trans lidí navzájem může značně lišit, ale také se u jednotlivých lidí různě proměňovat během života. I motivace k tělesné tranzici mohou být rozmanité, od především interních důvodů spočívající v silných pocitech, že je jejich tělo jiné,

¹⁷² BAUER, Heike. Burning Sexual Subjects: Books, Homophobia and the Nazi Destruction of the Institute of Sexual Science in Berlin. In: PARTINGTON, Gill a Adam SMYTH. *Book Destruction from the Medieval to the Contemporary* [online]. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY: Palgrave Macmillan, 2014, s. 7–9 [cit. 03.12.2023]. Dostupné z: <https://eprints.bbk.ac.uk/id/eprint/10089/1/BurningSexualSubjects.pdf> a DOSE, Ralf. *Magnus Hirschfeld: and the Origins of the Gay Liberation Movement*. New York: Monthly Review Press, 2014, s. 14.

¹⁷³ SEIDL, Jan. *Od žaláře k oltáři*, s. 286–289.

¹⁷⁴ AGHA, Petr. Subjectivity, gender and agency. In: *Law, Politics and the Gender Binary*. United Kingdom: Routledge, 2019, s. 63. DOI: 10.4324/9781351047005-6

¹⁷⁵ BEŇOVÁ, Kateřina. *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR* [online]. Praha: Úřad vlády ČR, 2007, s. 35 [cit. 27.02.2024]. Dostupné z: https://vlada.gov.cz/assets/ppov/rlp/vybory/sexualni-mensiny/CZ_analyza_web.pdf

¹⁷⁶ Ibid., s. 36.

¹⁷⁷ KOTKOVÁ, Petra. Změna pohlaví v českém právním řádu. *Právní rozhledy* [online]. 2021, roč. 2021, č. 7, s. 247–255. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=nrptembsgfpaxa4s7g5pxgxzsgq3q&groupIndex=3&rowIndex=0&refSource=search>

¹⁷⁸ AGHA, Petr. *Subjectivity, gender and agency*, s. 76, 79.

¹⁷⁹ Ibid., s. 76. nebo PITOŇÁK, Michal a Marcela MACHÁČKOVÁ. *Být LGBTQ+ v Česku 2022 - Výzkumná zpráva* [online]. 2023, s. 54 [cit. 27.02.2024]. Dostupné z: https://lgbt-zdravi.cz/WEB/wp-content/uploads/2023/02/BytLGBTQvCesku2022_report.pdf

než by si přálx, aby bylo, až po pouhou vnější motivaci spočívající v donucení přizpůsobit se cisnormativní společnosti.¹⁸⁰

Řada trans lidí, byť tedy jistě ne všichni, prochází vedle dalších aspektů tranzice právě také tranzicí tělesnou (popř. nazývanou jako lékařskou či medicínskou). Z hlediska tělesné autonomie je možné se zaměřit, jak na možnost tělesnou tranzici *podstoupit*, tak na možnost ji *nepodstoupit*, respektive zvolit si konkrétní kroky dle svých osobních potřeb.

Z úkonů, které jsou někdy trans lidé nuceni podstupovat, se jedná především o kastraci, která je vyžadována jako podmínka úřední změny pohlaví. Pro její zrušení se vyslovuje 90 % trans lidí v ČR.¹⁸¹ Ze zkušeností trans osob dále vyplývají i jiné zásahy do tělesné integrity, jako je neopodstatněné vyšetření vzrušivosti či další neopodstatněná vyšetření těla pohledem či pohmatem.¹⁸² Z hlediska okolností bránících v přístupu k tělesným zákrokům a dalším zásahům, které si člověk podstoupit naopak přeje, jde například o potřebu stanovení lékařské diagnózy, získání kladného stanoviska odborné komise Ministerstva zdravotnictví či ekonomické aspekty tranzice atp.

1.4.2 Intersex

Ani v případě intersex osob není přesné a stabilní vymezení tohoto pojmu klíčové. Zpravidla se tak označuje a zastřešuje široké spektrum lidí, jež se narodilx s pohlavními znaky, které různými způsoby nezapadají do stereotypního normativního medicínskému pojetí ženského a mužského těla. V lékařském prostředí pak bývá obvyklejší pojem poruchy anebo méně stigmatizující variace pohlavního vývoje.¹⁸³ Podíl intersex lidí se odhaduje až na 1,7 % populace.¹⁸⁴ A zatímco práva trans lidí jsou v posledních letech poměrně diskutovaným tématem, což se odráží na vnitrostátní i mezinárodní úrovni, v judikatuře i v právních předpisech, práva intersex lidí se jeví jako oblast, kterou veřejná debata i právo reflektují zřídka.

Téma intersex práv je s tělesností silně spjato, jelikož se týká rozmanitých variací různých fyzických pohlavních znaků, jejichž kombinace neodpovídá vynucované normě. Za

¹⁸⁰ JAHODOVÁ, Dita. Trans* příběhy o těle a s tělem. *Gender a výzkum / Gender and Research*. 2016, roč. 17, č. 1, s. 79–82. DOI: 10.13060/12130028.2016.17.1.257

¹⁸¹ PITOŇÁK, Michal a Marcela MACHÁČKOVÁ. *Být LGBTQ+ v Česku 2022 - Výzkumná zpráva*, s. 18.

¹⁸² Viz TRANSPARENT. *Jak probíhá „oficiální“ tranzice v ČR?* [online] [cit. 04.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/pro-trans-lidi/jak-probiha-oficialni-tranzice-v-cr/>

¹⁸³ BARŠOVÁ, Andrea. Člověk mimo ženství a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.). In: *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?* Praha: Wolters Kluwer, 2020, s. 1343.

¹⁸⁴ FAUSTO-STERLING, ANNE. The Five Sexes, Revisited. *The Sciences (New York)*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd, 2000, roč. 40, č. 4, s. 20. DOI: 10.1002/j.2326-1951.2000.tb03504.x. Přestože početnost jakékoliv menšiny by neměla být podstatná pro její legitimitu, může i taková informace částečně napomoci vyvrátit představu o binaritě pohlaví.

problematické bývají považovány především operativní zákroky směřující k přizpůsobení těla stereotypní podobě jednoho či druhého normativního pohlaví. Podstatnou otázkou je, zda se tyto zákroky provádějí skutečně z důvodů zdravotních, anebo spíše sociokulturních, a to zejména pokud se týkají dětí, které nejsou schopny samy dát svobodný a informovaný souhlas, ani se reálně podílet na spolurozhodování.¹⁸⁵

1.5 Antigender

Závěr první části chci věnovat tématu antigender hnutí, které v mnoha ohledech stojí v opozici k výše popsaným feministickým a queer přístupům i samotné k tělesné autonomii a představuje pro ně jistou výzvu. Vyznačuje se důrazem na biologicky esencialistické pojetí pohlaví, případně pohlaví určené z vůle Boha, na nadřazené postavení heterosexuální nukleární rodiny¹⁸⁶, ale je rovněž součástí širšího sporu týkajícího se modernity.¹⁸⁷ Termín odkazuje jak k ideologii, tak jednotlivým mobilizačním strategiím.¹⁸⁸ Hnutí bývá šířeji spojováno také s krajní pravicí či nacionalismem, především však specificky s bojem proti tzv. genderové ideologii, pod níž si lze představit v zásadě cokoliv souvisejícího s genderem a sexualitou.¹⁸⁹

Antigender má v zásadě celosvětový zásah, v různých státech však může mířit na různé legislativní cíle v závislosti na místních podmínkách, antigender organizace se přesto vzájemně ovlivňují či se potkávají v diskurzivních strategiích nebo využívají podobnou rétoriku.¹⁹⁰ Dané subjekty cílí na ženská a queer práva, tedy například omezení reprodukční svobody v podobě přístupu k interrupcím, omezení možnosti tranzice pro trans nebo intersex lidi, ale i akademické svobody, a to pomocí řady taktik včetně šíření morální paniky.¹⁹¹ V českém kontextu se tento pojem objevuje ve větší míře až v období okolo roku 2018, a to konkrétně v souvislosti se (stále nedokončeným) procesem ratifikace Istanbulské úmluvy, která se již stala také symbolem

¹⁸⁵ DUŠKOVÁ, Šárka. *Sociální a právní aspekty života intersex lidí v Česku: Podkladová studie – právní aspekty života intersex lidí v Česku a v mezinárodním kontextu* [online]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2021, s. 8–9, 37 [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Lid%C3%A9%20s%20variace%C3%ADch%20znak%C5%AF%2054-21-KS-1%20P%C5%98%C3%8DLOHA%201%20Copy.pdf>

¹⁸⁶ GLEESON, Jules. *Judith Butler: 'We need to rethink the category of woman'*.

¹⁸⁷ GRAFF, Agnieszka a Elżbieta KOROLCZUK. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. United Kingdom: Routledge, 2022, s. 16–17. DOI: 10.4324/9781003133520

¹⁸⁸ *Ibid.*, s. 19–20.

¹⁸⁹ SVATOŇOVÁ, Eva. Gender Activists Will Kidnap Your Kids: The Construction of Feminist and LGBT+ Rights Activists as Modern Folk Devils in Czech Anti-Gender Campaigns. In: *Modern Folk Devils*. Helsinki University Press, 2021, s. 138–139. DOI: 10.2307/j.ctv26qjj4v.13

¹⁹⁰ *Ibid.*, s. 138.

¹⁹¹ *Ibid.*, s. 137–139.

lokálního antigender boje,¹⁹² dále pak také s opozicí proti manželství stejnopohlavních párů¹⁹³ nebo zmíněné možnosti tranzice.¹⁹⁴

I v českém prostředí byly zmapovány direktivní přístup k ženám nebo queer lidem, jejich zkušenosti s omezením reprodukční svobody a snahy proces reprodukce co nejvíce normalizovat.¹⁹⁵ Zatímco někteří lidé (zejména cis heterosexuální ženy) jsou tlačeny či nuceny k těhotenství a mateřství, jiným osobám (zejména trans i dalším queer lidem) je v tom naopak různými prostředky bráněno.¹⁹⁶ Antigender hnutí útočí nejen na queer lidi, ale také na surrogátní matky nebo lidi podstupující asistovanou reprodukci či interrupci a představuje tak podstatnou politickou sílu v otázce regulace autonomie člověka ve vztahu ke svému tělu.

Svatoňová zmiňuje potřebu antigenderu najít obzvlášť zranitelnou oběť, o jejíž blaho je nutné bojovat (ochránit ji před genderovou ideologií) a kterou spatřuje v dětech.¹⁹⁷ Podobně Lewis předkládá pohled na dítě jako na zbraň, kterou disponuje krajní pravice. Upozorňuje však také, že útoky na tělesnou – reprodukční autonomii by neměly být vnímány (jak tomu často bývá) primárně jako kulturní, ale jako třídní střet, jako střet kapitálu a pracujících. Ženy* a děti jsou součástí reproduktivního cyklu, na kterém současný kapitalismus stojí – produkují pracující a stávají se jimi. Bez jejich neplacené práce by se tedy neobešel. Existence queer dětí je pak nežádoucím narušením takového systému.¹⁹⁸

Ač se tedy antigender politika připisuje některým konzervativních a/nebo náboženským uskupením a silám, bývá také nad rámec toho považována za jejich průsečík s (krajní) pravici i neoliberalismem.¹⁹⁹ Rodina bývá popisována jako základní jednotka patriarchátu,²⁰⁰ potažmo

¹⁹² Ibid., s. 136–137, 142–143.

¹⁹³ SVATOŇOVÁ, Eva. Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie? *Druhá : směna* [online] [cit. 10.01.2024]. Dostupné z: <https://druhasmena.cz/clanky/valka-proti-genderu-patriarchat-ktery-vraci-uder-nebo-reakce-na-krizi-liberalni-demokracie>

¹⁹⁴ Viz např. KOLDOVÁ, Eliška, Magdalena DUŠKOVÁ a Jan KAŠPÁREK. Mezi Bohem a ultrapravicí: Na chlebiček s antigenderem do Poslanecké sněmovny. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 10.01.2024]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/05/mezi-bohem-a-ultrapravici-na-chlebicek-s-antigenderem-v-poslanecke-snemovne/>

¹⁹⁵ Viz série článků a reportáží s názvem Mezi Bohem a ultrapravicí: KOLDOVÁ, Eliška, Magdalena DUŠKOVÁ a Jan KAŠPÁREK. Mezi bohem a ultrapravicí. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 13.01.2024]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/mezi-bohem-a-ultrapravici/>

¹⁹⁶ DUŠKOVÁ, Magdalena a Eliška KOLDOVÁ. Nestěžovat si a plodit daňové poplatníky. Česká gynekologie k ženám přistupuje jako k inkubátorům národní porodnosti. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/12/nestezovat-si-a-plodit-danove-poplatniky-ceska-gynekologie-k-zenam-pristupuje-jako-k-inkubatorum-narodni-porodnosti/>

¹⁹⁷ SVATOŇOVÁ, Eva. *Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie?*.

¹⁹⁸ BĚLÍČEK, Jan. „Každý, kdo miluje své rodiče, by měl usilovat o zrušení rodiny,“ říká feministická teoretička Sophie Lewis.

¹⁹⁹ SVATOŇOVÁ, Eva. *Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie?*.

²⁰⁰ MILLETT, Kate. *Sexual Politics*. New York: Columbia University Press, 2016, s. 33. citováno z LEWIS, Sophie. *Zrušte rodinu: manifest za péči a osvobození*. Praha: Tranzit.cz, 2023, s. 67.

neoliberálního kapitalismu²⁰¹, jež za účelem umenšení sociálního státu potřebuje soukromou sféru a stabilní normativní pojetí „tradiční“ nukleární rodiny, která se má postarat sama o sebe – bez adekvátní sociální politiky, bez pomoci státu a společnosti.²⁰² Namísto řešení krize sociálního státu je tak možné upozorňovat spíše na krizi rodiny a zároveň v lidech vyvolávat pochopitelné obavy nejen o morální hodnoty ve společnosti, ale také o svou vlastní důstojnost, zajištění a budoucnost, jelikož v případě rozpadu rodiny už člověku nemusí zůstat nic.²⁰³

Oproti tomu Graff a Korolczuk zpochybňují takto vyhraněný pohled na vztah neoliberalismu a konzervativních antigender přístupů. Ačkoliv neokonzervatismus klade důraz na individualismus a schopnost postarat se o sebe sama, antigender je napříč jednotlivými lokálními kontexty různorodý. Jeho neoliberální charakter je tak sice běžný, ale ne samozřejmý a univerzální (opačný výklad pak přisuzují US-centristickému pohledu).²⁰⁴ Ani queer nebo feministickému hnutí se zároveň nevyhýbá neoliberální směřování a individualismus. Graff, Korolczuk či Zacharenko upozorňují, že feminismus na odpor vůči neoliberalismu nemá monopol, jak ukazuje například populistická sociální podpora rodin ze strany Práva a spravedlnosti v Polsku či Fidesz v Maďarsku. Vzestup antigenderu tak může představovat také reakci na západní individualismus i odmítnutí zavedeného hierarchického vztahu mezi Západem a Východem.²⁰⁵

Antigender je postaven na volání po ochraně přirozenosti a normality.²⁰⁶ Dle Svatoňové ale není vhodné na něj úzce nahlížet jen jako na stranu kulturních válek. Svoboda queer lidí či žen není ve skutečnosti jediným cílem destruktivního působení tohoto hnutí, představuje spíše symbol – a to světa stojícího v opozici vůči primárnímu úsilí antigenderu o podryvání demokracie a směřování k autoritářství.²⁰⁷ Butler pak ani nepokládá antigender za koherentní konzervativní sílu, ale za přímo fašistický trend, který se může svým argumentačním repertoárem jevit až jako matoucí, jelikož střídá jak pravicové, tak v zásadě také levicové

²⁰¹ PARKER, Pat. Revolution: it's not neat or pretty or quick. In: *This bridge called my back: Writings by radical women of color*. 1983, s. 238–242. citováno z LEWIS, Sophie. *Zrušte rodinu*, s. 38.

²⁰² BUTLER, Judith. Why is the idea of 'gender' provoking backlash the world over? *The Guardian* [online]. 2021 [cit. 10.01.2024]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/commentisfree/2021/oct/23/judith-butler-gender-ideology-backlash> a LEWIS, Sophie. *Zrušte rodinu*, s. 9–10.

²⁰³ SVATOŇOVÁ, Eva. *Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie?*.

²⁰⁴ GRAFF, Agnieszka a Elżbieta KOROLCZUK. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*, s. 30–32.

²⁰⁵ Ibid., s. 33–34.

²⁰⁶ SVATOŇOVÁ, Eva. *Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie?*.

²⁰⁷ SVATOŇOVÁ, Eva a Mina BAGINOVÁ. Antigenderové mobilizace. *A2* [online] [cit. 11.01.2024]. Dostupné z: <http://www.advojka.cz/archiv/2020/14/antigenderove-mobilizace>

strategie, respektive rétoriku napříč politickým spektrem.²⁰⁸ Povaha antigender hnutí je různorodá,²⁰⁹ právě nekonzistence je však dle Butler v návaznosti na Umberta Eca jedním ze znaků této fašistické tendence, který má být její silnou stránkou, nikoliv naopak.²¹⁰

Adekvátní odpovědí na antigender politiku tedy může být solidarita v rámci skupin lidí, jež jsou jejím obvyklým terčem,²¹¹ otevřený sociálně citlivý feministický a queer přístup zaměřený na řešení různorodých problémů různých osob²¹² i populisticky feministická reakce na populismus pravicový.²¹³

²⁰⁸ BUTLER, Judith. *Why is the idea of 'gender' provoking backlash the world over?*.

²⁰⁹ SVATOŇOVÁ, Eva. *Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie?*.

²¹⁰ BUTLER, Judith. *Why is the idea of 'gender' provoking backlash the world over?*.

²¹¹ Ibid.

²¹² SVATOŇOVÁ, Eva. *Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie?*.

²¹³ GRAFF, Agnieszka a Elżbieta KOROLCZUK. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*, s. 32.

2 Pohlaví/gender a tělesná autonomie v právu

V této části se budu věnovat tělesnosti queer lidí z hlediska možnosti rozhodovat o svém těle v kontextu pohlaví/genderu a související právní regulaci. Tato optika má vliv na životy různých osob, na prvním místě se ale dotýká primárně trans a intersex lidí. A ačkoliv jsou tyto skupiny vzájemně odlišné, český právní řád s existencí intersex lidí příliš nepočítá a žádá zvláštní právní úprava se k nim nevztahuje. V případě že se tedy například v průběhu života jakéhokoliv člověka projeví, že mu bylo pohlaví při narození určeno jakkoliv nesprávně, je nutné postupovat dle obecné úpravy změny pohlaví.²¹⁴ I zde tedy někdy mohou být zmíněné kategorie limitující a dané situace od sebe nelze vždy striktně odlišovat.

Konkrétně bude předmětem této části otázka dostupnosti tělesných zákroků, jež si člověk sám zvolí, a problematika nucených tělesných zásahů. Toto rozlišení však také nemusí být úplně jednoznačné, jelikož co je pro jednoho queer člověka velmi chtěné, může být pro jiného zcela nežádoucí. Zároveň v praxi může být dostupnost různých záležitostí spojených se sociální, tělesnou i úřední tranzicí ovlivněna různorodými okolnostmi, rovněž se mohou podmiňovat také navzájem a na každý jejich aspekt lze nahlížet z různých úhlů pohledu. Například úřední a tělesná tranzice jsou doposud v Česku výrazně provázány, proto se v jejich případě řada stanovených podmínek překrývá. Závěrem této části se budu blíže věnovat pojetí kategorie úředního pohlaví, jeho možným regulačním modelům v kontextu tělesnosti a otázce nutnosti registrace této kategorie.

2.1 Dostupnost zvolených tělesných zásahů

Z hlediska tělesných zásahů se lze v kontextu autonomie zaměřit na překážky bránící nebo oddalující podstoupení zásahů, které si daná (například trans) osoba přeje. V užším smyslu jde zejména o gatekeeping, který zde spočívá ve lpění na určitých rigidních kritériích, jež tělesnou tranzici podmiňují.²¹⁵ To také souvisí s vynucováním jistého normovaného postupu v tranzici, který si nelze individuálně přizpůsobit dle svých osobních potřeb.²¹⁶ Stejně tak jako může být škodlivé donucení k lékařským zákrokům, může být tedy v rozporu s ideou autonomie

²¹⁴ Pohlaví a identita. In: *Poznáváme intersex / DSD* [online] [cit. 02.03.2024]. Dostupné z: <https://intersex-dsd.upol.cz/pohlavi-a-identita/>

²¹⁵ VERBEEK, Wesley et al. „Mental Readiness“ and Gatekeeping in Trans Healthcare. *Canadian Journal of Psychiatry. Revue Canadienne De Psychiatrie*. 2022, roč. 67, č. 11, s. 829. DOI: 10.1177/07067437221102725

²¹⁶ BASSETTI, Matteo E. Human Rights Bodies' Adjudication of Trans People's Rights: Shifting the Narrative From the Right to Private Life To Cruel And Inhuman Or Degrading Treatment. *European Journal of Legal Studies*. 2020, roč. 12, č. 2, s. 316 a násl. DOI: 10.2924/EJLS.2019.033

i zabránění zákrokům, které si člověk sám zvolí. Konkrétních okolností, které queer lidem ve svobodném rozhodování o svém těle brání, je nicméně nespočet a mohou vyplývat z právních předpisů nebo být i neformální. Není reálné zde vystihnout všechny, níže tedy rozeberu pouze několik vybraných.

Mezi neformální okolnosti patří například množství sexuoložek*gů věnujících se této oblasti, délka čekací lhůty a jejich celkový přístup,²¹⁷ finanční stránka tranzice, faktory související s náladou ve společnosti a mezi blízkými, nedostupnost daného druhu zákroku v ČR a mnoho dalších.²¹⁸

Z předpokladů, které jsou stanoveny právními předpisy, je možné zmínit především potřebu stanovení lékařské diagnózy a splnění jejích kritérií včetně žití v souladu s genderovými stereotypy, s tím související splnění tzv. real life testu, nutnost rozvodu manželství nebo zrušení registrovaného partnerství nebo třeba dosažení věku 18 let.²¹⁹ Pro podstoupení kastrace, popř. i modelace pohlavních orgánů a dalších chirurgických zákroků je nezbytné získání kladného stanoviska odborné komise ministerstva zdravotnictví, která rovněž posuzuje naplnění řady zmíněných kritérií.²²⁰

Dané podmínky jsou upraveny zejména v § 29 občanského zákoníku („OZ“), § 21 a 22 zákona o specifických zdravotních službách („ZSZS“) a Doporučeném postupu při provádění chirurgických zákroků směřujících ke změně pohlaví u transsexuálních pacientů Ministerstva zdravotnictví („doporučený postup“).

2.1.1 Odborná komise ministerstva zdravotnictví

Souhlasné stanovisko odborné komise ministerstva zdravotnictví (dále také „komise“) je podstatným kritériem pro podstoupení znemožnění reprodukční funkce, popřípadě také související modelace pohlavních orgánů (a v důsledku toho tedy úřední tranzice). Komise, její složení a další podrobnosti jsou upraveny v § 22 ZSZS. Její rolí je v zejména posouzení, zda

²¹⁷ Viz např. ŠVANDOVÁ, Aster. Za hormony a zase zpátky. Zkušenosti trans holky na cestě k HRT. *Druhá : směna* [online]. 2023, č. Průhledné šrámy [cit. 06.02.2024]. Dostupné z: <https://druhasmena.cz/clanky/za-hormony-a-zase-zpatky>

²¹⁸ PITOŇÁK, Michal a Marcela MACHÁČKOVÁ. *Být LGBTQ+ v Česku 2022 - Výzkumná zpráva*, s. 54.

²¹⁹ MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. Doporučený postup při provádění chirurgických zákroků směřujících ke změně pohlaví u transsexuálních pacientů. In: *Věštník Ministerstva zdravotnictví 8/12* [online]. 2012 [cit. 03.12.2023]. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/6865/36193/V%C4%9Bstn%C3%ADk%20MZ%20%C4%8CR%208-2012.pdf>, zejména čl. 2 a 5.

²²⁰ § 21, 22 ZSZS

jsou splněny „veškeré podmínky k provedení změny pohlaví“.²²¹ Postavení komise však trans organizace i další odbornice* i kritizují pro v praxi nejasná kritéria rozhodování,²²² byrokratičnost a konečně také samotný princip její existence spočívající ve zpochybnění schopnosti samostatně rozhodovat o svém těle a posoudit své potřeby.²²³

Kromě kastročného zákroku a jiných úprav genitálií je však někdy stanovisko komise vyžadováno také pro další operativní zákroky,²²⁴ přestože ze zákona tato podmínka v zásadě nevyplývá. Podle § 21 odst. 1 ZSZS se změnou pohlaví transsexuálních pacientů pro účely ZSZS rozumí provedení zdravotních výkonů, jejichž účelem je provedení změny pohlaví chirurgickým zákrokem při současném znemožnění reprodukční funkce. Právě tyto zákroky jsou podmiňovány kladným stanoviskem odborné komise. Nicméně doporučený postup MZ jej výslovně předpokládá i pro další chirurgické zákroky,²²⁵ například mastektomii,²²⁶ která ke zneplodnění z logiky věci nesměruje.

Praktickým příkladem zmíněných nejasností tak mohou být lišící se zkušenosti s podmínkami pro tento zákrok. Zatímco v některých situacích se ukazuje jako dostačující lékařská indikace, v jiných je skutečně navíc stanovisko komise vyžadováno.²²⁷ Trans lidé jsou tak vystaveni nejistotě ohledně nároků a podmínek, potažmo jsou opět nuceni na několika úrovních prokazovat dostatečný důvod pro realizaci takového zákroku.²²⁸ Souhlas komise také případně možnost podstoupit daný zákrok odkládá, jelikož je podmíněn dosažením zletilosti.²²⁹

Z hlediska tělesné autonomie je tak nezávisle na novelizaci podmínek úřední tranzice na místě zrušit také podmínku kladného stanoviska komise pro samotné operativní zákroky, k čemuž rovněž vyzývá i Výbor pro práva LGBTI+ lidí Rady vlády pro lidská práva v návrhu

²²¹ § 22 odst. 6 ZSZS. Podmínky vyplývají například ze ZSZS i doporučeného postupu MZ. Některé z těchto podmínek budou blíže rozebrány v dalších oddílech.

²²² BEŇOVÁ, Kateřina. *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*, s. 38.

²²³ TRANSPARENT. *Komise Ministerstva zdravotnictví* [online]. 2020 [cit. 20.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/komise-ministerstva-zdravotnictvi/>

²²⁴ Viz TRANSPARENT. *Komise* [online] [cit. 20.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/komise/> nebo TRANSPARENT. *Komise Ministerstva zdravotnictví*. a MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. *Doporučený postup*. čl. 1 odst. 2 ve spojení s čl. 2 odst. 1 písm. c]

²²⁵ MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. *Doporučený postup*. čl. 1 odst. 2 písm. a]

²²⁶ Jde o odstranění prsní žlázy.

²²⁷ TRANSPARENT. *Průvodce tranzicí pro trans* lidi* [online]. 2021, s. 33 [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: https://jsmettransparent.cz/wp-content/uploads/2021/04/Pruvodce_tranzici_pro_trans_lidi.pdf a např.

KRÁLOVÁ, Lenka. *Christian Kozel - Tranzice před celým národem // trans příběhy* [online]. V Tranzu, 2021, č. 26:23 [cit. 22.02.2024]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=faz1ttw6oto>

²²⁸ TRANSPARENT. *Komise Ministerstva zdravotnictví*.

²²⁹ MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. *Doporučený postup*. čl. 2 odst. 2 písm. e].

vládní strategie rovnosti a odstraňování bariér důstojného života LGBTI+ lidí v ČR 2021–2026.²³⁰

2.1.2 Lékařská diagnóza a vyšetření

Přes svůj velký přínos se již Magnus Hirschfeld coby lékař setkával s kritikou z důvodu přílišné medikalizace queer témat.²³¹ Medicína však vývoj v oblasti tělesnosti i právního postavení queer lidí významně formovala a ovlivňuje jej i nadále.

Potřeba stanovení lékařské diagnózy u osob, jež chtějí dosáhnout úřední změny pohlaví, respektive tedy podstoupit znemožnění reprodukční funkce nebo další chirurgické zákroky, vyplývá z ustanovení § 21 odst. 2 písm. a) ZSZS. Dle něj lze chirurgické výkony směřující ke změně pohlaví provést pouze u člověka, jemuž byla jednoznačně stanovena „porucha sexuální identifikace“.

Podstatnou a sjednocující roli zde hraje Mezinárodní klasifikace nemocí (dále jen „MKN“). Diagnózy spojené s genderovou identitou se poprvé objevily v MKN v její 9. revizi v roce 1975,²³² a to v kategorii Sexuální úchytky a poruchy.²³³ V této oblasti došlo v posledních letech k podstatnému vývoji. V roce 2022 vstoupila v platnost 11. revize MKN („MKN-11“). Právě v rámci ní došlo ke změně v pojetí diagnózy, kterou medicína s trans identitou spojuje. V ČR však stále probíhá proces její implementace.²³⁴

V předchozí 10. revizi MKN (MKN-10) jsme se tak mohli setkat s diagnózou s kódem F64.0 a názvem *Transsexualismus*.²³⁵ Oproti tomu je v nové revizi MKN-11 trans identita

²³⁰ VÝBOR PRO PRÁVA LGBTI+ LIDÍ RADY VLÁDY PRO LIDSKÁ PRÁVA. *Návrh vládní strategie rovnosti a odstraňování bariér důstojného života LGBTI+ lidí v ČR 2021–2026* [online], s. 45–46 [cit. 26.02.2024]. Dostupné z: https://vlada.gov.cz/assets/ppov/rlp/vybory/sexualni-mensiny/ze-zasedani-vyboru/Strategie_-Bariery-LGBTI-zivota-v-CR_2021-2026_MPR_1.pdf

²³¹ V dané době zejména v rámci debaty o homosexualitě v souvislosti s argumenty pro její dekriminální, viz SEIDL, Jan. *Od žaláře k oltáři*, s. 99.

²³² FURLONG, Yulia a Aleksandar JANCA. Gender (r)evolution and contemporary psychiatry. *BJPsych Open*. 2022, roč. 8, č. 3, s. 1. DOI: 10.1192/bjo.2022.46, s. 1.

²³³ WHO. *Mezinárodní statistická klasifikace nemocí, úrazů a příčin smrti ve znění 9. decennální revize (MKN-9 Tabeleární seznam)* [online]. Praha: Avicenum, 1978, s. 153. Dostupné z: https://www.uzis.cz/sites/default/files/knihovna/mkn_9_tabelarni_seznam.pdf

²³⁴ ÚZIS ČR. Implementace 11. revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-11). In: *uzis.cz* [online] [cit. 08.12.2023]. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/index.php?pg=registry-sber-dat--klasifikace--mezinarodni-klasifikace-nemoci-mkn-11#implementace> nebo KOUBOVÁ, Michaela. Nová verze Mezinárodní klasifikace nemocí vyjde v češtině. Už za několik měsíců. *Zdravotnický deník* [online]. 2023 [cit. 11.12.2023]. Dostupné z: <https://www.zdravotnickydenik.cz/2023/10/nova-verze-mezinarodni-klasifikace-nemoci-vyjde-v-cestine-uz-za-nekolik-mesicu/>

²³⁵ WHO. MKN-10. In: *mkn10.uzis.cz* [online] [cit. 08.11.2023]. Dostupné z: <https://mkn10.uzis.cz/prohlizec/F64.0>

spojována s diagnózou nazvanou *Nesoulad pohlavní identity* v dospívání nebo dospělosti s kódem HA60.²³⁶

Nejvýraznější změnu představuje název a zařazení diagnózy. Nesoulad pohlavní identity sice nadále zůstává součástí MKN, nyní se však řadí mezi *Stavy související se sexuálními zdravotními problémy*, což představuje posun oproti předchozímu stavu, kdy se tzv. Transsexualismus řadil mezi Poruchy osobnosti a chování u dospělých a šířeji pak do série *Poruch duševních a poruch chování*.²³⁷ Aktualizované pojetí diagnózy tak má mít potenciál zabránit dalšímu porušování základních práv trans lidí, např. dosud probíhajícím pokusům o „léčbu“ trans identity skrze konverzní terapii, nutnosti psychiatrických vyšetření či provádění sterilizací.²³⁸ Mezi důvody změny v přístupu dále patří absence určitého nezbytně přítomného utrpení nebo dysfunkce, kterými se duševní poruchy obecně vyznačují a které trans identita sama o sobě nepůsobí.²³⁹ Ani z pohledu medicíny by tak na ni již nemělo být nahlíženo jako na duševní poruchu.²⁴⁰

MKN-11 také volí oproti původnímu termínu „anatomické pohlaví“ pojem „přidělené pohlaví“,²⁴¹ a to za účelem zdůraznění vlivu lékařského personálu na určení pohlaví dítěte, které se sice odvíjí od (pozorovatelných) tělesných charakteristik, ani ty ale nemusejí být zařaditelné do jedné ze dvou binárních kategorií – zejména v případě intersex dětí. Jde tedy o posun k pojetí pohlaví jako charakteristiky, která je po narození pozorována, zhodnocena a přisouzena lékařstvem kvůli evidenci, namísto konceptu jednodušší charakteristiky, která objektivně existuje sama o sobě od přírody bez jakéhokoliv lidského, respektive společenského vlivu.²⁴²

I v tomto aktualizovaném pojetí lze ale najít negativa, zejména pak stále přetrvávající patologizaci, jelikož termín „inkongruence“ (v češtině nesoulad) nadále implikuje problém

²³⁶ WHO. MKN-11. In: *uzis.cz* [online] [cit. 08.11.2023]. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/ext/mkn-11-nahled/>

²³⁷ WHO. *MKN-10*. a WHO. *MKN-11*.

²³⁸ KOMISAŘKA PRO LIDSKÁ PRÁVA RADY EVROPY. *ICD11 is a stride toward depathologisation of trans people, but more is needed* [online]. 2019 [cit. 07.12.2023]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/icd11-is-a-stride-toward-depathologisation-of-trans-people-but-more-is-needed>

²³⁹ ROBLES, Rebeca et al. Validity of Categories Related to Gender Identity in ICD-11 and DSM-5 Among Transgender Individuals who Seek Gender-Affirming Medical Procedures. *International Journal of Clinical and Health Psychology: IJCHP*. 2022, roč. 22, č. 1. DOI: 10.1016/j.ijchp.2021.100281

²⁴⁰ Mezinárodní klasifikace nemocí navzdory svému názvu zahrnuje také stavy, které jsou ve zdravotnictví i ve společnosti vnímány jako normální či přirozené a které přesto vyžadují zdravotní péči. Mezi takové je možné zařadit třeba porod (Spontánní porod jednoho dítěte s kódem JB20), viz WHO. *MKN-11*.

²⁴¹ Původní anglická verze MKN-11 používá pouze pojem „assigned sex“, které je nicméně v české verzi bohužel přeloženo jako „biologicky přiřazené pohlaví“, viz *Ibid*.

²⁴² CLARKE, Jessica A. Sex Assigned at Birth. *Columbia Law Review* [online]. New York: Columbia Law Review Association, Inc, 2022, roč. 122, č. 7, s. 1853–1855 [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: https://columbialawreview.org/wp-content/uploads/2022/11/Clarke-Sex_Assigned_At_Birth.pdf

v podobě odchylky od normy.²⁴³ Přestože je tak revize obecně považována za krok správným směrem, i některé trans organizace například tuto terminologii odmítají.²⁴⁴

Podobně můžeme sledovat vývoj v Diagnostickém a statistickém manuálu duševních poruch (DSM) vydávaném Americkou psychiatrickou asociací.²⁴⁵ Poprvé se v roce 1980 objevila ve verzi DSM-3 diagnóza *Transsexuality*, později byla změněna na *Poruchu genderové identity* a aktuální verze DSM-5 ji nyní nazývá *Genderovou dysforií*, která má vystihovat možné (nikoliv nutně přítomné²⁴⁶) psychické potíže spojené s pocitem genderového nesouladu, nikoliv však genderovou identitu samotnou.²⁴⁷ Na rozdíl od klasifikace v MKN-11 je stále považována za psychickou poruchu.²⁴⁸ DSM však neimplikuje, že by každý trans člověk musel genderovou dysforii pociťovat, a nelze ji tak vnímat jako definiční znak trans identity.²⁴⁹

Ačkoliv již ESLP vymezil určité mantinely pro stanovení podmínek úřední tranzice, podmínku stanovení lékařské diagnózy v tuto chvíli za porušení základních práv nepovažuje.²⁵⁰ I přesto zároveň bere v potaz stigmatizaci, která se s medikalizací pojí.²⁵¹ Pokud je něčí identita považována za psychickou poruchu, nelze se vyhnout její patologizaci.²⁵² ESLP ve zmíněném případě z roku 2017 zároveň vycházel z již neaktuálního stavu (bez reflexe MKN-11 a okolností jejího vývoje).²⁵³

Podobně také judikatura ESLP jako podmínku tranzice (v místní praxi úřední i tělesné) doposud nezapovídá ani nutnost podstoupit určitá lékařská vyšetření.²⁵⁴ Lokální organizace zabývající se právy trans lidí však upozorňují na vynucování některých nepotřebných vyšetření, jako je vyšetření vzrušivosti (např. prostřednictvím pletysmografu), popřípadě tělesná

²⁴³ KOMISAŘKA PRO LIDSKÁ PRÁVA RADY EVROPY. *ICD11 is a stride toward depathologisation of trans people, but more is needed.*

²⁴⁴ AKAHATÁ et al. *Joint Statement on ICD-11 process for trans & gender diverse people* [online]. 2019 [cit. 19.11.2023]. Dostupné z: <https://gate.ngo/icd-11-trans-process/>

²⁴⁵ Diagnostický a statistický manuál duševních poruch (rejstřík pojmů). In: *nzip.cz* [online] [cit. 08.12.2023]. Dostupné z: <https://www.nzip.cz/rejstrikovy-pojem/292>

²⁴⁶ TURBAN, Jack. What is Gender Dysphoria? In: *www.psychiatry.org* [online]. 8. 2022 [cit. 08.12.2023]. Dostupné z: <https://www.psychiatry.org:443/patients-families/gender-dysphoria/what-is-gender-dysphoria>

²⁴⁷ CANNOOT, Pieter. The pathologisation of trans* persons in the ECtHR's case law on legal gender recognition. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. SAGE Publications Ltd STM, 2019, roč. 37, č. 1. DOI: 10.1177/0924051918820984

²⁴⁸ SCOTT, Charles. *DSM-5® and the Law: Changes and Challenges* [online]. New York: Oxford University Press, Incorporated, 2015, s. 25–26 [cit. 08.12.2023]. Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=2033573>

²⁴⁹ TURBAN, Jack. *What is Gender Dysphoria?*

²⁵⁰ *Rozsudek ESLP, A. P., Garçon a Nicot (79885/12, 52471/13, 52596/13) v. Francie ze dne 6. 4. 2017.*

²⁵¹ *Ibid.* body 138 a násl.a DUŠKOVÁ, Šárka a Maroš MATIAŠKO. *Právo na uznání identity trans lidí v České republice*. Forum for Human Rights a Transparent, 2019, s. 29–30.

²⁵² BASSETTI, Matteo E. *Human rights bodies' adjudication of trans people's rights*, s. 320.

²⁵³ *ESLP. A. P., Garçon a Nicot v. Francie.* bod 139.

²⁵⁴ *Ibid.*

vyšetření, která by ani za účelem stanovení diagnózy neměla být nutná.²⁵⁵ Na nepotřebnost některých z nich a také praxi lišící se mezi lékaři navzájem upozorňují i některé sexuoložky*gové²⁵⁶ nebo Výbor pro práva LGBTI+ lidí Rady vlády pro lidská práva.²⁵⁷ Někteří trans lidé popisují až zneužívání postavení ze strany lékaře.²⁵⁸ Obzvláště vzhledem k nekonzistentnímu přístupu je tak v těchto případech sporné, zda dané postupy sledují léčebný účel a jsou skutečně potřebné.

2.1.3 Naplnění cisheteronormativní genderové role

Další sérii podmínek, které omezují jak přístup k chirurgickým zákrokům, tak k úřední tranzici, shrnuji pod praktickou povinností naplnit určitou stereotypní – cisheteronormativní společenskou roli. Z toho vyplývá také uniformovaný postup v tranzici. Splnění těchto podmínek je zpravidla posuzováno zmíněnou komisí, rovněž se na jejich vynuovení někdy podílejí lékaři.²⁵⁹

Může jít například o povinnost *rozvodu manželství či zrušení registrovaného partnerství*, a to z důvodu aktuálního pojetí manželství jako svazku muže a ženy a RP jako stejnopohlavního svazku. Dle § 29 odst. 2 OZ změna pohlaví nemá vliv na osobní stav, nicméně manželství či registrované partnerství touto změnou zaniká. K zániku příslušného svazku však zpravidla musí vzhledem k § 21 odst. 2 písm. b) ZSZS dojít ještě před kastročným zákrokem, na což dohlíží odborná komise. Úprava v OZ je tak de facto pojistkou pro případ, kdy kastroční zákrok proběhne v zahraničí, aniž by došlo k vydání stanoviska komise a k rozvodu, respektive zániku RP.²⁶⁰

Dále je podmínkou *real life experience* (jinak také *real life test*), která je upravena v § 21 odst. 2 písm. a) ZSZS a specifikována v doporučeném postupu²⁶¹ jako prokázání schopnosti žít v opačné pohlavní roli po dobu alespoň 12 měsíců. S tím souvisí také povinnost podstoupit

²⁵⁵ Viz TRANSPARENT. *Jak probíhá „oficiální“ tranzice v ČR?*.

²⁵⁶ Např. Petra Vrzáčková viz VAŠÁTKOVÁ, Kateřina. *Právní postavení trans osob v ČR*. 2021, Diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni, s. 32.

²⁵⁷ VÝBOR PRO PRÁVA LGBTI+ LIDÍ RADY VLÁDY PRO LIDSKÁ PRÁVA. *Návrh vládní strategie rovnosti a odstraňování bariér důstojného života LGBTI+ lidí v ČR 2021–2026*, s. 45–46.

²⁵⁸ Např. KRÁLOVÁ, Lenka. *Ashley: Sexuolog na mě chtěl sahat // trans příběhy* [online]. V Tranzu, 2022 [cit. 26.02.2024]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=07h-QHxnxhw>. Zejména čas 47:30 a dále.

²⁵⁹ DOLEŽALOVÁ, Pavla et al. *Rozvoj duševní pohody u transgender klientů. Poznatky a holisticky orientovaný terapeutický přístup*. [online]. Klecany: Národní ústav duševního zdraví, 2021, s. 13 [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: https://www.nudz.cz/fileadmin/user_upload/Ke_stazeni/Publikace_ke_stazeni/rozvoj-dusevni-pohody-u-transgender-klientu.pdf

²⁶⁰ FRINTA, Ondřej. § 29. In: *Občanský zákoník: Komentář, Svazek I, (§ 1-654). [Systém ASPI]* [online]. Wolters Kluwer, 2020 [cit. 27.02.2024]. Dostupné

z: https://www.aspi.cz/products/lawText/13/11656/1/2#_c_159226

²⁶¹ MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. *Doporučený postup*. čl. 2 odst. 2 písm. b).

hormonální terapii po dobu alespoň 12 měsíců, umožňuje-li to zdravotní stav.²⁶² Dále je nutné prokázat splnění kritérií svědčících o připravenosti, zejména *prokazatelný pokrok v přechodu do nové role*.²⁶³ Vyžadována je v tomto ohledu třeba formální změna jména a příjmení do neutrální podoby. Změna rovnou na mužskou či ženskou podobu již na počátku sociální tranzice není možná.²⁶⁴ Nelze však ani ponechat si své původní jméno a následně jej změnit až spolu s tranzicí úřední. Doklady je tak potřeba měnit několikrát.²⁶⁵

V souladu s výše popsanou kritikou byrokratičnosti a nejasných kritérií posuzovaných komisí také z doporučeného postupu vyplývá povinnost doložit vedle samotné žádosti a lékařských i psychologických doporučení na vyžádání *také další dokumenty, a to dle zvážení komise* (např. vyjádření rodinného terapeuta, pokud je žadatel rodičem nezletilého dítěte).²⁶⁶

Řada těchto (a dalších) podmínek směřuje ke striktnímu naplnění určitých formálních požadavků a cisheteronormativních stereotypních vzorců chování i vzhledu, kterým se musí člověk podřídít na základě svého pohlaví. Přestože společenským normám jsme běžně vystavováni všichni, osoby usilující o změnu svého úředního pohlaví jsou na rozdíl od ostatních direktivně státem a lékaři nuceny těmito normám dostát.

2.1.4 Ekonomické podmínky

Pokud nahlížíme na možnost (tělesné) tranzice optikou dostupnosti, nelze vedle formálních nároků podmiňujících právo na úřední změnu pohlaví nebo další administrativní kroky s ní spojené, jako je změna jména, opomíjet ani ekonomickou stránku věci.

V řadě států mohou být některé aspekty tranzice těžko dostupnými bez ohledu na formální možnost ji podstoupit.²⁶⁷ Právo na uznání genderové identity, a tedy projít tranzicí, by ale bylo v podstatě vyprázdněno, pokud se pojilo s takovými finančními náklady, které si velká část lidí nemůže dovolit či na ně musí dlouhou dobu šetřit, a tudíž tranzici neúměrně dlouho odkládat.

²⁶² Ibid. čl. 2 odst. 2 písm. c]

²⁶³ Ibid. čl. 2 odst. 3.

²⁶⁴ § 72 odst. 3 zákona o matrikách

²⁶⁵ Viz např. NĚMCOVÁ, Barbora. Komise zamítla Tereze změnu pohlaví kvůli jménu. Je to ponižující, říká transsexuálka. *Aktuálně.cz* [online]. 2018 [cit. 22.02.2024]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/komise-zamitla-tereze-zmenu-pohlavi-kvuli-jmenu-je-to-ponizu/r~c46edefee33011e8b2380cc47ab5f122/>

²⁶⁶ MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. *Doporučený postup*. čl. 5 odst. 2.

²⁶⁷ TRANSGENDER EUROPE a DODO KARSAY. *Trans Healthcare Lottery: Insurance Coverage for Trans Specific Healthcare. An Overview on the Basis of 17 Countries in Europe* [online]. 2020, s. 8–9 [cit. 20.02.2024]. Dostupné z: <https://tgeu.org/tgeu-report-on-trans-healthcare-in-the-eu/>

Zejména z hlediska tranzice tělesné je otázka úhrady určitých kroků důležitá (byť i jiné oblasti mohou mít finanční rozměr – s tranzicí se pojí například osvobození od správního poplatku v případě změny jména²⁶⁸). Reflexe trans identity v Mezinárodní klasifikaci nemocí, jak byla popsána výše, je tak mimo jiné podstatným důvodem, proč jsou některé kroky v rámci medicínské tranzice hrazeny z veřejného zdravotního pojištění. Nelze se tak divit, pokud tlak na destigmatizaci trans identity skrze její demedikalizaci a diskuze o vhodných změnách v MKN někdy provázejí také obavy o budoucnost hrazené zdravotní péče pro trans lidi. Přestože se ČR v mezinárodním srovnání neřadí mezi země, kde je tato péče hrazena v nejmenším rozsahu,²⁶⁹ hormonální a chirurgické zásahy nejsou vždy hrazeny plně. Tranzici si tak v Česku nemůže finančně dovolit okolo 7 % trans žen, 10 % trans mužů a 17 % nebinárních lidí.²⁷⁰

V rozsudku Van Kück proti Německu²⁷¹ ESLP uvádí, že stát má povinnost k naplnění práva na uznání genderové identity jakožto součásti práva na soukromý a rodinný život přistoupit také k pozitivním opatřením. Za tímto účelem by člověk měl mít možnost v případě potřeby podstoupit tělesné zákroky hrazené ze zdravotního pojištění. K úhradě není možné po trans osobách vyžadovat ad hoc prokazování lékařské nezbytnosti takových zákroků, jelikož ta je v zásadě zjevná již z vystupování v souladu se svou identitou a zájmu dané zákroky podstoupit.²⁷²

2.2 Nedobrovolné a nucené tělesné zásahy

Zatímco v předchozí části jsem se zaměřila na podmínky, které queer lidem brání v přístupu ke zvoleným tělesným zákrokům, zde se chci věnovat donucení k těm nechtěným. I nucené zásahy jsou z principu úzce propojeny se současným pojetím pohlaví/genderu v právním řádu, jelikož právě ono představuje normu, která má ospravedlňovat jejich provádění.

Nedobrovolné zásahy mohou typicky primárně podmiňovat uznání vlastní identity (obzvláště trans lidí) nebo mít především za cíl normalizovat tělesnost (zejména intersex lidí, a to ještě před tím, než jsou schopni o sobě rozhodovat samy). Kromě níže podrobněji popsaných zákroků by se sem dala zařadit také již zmíněná povinnost podstoupit hormonální terapii bez

²⁶⁸ Položka 11 sazebníku zákona o správních poplatcích

²⁶⁹ TRANSGENDER EUROPE a Dodo KARSAY. *Trans Healthcare Lottery: Insurance Coverage for Trans Specific Healthcare. An Overview on the Basis of 17 Countries in Europe*, s. 8.

²⁷⁰ PITOŇÁK, Michal a Marcela MACHÁČKOVÁ. *Byt' LGBTQ+ v Česku 2022 - Výzkumná zpráva*, s. 54.

²⁷¹ Rozsudek ESLP, Van Kück v. Německo (35968/97) ze dne 18. 10. 2001.

²⁷² DUŠKOVÁ, Šárka a Maroš MATIAŠKO. *Právo na uznání identity trans lidí v České republice*, s. 22–23, 25.

ohledu na vlastní volbu, jejíž splnění předpokládá doporučený postup MZ.²⁷³ V tomto kontextu je důležité vzít v potaz, že dle ESLP je mj. i nucená farmakologická sterilizace porušením základních práv.²⁷⁴ Dále mohou být problematické také přístup některých lékařů a určitá tělesná vyšetření – ze zkušenosti trans lidí vyplývá například nutnost svléknout se při sexuologickém vyšetření do naha (s níž má zkušenost 12,7 % trans lidí), měření vzrůšivosti (11,8 % osob) nebo osahávání rovněž na sexuologickém pracovišti (5,8 % osob).²⁷⁵

2.2.1 Nucené kastrace trans lidí

S tělesnou tranzicí počítá právní úprava úřední změny pohlaví, která je upravena zejména v OZ a ZSZS. Ustanovení § 29 odst. 1 OZ stanoví, že „[z]měna pohlaví člověka nastává chirurgickým zákrokem při současném znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů. Má se za to, že dnem změny pohlaví je den uvedený v potvrzení vydaném poskytovatelem zdravotních služeb.“

Ačkoliv se zákon zmiňuje o potřebě znemožnění reprodukční funkce (neboli kastrace²⁷⁶) a zároveň přeměně pohlavních orgánů, druhá ze zmíněných podmínek nemá v praxi přílišný význam. Přestože by tato pasáž mohla být vnímána jako požadavek na chirurgické připodobnění vzhledu původních pohlavních orgánů vzhledu pohlavních orgánů tradičně vzato opačných, takový výklad se neprosadil. Fakticky je tedy úřední tranzice podmíněna pouze kastracním zákrokem – odstraněním varlat, nebo dělohy.²⁷⁷ Možnost volby je tak ponechána alespoň v otázce, zda podstoupit jen zneplodňující zákrok, nebo i modelaci pohlavních orgánů.

Popsaný výklad navazuje na totožnou praxi z doby před nabytím účinnosti OZ v roce 2014, kdy však zákon tuto otázku výslovně neupravoval.²⁷⁸ A zatímco mnoho kritiky nyní směřuje

²⁷³ MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. *Doporučený postup*. čl. 2 odst. 2 písm. c)

²⁷⁴ ESLP. A. P., Garçon a Nicot v. Francie. bod 119-120

²⁷⁵ PAVLICA, Karel. *Zkušenosti trans a nebinárních osob se zdravotnickými a psychologickými službami* [online]. Transparent, 2022, s. 42 [cit. 22.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmetransparent.cz/wp-content/uploads/2022/04/Vysledky-vyzkumu-Transparent.pdf>

²⁷⁶ Kastrací se zde rozumí trvalé znemožnění reprodukční funkce, které je dle OZ pro změnu pohlaví vyžadováno. ZSZS pro tento zákrok ovšem v souvislosti s tranzicí pojem kastrace neužívá. Naopak tak označuje jiný zákrok, a to terapeutickou kastraci nebo testikulární pulpektomií v zákoně blíže určených případech u osob s prokázanou specifickou parafilní poruchou, čímž se konkrétně rozumí zdravotní výkony odstraňující hormonálně aktivní část pohlavních žláz u muže s cílem potlačit jeho sexualitu (§ 17 a násl. ZSZS). Ze zdravotního hlediska však oba případy vystihují trvalé znemožnění reprodukce. Ve vztahu k tranzici se často užívá pojmu sterilizace, kterým však ZSZS v § 12 rovněž označuje zase jiný zákrok – zdravotní výkon zabraňující plodnosti, avšak *bez odstranění nebo poškození pohlavních žláz*. Kastrace je zde proto přesnějším termínem. Viz také ZVĚŘINA, Jaroslav, Petr WEISS a Martin HOLLÝ. *Výsledky terapeutické kastrace u parafilních sexuálních delikventů. Psychiatrie pro praxi* [online]. 2016, roč. 17, č. 1, s. 15 [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2016/01/04.pdf>

²⁷⁷ FRINTA, Ondřej. § 29. *Občanský zákoník: Komentář, Svazek I, (§ 1-654)*.

²⁷⁸ Ibid.

k samotné podmínce kastrace a narůstá tlak na její odstranění z důvodu porušování základních práv, objevují se nezávisle na tom také hlasy volající po zrušení kritéria přeměny pohlavních orgánů pro jeho nadbytečný a matoucí charakter.²⁷⁹

Podstatnější a diskutovanější podmínku úřední tranzice tedy představuje chirurgický zákrok spočívající v trvalém znemožnění reprodukce. Ta mimochodem není jedinou popsanou snahou zabránit trans lidem v rodičovství. V minulosti se objevoval nátlak ze strany lékařstva, respektive odborné komise MZ a OSPOD, aby se trans rodiče tzv. vzdalx svých rodičovských práv, aby byla tato jejich práva výrazně omezena nebo aby alespoň neformálně omezilx kontakt se svými dětmi.²⁸⁰ Již v souvislosti s touto praxí se navíc setkáme s upozorněním na možnost komise stanovovat téměř libovolné nároky na trans lidi, kteří potřebují získat její kladné stanovisko k podstoupení kastrace nebo jiných chirurgických zákroků (a tím pádem i úřední tranzice).²⁸¹

Samotné právo na uznání genderové identity jakožto součást osobní identity, a tedy možnost úřední změny pohlaví vyplývá již z rozhodnutí ESLP *Goodwin proti Spojenému Království*²⁸² z roku 2002, dle nějž se jedná o součást práva na respektování soukromého a rodinného života (čl. 8 Úmluvy). V tomto rozhodnutí se však ESLP stále opíral o tělesnou tranzici předcházející tranzici úřední. Podmínění úřední tranzice znemožněním reprodukční funkce se ESLP věnoval až v rozsudku *A. P., Garçon a Nicot proti Francii*,²⁸³ dle kterého jsou takové nucené kroky rovněž porušením práva na soukromý a rodinný život. Zároveň zde ESLP ponechal státům jen úzký prostor pro uvážení a tyto závěry potvrdil i v pozdější rozhodovací praxi.²⁸⁴ Evropský výbor pro sociální práva podmínku kastrace vytýká přímo České republice. Ve věci *TGEU a ILGA-Europe proti ČR*²⁸⁵ ji zhodnotil jako porušení práva na ochranu zdraví dle čl. 11 Evropské sociální charty.

Z relevantní vnitrostátní judikatury se podmínkami úřední tranzice zabývaly *Nejvyšší správní soud*²⁸⁶ a *Ústavní soud*²⁸⁷. Základní otázkou byla možnost změny rodného čísla

²⁷⁹ Např. Ibid. nebo Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové k nálezů ÚS ze dne 31. 3. 2022, sp. zn. Pl. ÚS 2/20. bod 22.

²⁸⁰ BEŇOVÁ, Kateřina. *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*, s. 38–39.

²⁸¹ Ibid., s. 38.

²⁸² *Rozsudek ESLP, Christine Goodwin v. Spojené království (28957/95) ze dne 11. 7. 2002.*

²⁸³ ESLP. *A. P., Garçon a Nicot v. Francie.*

²⁸⁴ Např. *Rozsudek ESLP, X. a Y. v. Rumunsko (2145/16 a 20607/16) ze dne 19. 1. 2021.*

²⁸⁵ *Rozhodnutí Evropského výboru pro sociální práva Transgender Europe a ILGA-Europe v. ČR (č. 117/2015) ze dne 15. 5. 2018.*

²⁸⁶ Zejména *Rozsudek NSS ze dne 30. 5. 2019*, sp. zn. 2 As 199/2018. Svůj postoj NSS také potvrdil v pozdějším rozhodnutí, viz *Rozsudek NSS ze dne 17. 8. 2023*, sp. zn. 6 As 207/2022.

²⁸⁷ Zejména *Nález ÚS ze dne 31. 3. 2022*, sp. zn. Pl. ÚS 2/20. a *Nález ÚS ze dne 7. 6. 2022*, sp. zn. II. ÚS 2460/19.

odrážejícího pohlaví a s tím související ústavní konformita podmínky znemožnění reprodukční funkce. Soudy se vyjádřily také k možnosti registrace nebinární identity v rámci úřední kategorie pohlaví.

Dle rozsudku NSS, sp. zn. 2 As 199/2018, stěžovatelka žádala o změnu svého rodného čísla z mužského na neutrální, nebo alternativně ženské, jelikož se necítí být ani mužem, ani ženou, v případě nutnosti však volí ženskou variantu. Rodné číslo je v takovém případě možné změnit, pouze pokud došlo k úřední změně pohlaví.²⁸⁸ Pro tu však stěžovatelka nesplnila podmínku kastrace dle § 29 odst. 1 OZ, jelikož necítila potřebu tento zákrok podstoupit a měla obavu ze zdravotních komplikací.²⁸⁹ S žádostí tudíž neuspěla²⁹⁰ a nevyhověly jí následně ani MS v Praze, NSS a ani ÚS ohledně návrhu na zrušení ustanovení § 29 odst. 1 OZ, § 21 odst. 1 ZSZS a § 13 odst. 3 zákona o evidenci obyvatel.

Stěžovatelka namítala porušení zákazu nelidského a ponižujícího zacházení spočívající v nuceném znemožnění reprodukce, práva na tělesnou integritu, práva na zdraví kvůli provádění lékařského zákroku bez naplnění kritérií svobodného a informovaného souhlasu a zároveň zákazu diskriminace.²⁹¹ V opozici stojí dle NSS cíl v podobě zajištění spolehlivosti a konzistentnosti záznamů o občanském stavu a právní jistota v souladu s judikaturou ESLP.²⁹² Rovněž se však odkazuje k základním principům rodinného života, na nichž dle něj česká společnost stojí.²⁹³ Podobné námitky i skutkový stav se objevují také v dalším podobném rozsudku z roku 2023, sp. zn. 6 As 207/2022. Stěžovatelem byl v daném případě nicméně muž, nikoliv nebinární osoba.²⁹⁴

NSS obě zmíněné kasační stížnosti zamítl a v odůvodnění v rámci probíhající debaty o koncepci úřední změny pohlaví shrnuje řadu argumentů pro zachování podmínky kastrace. Věnuje se především vymezení a vztahu mezi tzv. pohlavím biologickým, sociálním a právním a polemice s výše popsány závěry ESLP. Svou argumentaci NSS zakládá zejména na údajném stavu veřejného mínění v ČR ohledně pojetí pohlaví. Odklon od binárního a na

²⁸⁸ Viz § 17 odst. 2 písm. d) zákona o evidenci obyvatel a NSS, sp. zn. 2 As 199/2018, bod 14.

²⁸⁹ Zkušenost se závažnými zdravotními komplikacemi v souvislosti s kastročným zákrokem zprostředkovává například respondentka v následujícím rozhovoru: KRÁLOVÁ, Lenka. *Emma - Bolesť vykoupené písmenko v občance // trans příběhy* [online]. V Tranzu, 2024, č. 41:30-55:00 [cit. 03.02.2024]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=xzJ9AP3DCss>

²⁹⁰ NSS, sp. zn. 2 As 199/2018, body 3-5.

²⁹¹ Ibid. bod 7.

²⁹² Ibid. bod 66.

²⁹³ Ibid. bod 90.

²⁹⁴ NSS, sp. zn. 6 As 207/2022.

biologii navázaného pohlaví by byl dle soudu považován za „[...] vymykající se ‚zdravému rozumu‘ a rozbíjející základní stavební kameny společenského řádu.“²⁹⁵

ÚS později stěžovatelčinu ústavní stížnost spojenou s návrhem na zrušení povinné kastrace (a ustanovení týkajících se systému rodných čísel) zamítl a namísto daného tématu se věnoval spíše otázce binarity úředního pohlaví.²⁹⁶ Dále má být podmínka kastrace předmětem rozhodování ESLP.²⁹⁷ V září 2023 byl tento případ komunikován vládě.²⁹⁸ V době psaní této diplomové práce se také mezi projednávané plenární věci ÚS opět řadí návrh na zrušení § 29 odst. 1 a souvisejících ustanovení.²⁹⁹

2.2.1.1 Ústavnost právní úpravy

Přestože i do testu proporcionality a jeho závěru je možné, respektive spíše nevyhnutelné propsat jistou politickou či ideologickou pozici,³⁰⁰ NSS a ÚS se zde raději přímo vyhnuly jeho provedení.³⁰¹ Ani v jeho rámci by v kontextu judikatury ESLP ospravedlnění povinnosti znemožnění reprodukční funkce pro úřední změnu pohlaví nejspíše nebylo jednoduché.

Proporcionalitu již v této věci posuzoval ESLP, dle něž jakákoliv podmínka úřední tranzice, která v důsledku (pravděpodobně) vede ke sterilitě, není potřebná vzhledem k legitimnímu cíli v podobě zajištění spolehlivosti a konzistentnosti záznamů o občanském stavu a právní jistoty.³⁰² Vnitrostátní soudy se však neomezují na tento cíl, NSS vedle něj dále počítá ještě s dalším specifickým cílem – ochranou základních přirozených atributů rodiny a rodičovství.³⁰³ To za legitimní cíl, který může vyžadovat omezení základních práv queer lidí, ostatně považuje i ÚS.³⁰⁴

Smyslem dotčené právní úpravy je tedy především zabránit jednak možnosti trans lidí mít biologické potomky a také vykazovat tzv. „*pohlavní nejednoznačnost (zachování si vnějších znaků jednoho i druhého pohlaví)*“³⁰⁵. Takové okolnosti by v opačném případě zpochybnily

²⁹⁵ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 80 a násl.

²⁹⁶ Např. ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. bod 31.

²⁹⁷ Případ T. H. proti ČR (33037/22).

²⁹⁸ ESLP. *Komunikace vládě ve věci T. H. proti ČR (33037/22)* [online]. 2023 [cit. 06.12.2023]. Dostupné z: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-227887%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-227887%22]})

²⁹⁹ Projednávaná plenární věc, sp. zn. Pl. ÚS 52/23.

³⁰⁰ SABJÁN, Nikolas. A Critical Legal Perspective on the Recent Czech Transgender Case: (Pl. ÚS 2/20). *Bratislava Law Review*. 2022, roč. 6, č. 1, s. 133. DOI: 10.46282/blr.2022.6.1.288

³⁰¹ Např. ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. bod 31.

³⁰² NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. body 33, 66.

³⁰³ Ibid. bod 90. Tento cíl blíže přibližuje NSS až ve svém pozdějším rozsudku v podobné záležitosti, viz NSS. sp. zn. 6 As 207/2022. body 37-41.

³⁰⁴ ÚS zmiňuje konkrétně ochranu tradiční rodiny, viz např. Nález ÚS ze dne 14. 6. 2016, sp. zn. Pl. ÚS 7/15. bod 37. nebo Nález ÚS ze dne 29. 6. 2017, sp. zn. I. ÚS 3226/16. bod 47.

³⁰⁵ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 80.

přirozenost současného binárního „biologického“ či „objektivního“ pojetí pohlaví a z toho vyplývající nadřazenost heterosexuality v právním řádu.³⁰⁶ Koncept trans rodičovství i stěžovatelčina nebinární identita totiž nabourávají představu, že pouze (cis hetero) muž a (cis hetero) žena spolu mohou mít děti. Domnívám se ale, že zmíněný cíl není současnou úpravou fakticky a realisticky dosahován (respektive není ani potenciálně dosažitelný), a de facto tak k ochraně „přirozených“ atributů rodiny a rodičovství nesměruje, popřípadě takový cíl naplňuje maximálně formálně.

Trans lidé jsou zbaveni své reprodukční funkce za účelem úřední tranzice, nic jim však nebrání mít biologické děti již před tímto úředním úkonem. Osobní poměry, příbuzenský vztah i vzájemná práva a povinnosti mezi rodičem a dítětem se pak bez ohledu na úřední změnu pohlaví nemění a zákon s rodičovstvím trans lidí výslovně počítá³⁰⁷ (byť v minulosti se objevovaly již zmíněné snahy jej potlačit). Už nyní tak v ČR žije řada dětí, které mají z praktického i právního pohledu jednoho z rodičů, který prošel úřední tranzicí, a tím pádem taky dva rodiče stejného pohlaví.

Současná úprava se s rodičovstvím trans lidí vyrovnává tak, že se úřední změna pohlaví propíše pouze do záznamů rodiče, v záznamech dítěte zůstává rodič zapsán dle svého původně přiřazeného pohlaví.³⁰⁸ K ochraně principů rodičovství tak patrně již nyní postačuje formálně ponechat jeden administrativní záznam v původní podobě.³⁰⁹ Současná právní úprava tak kombinaci rodičovství a úřední tranzice nebrání, trans lidé jsou však nuceni nesmyslně kalkulovat, jak si časově tyto životní kroky naplánují, jelikož musejí proběhnout v daném pořadí.

Podobně si kvůli zákazu osvojení jednotlivcem v registrovaném partnerství musel*a v minulosti partner*ka nejprve adoptovat dítě a až následně uzavřít RP – dokud toto omezení ÚS v roce 2016 nezrušil.³¹⁰ Již v tomto nálezu ÚS vytýká zákonodárci, že formální právní stav (institucionalizovaný svazek) nadřazuje stavu faktickému (mezilidský vztah a v rámci něj existující možnost péče o děti).³¹¹ Podobně i úřední kategorie pohlaví je formálním označením, které navíc vzhledem k velmi rigidním podmínkám změny tohoto registrovaného údaje nemusí

³⁰⁶ K tomu viz Ibid. bod 90.

³⁰⁷ Ustanovení § 29 odst. 2 OZ

³⁰⁸ Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové (Pl. ÚS 2/20). bod 37.

³⁰⁹ Nicméně ale tedy v rozporu s určitým aktuálním faktickým stavem, respektive společenskou realitou i úředně registrovaným pohlavím. Dle Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy 2239 (2018) by však i v rodném listu dítěte mělo být ideálně zapsáno nově registrované pohlaví rodiče. Viz DUŠKOVÁ, Šárka a Maroš MATIAŠKO. *Právo na uznání identity trans lidí v České republice*, s. 43.

³¹⁰ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 7/15. bod 40.

³¹¹ Ibid. body 41 a 42.

reflektovat žitou či společenskou realitu. Trans lidé tak například mohou mít děti a zároveň projít třeba i všemi dostupnými kroky v rámci tranzice (sociální i tělesné) s výjimkou kastrace, díky čemuž jsou navenek vnímáni „prakticky všemi vnějšími pozorovateli“ (což NSS považuje za podstatné³¹²) v souladu s pohlavím/genderem, s nímž se skutečně ztotožňují.³¹³ Přesto všechno v takové situaci musejí nadále žít s původně přiděleným a neodpovídajícím úředním pohlavím.

Samotná kastrace tedy v realitě nemá na vnímání člověka vnějšími pozorovateli prakticky žádný vliv. Jak bylo popsáno, OZ stanoví pouze nezbytnost znemožnění reprodukční funkce v podobě odstranění varlat či dělohy, nikoliv provádění jakýchkoliv dalších zákroků jako např. připodobnění vzhledu genitálií stereotypně opačnému pohlaví.³¹⁴ Kastrace spočívající v odstranění dělohy je tak například pro pomyslného vnějšího pozorovatele zcela irelevantní. Lidé spolu navíc zpravidla přicházejí do styku a posuzují pohlaví ostatních ve společenských situacích, kdy není obecně přijatelné odhalovat své nebo pozorovat cizí pohlavní orgány.³¹⁵

Podmínka kastrace tak paradoxně může vést spíše k důsledku, jemuž se vnitrostátní soudy snaží zabránit – tedy situaci, kdy se úředně registrované pohlaví rozchází s „objektivními“ (stereotypními) znaky odpovídajícími jedné z binárních variant pohlaví, „*na jejichž hodnocení se shodnou prakticky všichni vnější pozorovatelé*“³¹⁶. Naopak v tomto ohledu by samotná úřední změna pohlaví bez kastrace obávanou „pohlavní nejednoznačnost“ nijak zvlášť neumocnila, ani by nevyžadovala překročit mantinely binárního pojetí pohlaví v právním řádu. Jde o pozitivní krok jak pro trans lidi samotné, tak zavedený právní a společenský řád. Mnoha lidem umožní dát do souladu své osobní doklady se svou žitou společenskou rolí, v níž tak jako tak již dávno vystupují, a zároveň přesto ponechává velký prostor pro případné nastavení různých jiných omezujících podmínek pro podstoupení úřední tranzice.

Neztotožňuji se naopak s postojem původní soudkyně zpravodajky³¹⁷ v pozdějším řízení před ÚS, dle něž podmínka kastrace nesplňuje test proporcionality v kritériu potřebnosti z důvodu možnosti stanovit povinnost méně invazivní formy sterilizace – dle § 12 ZSZS bez odstranění nebo poškození pohlavních žláz.³¹⁸ Respektive nemyslím si, že by takový přístup

³¹² NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. body 59, 88.

³¹³ Zároveň se to od nich v určitém období přímo očekává a vyžaduje, viz výše popsany real life test, viz Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové (Pl. ÚS 2/20). bod 33.

³¹⁴ FRINTA, Ondřej. § 29. *Občanský zákoník: Komentář, Svazek I, (§ 1-654)*.

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 59.

³¹⁷ Původní soudkyní zpravodajkou byla Kateřina Šimáčková, jejíž návrh zrušujícího nálezu nezískal potřebnou kvalifikovanou většinu hlasů.

³¹⁸ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. bod 21. Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové (Pl. ÚS 2/20). body 16 a 39.

byl z hlediska ochrany základních práv dostačující, přestože v kontextu rozpoložení ÚS je takto minimalistický návrh pochopitelný, o čemž svědčí, že ani jej se nepodařilo prosadit. Jednak ale podle mého není jisté, zda například sterilizace ve formě přerušení chámovodů je skutečně smysluplným mírnějším opatřením ve vztahu k ochraně „přirozených“ principů rodičovství, pakliže z povahy věci nebývá trvalá a nevratná. Především se však domnívám, že jakákoliv podoba nucené sterilizace je nepřijatelná a nemůže být ponechán prostor ani pro její mírnější variantu.

Otázky spojené s porušováním práv queer lidí se mnohdy posuzují skrze právo na respektování soukromého a rodinného života dle čl. 8 Úmluvy, jak tomu bylo i v případě podmínky sterilizace u ESLP. Z hlediska tělesné autonomie ale vyvstává také otázka jejího rozporu s čl. 7 odst. 2 Listiny „[n]ikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu“, respektive čl. 3 Úmluvy.³¹⁹

Nucená sterilizace v tomto případě úzce souvisí primárně s nenaplněním standardu svobodného a informovaného souhlasu.³²⁰ Je sporné, zda může být souhlas považován za svobodný, jestliže jeho poskytnutí představuje jediný způsob, jak dosáhnout uznání své genderové identity, a tedy naplnění práva na soukromý a rodinný život. Jde tedy o nepřijatelnou volbu mezi dvěma garantovanými právy.³²¹ I v případě A. P., Garçon a Nicot proti Francii bylo porušení zákazu nelidského a ponižujícího zacházení namítáno. Doposud však nucené sterilizace trans lidí jako porušení čl. 3 Úmluvy ESLP přímo neoznačil.

K nuceným sterilizacím se vyjadřuje řada mezinárodních organizací a orgánů. Dle Zvláštního zpravodaje OSN pro právo každého na požívání nejvyšší dosažitelné úrovně fyzického a duševního zdraví brání udělení souhlasu, který by byl svobodný, nepatřičné vlivy, mezi něž se řadí situace, kdy pacient vnímá, že odmítnutí udělit souhlas pro něj může mít nepříjemné následky.³²²

Dle Zvláštního zpravodaje OSN pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání mohou nevratné lékařské zákroky postrádající léčebný účel představovat mučení nebo špatné zacházení, jestliže jsou prováděny bez svobodného a informovaného souhlasu anebo pokud jsou vynucovány. To platí obzvláště u

³¹⁹ ESLP. A. P., Garçon a Nicot v. Francie. body 126-128.

³²⁰ Viz § 28 odst. 1 zákona o zdravotních službách, § 93, 94 OZ, čl. 5 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně

³²¹ ESLP. A. P., Garçon a Nicot v. Francie. bod 132.

³²² OSN. *Zpráva Zvláštního zpravodaje OSN pro právo každého na požívání nejvyšší dosažitelné úrovně fyzického a duševního zdraví* [online]. 2009, odst. 13–14 [cit. 12.02.2024]. Dostupné z: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/450/87/pdf/n0945087.pdf?token=AacNhrV1NTekFPvSJk&fe=true>

marginalizovaných skupin osob. Pouhé tvrzení o dobrém úmyslu či lékařské nezbytnosti není dostačující.³²³

V kontrastu s tím přitom dle lékařů oslovených ÚS „,není vhodné, možné a ani potřebné, aby chirurgické zákroky užívané pro operativní změnu pohlaví podstupovaly osoby, které si to samy nepřejí. Pokud by takový zákrok byl u dotčeného jednotlivce proveden, ,neměl [by] pravděpodobně za následek ani zlepšení jeho zdravotního stavu, a nucení k takovým zákrokům je označeno za ,neetické‘.“³²⁴

Zároveň již v roce 2010 na problematiku nucených sterilizací trans lidí upozorňoval Komisař pro lidská práva Rady Evropy.³²⁵ O rok později německý Spolkový ústavní soud³²⁶ rozhodl, že taková podmínka zneplodnění je porušením práva na fyzickou integritu.³²⁷ A v roce 2015 v rozsudku ESLP Y. Y. proti Turecku³²⁸ také disentující soudkyně a soudce argumentují, že zneplodnění jako jediný způsob dosažení úřední změny pohlaví znamená de facto nucenou sterilizaci.³²⁹ Rovněž tuto situaci přirovnávají k jiným řešeným případům nucených sterilizací (například romských žen), které již byly shledány porušením čl. 3 Úmluvy.³³⁰

V případě M. proti Francii ESLP rozhodoval o stížnosti intersex osoby ohledně nedobrovolně provedeného lékařského zákroku. Přestože se stížností věcně nezabýval pro nevyčerpání vnitrostátních prostředků, vymezil zde určitá kritéria porušení čl. 3 Úmluvy. Špatné zacházení musí dosáhnout potřebné intenzity – konkrétní míra závisí na době trvání, fyzických i psychických dopadech, v některých případech také pohlaví, věku, zdravotním stavu a případném zranitelném postavení. Absence úmyslu ublížit oběti či ji ponížít sama o sobě možnost aplikace čl. 3 nevylučuje. Zákrok, který není lékařsky nezbytný a je provedený bez informovaného souhlasu, může pod čl. 3 Úmluvy spadat. Případná lékařská nezbytnost zákroku musí být přesvědčivě prokázána.³³¹

³²³ OSN. *Zpráva Zvláštního zpravodaje OSN pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání* [online]. 2013, odst. 32 [cit. 12.02.2024]. Dostupné z: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.53_English.pdf

³²⁴ Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové (Pl. ÚS 2/20). bod 68.

³²⁵ KOMISAŘ PRO LIDSKÁ PRÁVA RADY EVROPY. *Forced divorce and sterilisation – a reality for many transgender persons* [online]. 2010 [cit. 06.02.2024]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/forced-divorce-and-sterilisation-a-reality-for-many-transgender-persons>

³²⁶ Rozhodnutí Spolkového ústavního soudu ze dne 11. 1. 2011, sp. zn. BVerfGE 128, 109.

³²⁷ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 30.

³²⁸ Rozsudek ESLP, Y. Y. v. Turecko (č. 14793/08) ze dne 10. března 2015.

³²⁹ *Odlišné stanovisko soudkyně Keller a soudce Spano k rozsudku Y. Y. proti Turecku ze dne 10. 3. 2015 (14793/08)*. bod 26.

³³⁰ *Ibid.* bod 13.

³³¹ Rozhodnutí ESLP, M v. Francie (42821/18) ze dne 26. 4. 2022.

Konkrétně tedy dle daného rozhodnutí „[s]terilizace provedená bez lékařského důvodu a bez informovaného souhlasu dané osoby je z principu neslučitelná s respektem ke svobodě a k lidské důstojnosti a představuje zacházení rozporné s čl. 3. Totéž platí o mutilaci pohlavních orgánů.“³³² Sterilizace naopak mohou být prováděny na žádost dané osoby např. jako forma antikoncepce nebo za *léčebným účelem*, pokud je to na základě přesvědčivého důvodu *lékařsky nezbytné*.³³³

Tranzice včetně kastrace sice v českém právním řádu je pojata jako *léčba*.³³⁴ To však nejenže může být stigmatizující, jak již bylo popsáno, ale zároveň má za cíl vyvolávat dojem ideologicky nezatíženého medicínského řešení určitého objektivního zdravotního problému. V tomto případě nicméně nejde o otázku primárně zdravotní, ale politickou. Dle důvodové zprávy je změna pohlaví faktický stav a právní účinky se pojí k okamžiku, kdy fakticky nastane, a to z lékařského hlediska.³³⁵ Jak však výstižně podotýká Magistrát hl. m. Prahy,³³⁶ „[s]tanovení podmínek, za nichž bude léčba změny pohlaví považována za ukončenou, je na vůli zákonodárce.“³³⁷

Zákonodárce tedy sice skutečně navázal změnu pohlaví na ukončení léčby. Co je to léčba nebo kdy je ukončena, však opět rozhoduje jen sám zákonodárce (a ne například lékař*ka či psycholog*žka ve vztahu k dané osobě individuálně). Naopak mezi sexuoložkami*gy se objevuje negativní postoj vůči takto legálně definované „léčbě“ a jejím podmínkám.³³⁸ Lékařský postup sledující nucenou normalizaci namísto individuálního zlepšení zdravotního stavu se za léčebný účel pouze skrývá. Požadavek kastrace v rozporu s přáním dotčené osoby zde v souladu s cílem ochrany „přirozených“ atributů rodiny a rodičovství není lékařsky nezbytným postupem a sleduje pouze vynucení cisheteronormativního uspořádání společnosti.

³³² Ibid.

³³³ RADA EVROPY. *Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights: Prohibition of torture* [online]. 2023, s. 23 [cit. 27.01.2024]. Dostupné z: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_eng; a *Rozsudek ESLP, V. C. v. Slovensko (18968/07) ze dne 8. 11. 2011*. body 106-107.

³³⁴ Léčba pro změnu pohlaví je například termín, který používá zákon o matrikách, viz § 72a. Nebo *NSS. sp. zn. 2 As 199/2018*. bod 11. nebo *NSS. sp. zn. 6 As 207/2022*. bod 5.

³³⁵ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník [online] [cit. 11.02.2024]. Dostupné z: https://www.aspi.cz/products/lawText/7/38253/1/2#pa_29

³³⁶ jako žalovaný v řízení o kasační stížnosti, *NSS. sp. zn. 6 As 207/2022*.

³³⁷ Ibid. bod 13.

³³⁸ Např. Pavel Turčan viz VLČKOVÁ, Tereza. Ne všichni trans lidé chtějí operaci, kastrace je proti lidským právům, apelují. *iDNES.cz* [online]. 2023 [cit. 04.02.2024]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/transgender-kastrace-zmocnenkyne-pro-lidska-prava.A230329_185756_domaci_vlc nebo Petra Vrzáčková viz VAŠÁTKOVÁ, Kateřina. *Právní postavení trans osob v ČR*, s. 34.

Na vnitrostátní úrovni na porušení zákazu nelidského a ponižujícího zacházení upozorňuje Šimáčková ve svém odlišném stanovisku k uvedenému nálezu. I dle ní je zde nepochybně překročena potřebná míra závažnosti daného zákroku. Požadavek kastrace je *ponižující*, protože se člověk musí plně podřídit veřejné moci a je s ním zacházeno jako s objektem bez ohledu na jeho zájmy, a také *nelidské*, neboť dává na výběr mezi dvěma formami utrpení – kastrací a neuznáním identity. Za těchto podmínek nelze poskytnutý souhlas se zákrokem považovat vždy za svobodný.³³⁹ Rovněž druhé odlišné stanovisko šesti zbývajících soudců namítá porušení nedotknutelnosti osoby.³⁴⁰

Nucené sterilizace pochopitelně nejsou specifické pouze pro tento případ, týkaly se či stále týkají různých skupin osob, např. již zmíněných romských žen. Podobně jako jiné případy sterilizací i tyto kastrace dosahují potřebné intenzity ke shledání porušení čl. 3 Úmluvy. V případě queer lidí tak nelze rozhodovat odlišně, respektive dále relativizovat danou situaci jejím posouzením skrze *kvalifikované* právo na soukromý a rodinný život oproti *absolutnímu* zákazu nelidského a ponižujícího zacházení.³⁴¹

Ve výše popsaných případech se soudy opakovaně zabývaly otázkou legitimního cíle v rámci testu proporcionality. Pokud bychom však nahlíželi na nucené sterilizace optikou čl. 3 Úmluvy, žádný legitimní cíl by takové jednání jako nezbytné pro jeho dosažení z podstaty neměl být schopen ospravedlnit. ESLP sice opakovaně neshledal kastrace trans lidí nezbytnými k zajištění spolehlivosti a konzistentnosti záznamů o občanském stavu a právní jistoty, vnitrostátní soudy nicméně v posledních letech argumentují, že ochrana „přirozených“ atributů rodičovství a tradiční rodiny představuje odlišný cíl, který doposud nebyl ESLP brán v potaz, a jeho judikatura tak nemusí být v českém prostředí uplatnitelná.³⁴² Nucené kastrace jsou však zákrokem, který z podstaty ospravedlněn být nemůže. V opačném případě by trans lidé zůstali nejspíše jedinou skupinou osob, u níž by nucená sterilizace mohla být potenciálně vyvážena dostatečně přesvědčivým cílem.

³³⁹ *Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové (Pl. ÚS 2/20)*, body 52-63.

³⁴⁰ *Odlišné stanovisko Vojtěcha Šimíčka, Ludvíka Davida, Jaromíra Jirsy, Pavla Šámala, Davida Uhlíře a Jiřího Zemánka k nálezu ÚS ze dne 31. 3. 2022, sp. zn. Pl. ÚS 2/20*.

³⁴¹ BASSETTI, Matteo E. *Human rights bodies' adjudication of trans people's rights*, s. 303–304, 316.

³⁴² Viz NSS, sp. zn. 6 As 207/2022, body 37-41.

2.2.1.2 Cisheteronormativita v judikatuře

Při výkladu práva jsme ovlivněni svými ideologickými a strategickými cíli,³⁴³ přičemž smysl kritických přístupů k právu má být především emancipační.³⁴⁴ Nad rámec ústavnosti a v kontextu soudy nastíněného a obhajovaného cíle dané právní úpravou se na tomto místě chci ještě blíže věnovat ideologickému pozadí judikatury, respektive cisheteronormativnímu a asimilačnímu přístupu soudů.

Podstatným argumentem ÚS i NSS je odmítnutí přistoupit k soudcovskému aktivismu a převzít roli, která by měla patřit zákonodárci.³⁴⁵ Jak však zmiňuje Šimáčková, ochrana základních práv menšin je úlohou ÚS už z vůle ústavodárce.³⁴⁶ Důsledná soudní ochrana menšin je klíčová zejména pro jejich náročnou pozici při prosazování svých zájmů parlamentní cestou.³⁴⁷ Vikarská a Ouředníčková zase podotýkají, že jakkoliv soud tvrdí, že se svým přístupem vyvaroval své politizaci, daný nálezný ani bez ohledu na konkrétní konečný výsledek nepolitický být nemohl.³⁴⁸ Zdrženlivost v takovém případě dále udržuje cisheteronormativní nastavení právního řádu a zmíněná rozhodnutí tak nejsou nepolitizovaná, ani hodnotově neutrální.

Soudy tedy vycházejí z přesvědčení, že být trans je určitým nežádoucím společenským jevem a stavem, který vyžaduje nápravu, respektive léčbu. Dle NSS je účelem současné konstrukce pohlaví v právu vytváření a udržování rámce toho, co je žádoucí a normální a co je naopak nežádoucí³⁴⁹ – tedy trans identita. NSS zde předkládá představu o určité jediné správné a kompletní změně „biologického pohlaví“, která ve výsledku přinejmenším navodí dojem, že daná osoba byla zcela *vyléčena*, jako by již nadále snad ani trans nebyla – a struktury normativního řádu díky tomu nemohly být narušeny.

Lidé procházející tranzicí, potažmo dále intersex či obecně queer lidé jsou pro systém založený na rigidních binárních kategoriích muže a ženy nečitelní. Ten pak těžko nalézá způsoby, jak se s tímto svým nedostatkem vyrovnat a popsaná vnitrostátní judikatura svědčí o úzkostné snaze o jeho ochranu před hrozbou, kterou pro něj tyto trhliny představují. Přístup práva k „léčbě transsexualitý“ či zamezování trans (i stejnopohlavnímu) rodičovství jsou tak

³⁴³ SABJÁN, Nikolas. *A Critical Legal Perspective on the Recent Czech Transgender Case*, s. 129.

³⁴⁴ *Ibid.*, s. 129–130.

³⁴⁵ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. bod 63. a NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 91 a NSS. sp. zn. 6 As 207/2022. bod 33.

³⁴⁶ *Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové (Pl. ÚS 2/20)*. bod 41.

³⁴⁷ Viz argumentace navrhovatele v NSS. sp. zn. 6 As 207/2022. bod 9.

³⁴⁸ VIKARSKÁ, Zuzana a SARAH OUŘEDNÍČKOVÁ. Evasive, Insensitive, Ignorant, and Political: The recent Czech transgender case. *Verfassungsblog*. 2022. DOI: 10.17176/20220407-011059-0

³⁴⁹ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 90.

příkladem mnohdy složitého a nekonzistentního procesu hledání způsobu, jak tyto lidi nakonec třeba i násilně – kastrací včlenit do sebe. S odkazem na zmíněné Lang³⁵⁰ či Russell³⁵¹ mají daní lidé sice možnost existence, ale pouze pokud se systému podřídí, asimilují a ideálně ve finále svou trans identitu zcela zapřou. Jsou tak nuceni vzdát se možnosti utlačující systém ohrožit a musejí se mu stát komplicitními. Pokud by však cisheteronormativní řád byl natolik přirozený, jak soudy prostřednictvím příkladu rodičovství předkládají, takovou ochranu a vynucování by nejspíše nevyžadoval.³⁵²

Zároveň stereotypní požadavky, vymezené NSS jako tzv. pohlavní jednoznačnost či povinnost k naplnění tělesných kritérií, „na jejichž hodnocení se shodnou prakticky všichni vnější pozorovatelé“,³⁵³ nejsou omezující pouze pro trans či intersex lidi. Takové nároky se mohou potenciálně dotknout také dalších queer osob a obecně kohokoliv, kdo si dovolí vystupovat v rozporu se stereotypními představami o genderových rolích.

Konzervativní postoj ÚS se nicméně projevuje už ve zmíněném nálezu³⁵⁴ ke zrušení části zákona o registrovaném partnerství, jež vylučovala osvojení dítěte jednotlivým partnerem. Tu sice ÚS označil za protiústavní, v odůvodnění se nicméně důsledně bránil možnosti zpochybnění heteronormativity právního řádu a zároveň položil základ nynější argumentaci ochranou tradiční rodiny a rodičovství v judikatuře týkající se podmínky kastrace a pojetí úředního pohlaví. Již zde ÚS například „ochranu ‚tradiční‘ rodiny (v širším smyslu) akceptuje jako legitimní cíl pro omezení jiných základních práv.“³⁵⁵

V neposlední řadě zmíněná stěžovatelka před vnitrostátními soudy výslovně žádala o používání ženského gramatického rodu ve vztahu ke své osobě, přestože její úřední pohlaví formálně zůstává mužské. Městský soud v Praze této prosbě vyhověl.³⁵⁶ NSS i ÚS však k označení navrhovatelky dále používají mužský rod.

Dle NSS je nutné stěžovatelku označovat tak, jak na ni nahlíží objektivní právo, nikoliv tak, jak se vnímá ona sama.³⁵⁷ Nicméně v jiném – pozdějším případě v podobné záležitosti se již naopak NSS rozhodl postupovat v souladu s identitou stěžovatele.³⁵⁸

³⁵⁰ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 138–141.

³⁵¹ GRAW, Isabelle. *Bodies That Glitch. A Conversation between Legacy Russell and Isabelle Graw*.

³⁵² BARKER, Meg-John. *Queer: A Graphic History*. London: Icon, 2016, s. 45. Nebo také Judith Butler k subverzivnímu jednání, viz závěr oddílu 1.3.1 Gender.

³⁵³ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. body 59, 88.

³⁵⁴ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 7/15.

³⁵⁵ Viz NSS. sp. zn. 6 As 207/2022. bod 39. s odkazem na ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 7/15. bod 37.

³⁵⁶ *Rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 14. 5. 2018, sp. zn. 3 A 153/2017.*

³⁵⁷ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 43.

³⁵⁸ NSS. sp. zn. 6 As 207/2022. bod 1.

ÚS spíše alibisticky tvrdí, že se nemá jednat o lhostejnost k tomuto požadavku a identitě stěžovatelky, nýbrž o užití generického maskulina, které je v českém jazyce běžné.³⁵⁹ Generické maskulinum však představuje jen možnost, nikoliv nevyhnutelnou normu, které by bylo nutné se držet v případě výslovné prosby o opačný přístup. ÚS navíc nemá vždy ve zvyku generické maskulinum pro navrhovatelky používat. Dokonce pokud návrh k ÚS podává skupina poslanců (rodu ženského, třebaže tvořená výhradně muži), může ji ÚS označovat jako navrhovatelku.³⁶⁰ Označení jednotlivé osoby užívající ženský rod v tomto rodě by neměla bránit žádná racionální překážka. ÚS tímto především vyjadřuje nevoli respektovat stěžovatelčinu identitu a navazuje také na výše popsaný formalismus ve vztahu k pohlaví/genderu.

2.2.2 Normalizační zákroky u intersex lidí

Za normalizační jsou považovány především operativní zákroky směřující k přizpůsobení těla stereotypní podobě jednoho či druhého normativního pohlaví, respektive provádění zákroků z důvodů společenských a kulturních, nikoliv zdravotních. Problematické jsou zejména, pokud se týkají dětí, které nejsou schopny poskytnout svobodný a informovaný souhlas nebo se podílet na spolurozhodování, popřípadě pokud jsou prováděny zcela bez souhlasu.³⁶¹ Na úrovni EU uvádí 62 % intersex lidí, že u nich došlo k zákroku, k němuž nedalx oni sami, ani jejich zákonný zástupce souhlas.³⁶² V důsledku těchto postupů navíc dochází nejen k zásahu do tělesné integrity, ale mohou ovlivnit i stanovení státem registrovaného pohlaví dítěte.³⁶³

V případě intersex lidí nadále dochází k jejich patologizaci.³⁶⁴ Na rozdíl od výše popsaných destigmatizačních změn v přístupu k trans lidem v 11. revizi Mezinárodní klasifikace nemocí k podobnému posunu v postoji k intersex osobám nedošlo. MKN-11 zejména nadále používá patologizující termíny jako *poruchy* pohlavního vývoje, které vyvolávají obavy z dalšího

³⁵⁹ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. bod 2.

³⁶⁰ Viz např. jeden z náleží téže soudkyně zpravodajky: *Nález ÚS sp. zn. Pl. ÚS 87/20 ze dne 18. 5. 2021.*

Dostupné z: <https://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=116253&pos=3&cnt=15&typ=result>

³⁶¹ DUŠKOVÁ, Šárka. *Právní aspekty života intersex lidí v Česku a v mezinárodním kontextu*, s. 8–9, 37.

³⁶² EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS. *A Long Way to Go for LGBTI Equality* [online]. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020, s. 51 [cit. 27.02.2024]. Dostupné z: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf

³⁶³ DUŠKOVÁ, Šárka. *Právní aspekty života intersex lidí v Česku a v mezinárodním kontextu*, s. 27.

³⁶⁴ FAFEJTA, Martin a Zdeněk SLOBODA. *Sociální a právní aspekty života intersex lidí v Česku: Podkladová studie - sociální aspekty života intersex lidí v Česku* [online]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2021, s. 21 [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Lid%C3%A9%20s%20variace%C3%ADch%20znak%C5%AF%2054-21-KS-1%20P%C5%98%C3%8DLOHA%202%20Copy.pdf>

ospravedlňování a provádění zdravotně neopodstatněných, nýbrž sociokulturně motivovaných, a tedy normalizačních zákroků.³⁶⁵

Jak vyplývá z předchozí podkapitoly, u trans lidí bývá v rovině tělesné tranzice považováno za nutné nejprve věrohodně zjistit, zda je jejich identita přesvědčivá (obzvláště z hlediska její trvalosti a stability) prostřednictvím stanovení lékařské diagnózy – aby bylo nepochybné, že jsou jakékoliv medicínské kroky opravdu potřeba. Pro nezletilé je navíc tato možnost doposud významně omezena. V kontrastu s tím můžeme v přístupu k intersex lidem pozorovat zcela opačné tendence. Podle některých lékařů je i v dnešní době nejvhodnější provádět korektivní operace co nejdříve, ideálně do dvou let věku dítěte.³⁶⁶ Vzhledem k tomu, že jde mnohdy o čistě kosmetické zákroky, jejich normalizační charakter dodnes přetrvává.

V případě intersex lidí jde tedy o nucené dosažení „normálního“ stavu, v případě trans lidí naopak zamezení odklonu od této normy, potažmo umožnění odklonu od ní jen za velmi rigidních podmínek a za účelem tranzice v druhou společensky přijatelnou variantu (za současné eliminace prakticky všeho, co by trans identitu navenek připomínalo). Tyto až paradoxní rozdíly v jednotlivých přístupech pojí povinnost přizpůsobit se, včetně své tělesnosti, společenské normě.

Snahy o normalizaci a léčbu queer identit mají dlouhou tradici zejména v podobě konverzní terapie, kterou rozumíme zastřešující označení pro různorodé normalizační postupy vycházející z přesvědčení, že nenormativní sexuální orientaci nebo genderovou identitu je možné a žádoucí cíleně změnit.³⁶⁷ V případě neheterosexuální orientace je již takový postup (především vzhledem k obecnému přesvědčení o nezměnitelnosti sexuální orientace) často spíše odmítán, podobně se postupem času přistupuje i k trans lidem (přestože tento trend ještě nebývá tolik jednoznačný³⁶⁸). Oproti tomu téma normalizace intersex lidí a jejich těl, respektive ochrany jejich práv nebývá ve veřejném prostoru tolik přítomné. V posledních letech však v tomto ohledu dochází alespoň v oblasti mezinárodní ochrany základních práv k určitému vývoji.³⁶⁹

³⁶⁵ KOMISAŘKA PRO LIDSKÁ PRÁVA RADY EVROPY. *ICD11 is a stride toward depathologisation of trans people, but more is needed.*

³⁶⁶ FAFEJTA, Martin a Zdeněk SLOBODA. *Sociální aspekty života intersex lidí v Česku*, s. 22.

³⁶⁷ ÚŘAD VYSOKÉHO KOMISAŘE OSN PRO LIDSKÁ PRÁVA. *Report on conversion therapy* [online] [cit. 27.11.2023]. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/report-conversion-therapy>

³⁶⁸ Viz např. snaha o prosazení návrhu na zákaz konverzní terapie ve Velké Británii, v němž byla ochrana trans lidí předmětem kontroverzí a postupem času z něj měla být vypuštěna.

GALLAGHER, Sophie a Josh PARRY. *Conversion therapy: Ban to go ahead but not cover trans people.* *BBC News* [online], 2022 [cit. 27.11.2023]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/uk-60947028>

³⁶⁹ DUŠKOVÁ, Šárka, Martin FAFEJTA a Zdeněk SLOBODA. *Trampoty s pohlavím*, s. 31–33.

I neheterosexuální orientace nakonec byla některými v minulosti považována za biologickou či tělesnou vadu a vedle behaviorálních přístupů existovaly snahy o její změnu také operativními zákroky, např. transplantací varlat heterosexuálního muže homosexuálnímu.³⁷⁰ V obecné rovině mohou být tělesné zásahy bez ohledu na identitu člověka důležitým a osvobozujícím krokem. V případě že jsou důsledkem patologizace a stigmatu, donucení či absence skutečně svobodného a informovaného souhlasu, ale mohou být stejně tak nástrojem útlaku.

Výbor pro biomedicínu Rady Evropy uvádí tři zákroky prováděné u intersex lidí, které jsou ze zdravotního hlediska potřebné (endokrinní léčba jako prevence ztráty soli, odstranění gonád v případě poruch gonadálního vývoje a popřípadě i další chirurgické zákroky, pokud fyziologie genitálu brání vyměšování).³⁷¹ Další zákroky pak již zpravidla nejsou v nízkém věku dítěte opodstatněné. Příkladem takového zákroku, který se i přesto nadále v ČR provádí, může být třeba „zkracování abnormálně zvětšených klitorisů“ pro jejich údajně neestetický charakter.³⁷²

Obecně může jít o hormonální i chirurgické zásahy (v oblasti genitálií) a související lékařská vyšetření.³⁷³ Některé zásahy také mohou vést ke sterilitě.³⁷⁴ Mezi důvody, jež se uvádějí pro jejich ospravedlnění, patří možné zvýšení plodnosti či snížení zdravotních rizik. Problematické může být také netransparentní provádění normalizačních zákroků společně s těmi skutečně nezbytnými.³⁷⁵ Dalšími společenskými důvody k normalizaci bývají přijetí rodinou, prevence šikany nebo budoucí partnerský život. Právě v této otázce se také obvykle promítá předpoklad heterosexuální orientace a cisgender identity dítěte a z toho plynoucí očekávání.³⁷⁶

Normalizační zákroky mohou představovat zejména porušení práva na tělesnou i duševní integritu, práva na zdraví, zákazu mučení, nelidského a ponižujícího zacházení a také práva na sebeurčení mj. jako součásti práva na soukromí.³⁷⁷ Zákonné omezení některých těchto práv tedy musí být (obzvláště v případě zásahu provedeného bez souhlasu dítěte) vyváženo zdravotním důvodem, který by měl být dostatečně závažný a neodkladný.³⁷⁸ I zde je dána obecná povinnost

³⁷⁰ SEIDL, Jan. *Od žaláře k oltáři*, s. 124–125.

³⁷¹ DUŠKOVÁ, Šárka, Martin FAJEJTA a Zdeněk SLOBODA. *Trampoty s pohlavím*, s. 4.

³⁷² FAJEJTA, Martin a Zdeněk SLOBODA. *Sociální aspekty života intersex lidí v Česku*, s. 21.

³⁷³ DUŠKOVÁ, Šárka. *Právní aspekty života intersex lidí v Česku a v mezinárodním kontextu*, s. 20.

³⁷⁴ *Ibid.*

³⁷⁵ *Ibid.*, s. 20–21.

³⁷⁶ *Ibid.*, s. 21.

³⁷⁷ *Ibid.*, s. 21–22, 24–25, 35.

³⁷⁸ *Ibid.*, s. 28.

svobodného a informovaného souhlasu s jakýmikoliv lékařskými zákroky.³⁷⁹ Výjimku tvoří pouze stav nouze nebo nezpůsobilost poskytnout souhlas pro nedostatečnou rozumovou způsobilost, která mnohdy zahrnuje právě situaci intersex dětí.³⁸⁰

Pokud se tedy zákrok provádí již na dítěti nízkého věku, vyžaduje se souhlas zákonného zástupce, přičemž dítě má být přiměřeně svému věku informováno a jeho názor zohledněn. Absence naplnění kritérií svobodného a informovaného souhlasu může spočívat například v poskytnutí souhlasu pod vlivem časové tísně, obav, důvěry v lékařskou autoritu, stereotypů či zkreslených informací, popřípadě může souhlas zcela chybět. Zákonný zástupce však nemůže souhlas poskytnout ve všech případech a k jakémukoliv zákroku, zohledněn musí být nejlepší zájem dítěte a veškerá jeho práva.³⁸¹ Nevratné a trvalé zákroky postrádající akutní lékařský důvod by měly proto být prováděny až v době, kdy člověk může poskytnout souhlas sám.³⁸² Po takovém přístupu volá také řada mezinárodních organizací, respektive jejich orgánů.³⁸³

Z hlediska vnitrostátní úpravy platí dle § 93 odst. 2 OZ, že pokud dítě nemůže samo poskytnout souhlas k zásahu do své tělesné integrity a pokud je takový zásah k jeho přímému prospěchu, může jej udělit jeho zákonný zástupce. Dle § 35 zákona o zdravotních službách musí být také zjištěn a zohledněn názor nezletilého, pokud to je přiměřené rozumové a volní vyspělosti jeho věku. Zákrok zanechávající trvalé, neodvratitelné a vážné následky nebo zákrok spojený s vážným nebezpečím pro život či zdraví, však vždy vyžaduje souhlas soudu (a samotný souhlas zákonného zástupce v takovém případě v souladu s § 101 OZ nepostačí). Výjimkou může být stav nouze dle § 99 OZ vyžadující okamžitý zásah, pokud by byl život dítěte v náhlém a patrném nebezpečí.³⁸⁴

Závažné kosmetické a další normalizační chirurgické zákroky prováděné ze sociokulturních pohnutek nelze podřadit pod ustanovení § 93 odst. 2 OZ, jelikož nelze říct, že by byly k přímému prospěchu dítěte. Zákonný zástupce tedy k zákrokům sledujícím pouze normalizační účel nemůže dát souhlas. U lékařsky nezbytných závažných zákroků zase může být vyžadován také souhlas soudu.³⁸⁵

³⁷⁹ Např. č. 5 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně.

³⁸⁰ DUŠKOVÁ, Šárka. *Právní aspekty života intersex lidí v Česku a v mezinárodním kontextu*, s. 24.

³⁸¹ *Ibid.*, s. 26–27.

³⁸² *Ibid.*, s. 29.

³⁸³ *Ibid.*, s. 29–33. Stanovisko některých orgánů k nedobrovolným zákrokům bylo popsáno také v předchozím oddílu.

³⁸⁴ *Ibid.*, s. 34–35.

³⁸⁵ *Ibid.*, s. 28, 35.

Česká právní úprava tak obecně pamatuje na zachování tělesné integrity, a to i ve vztahu k intersex dětem. V praxi nicméně ze zkušenosti samotných intersex osob³⁸⁶ i vyjádření lékařstva³⁸⁷ stále ke sporným zásahům dochází. Určení pohlaví dítěte se navíc řídí obecnou úpravou, dle níž musí být pohlaví zapsáno do knihy narození do tří pracovních dnů od narození dítěte.³⁸⁸ Možnost změny registrovaného údaje je možná opět jen na základě obecné úpravy dle ustanovení § 29 OZ. V některých státech tak právní řád pamatuje na intersex lidi a další osoby, jež neodpovídají této normě, adekvátnějším způsobem. Jako příklad vstřícnější legislativy je možné uvést Maltu, která výslovně zapovídá normalizační zásahy a zákroky u dětí bez jejich souhlasu umožňuje jen při shodě multioborového týmu a zákonných zástupců ohledně jejich nezbytnosti.³⁸⁹

2.3 Regulace pohlaví/genderu

V neposlední řadě se zaměřím na pojetí genderu/pohlaví v právním řádu a jeho možné nastavení do budoucna, jelikož napříč prakticky celou touto částí se ukazuje, jak významně právě ono tělesnou autonomii queer lidí ovlivňuje.

Ač se ve společnosti rozšiřuje dichotomní rozlišení pohlaví a genderu,³⁹⁰ máme tendenci používat je zejména v českém jazyce poměrně nekonzistentně. Termín pohlaví se tak dodnes mnohdy běžně používá i tam, kde bychom mohli použít spíše gender. Jednak je gender slovem cizího původu, které se zatím nemuselo tolik prosadit.³⁹¹ V určitých kruzích má ale také v poslední době vyloženě negativní konotace. Probíhá tak o něj určitý boj, a to i v rovině jeho pojetí v právním řádu, což se projevuje třeba v jeho roli coby argumentu proti ratifikaci Istanbulské úmluvy.³⁹² Jeho potlačení v českém jazyce, potažmo v jazyce práva ale nemůže jen

³⁸⁶ Např. MRVOVÁ, Marie. „Co tě nezabije, to tě posílí.“ aneb Tělesná autonomie intersex* lidí. *Zpravodaj Rovné příležitosti* [online]. 2021, roč. 2021, č. 02 Tělesná autonomie [cit. 26.02.2024]. Dostupné z: <https://zpravodaj.genderstudies.cz/cz/clanek/co-te-nezabije-to-te-posili.aneb-telesna-autonomie-intersex-lidi>

³⁸⁷ FAFEJTA, Martin a Zdeněk SLOBODA. *Sociální aspekty života intersex lidí v Česku*, s. 21–24.

³⁸⁸ § 14 odst. 1 písm. c) ve spojení s § 15 odst. 4 zákona o matrikách

³⁸⁹ DUŠKOVÁ, Šárka. *Právní aspekty života intersex lidí v Česku a v mezinárodním kontextu*, s. 36–37.

³⁹⁰ Viz např. striktní dělení v seznamu základních genderových pojmů dle ČSÚ: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Gender.*, a rovněž slovníček pojmů organizace Trans*parent, který již však zároveň reflektuje nejen biologický, ale i sociální rozměr pojmu pohlaví: TRANSPARENT. *Pro média*.

³⁹¹ HAVELKOVÁ, Barbara. Feminismus, gender a právo. In: *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?* Praha: Wolters Kluwer, 2020, s. 95. Zároveň na rozdíl třeba od slovenštiny se navíc v češtině příliš neprosadil ani překlad slova gender jako „rod“.

³⁹² Viz např. MARTÍNEK, Jan. Kritikům úmluvy o násilí vadí gender. *novinky.cz* [online]. 2023 [cit. 15.12.2023]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-kritikum-umluvy-o-nasili-vadi-gender-40438301>. Podrobněji viz kapitola 1.5 Antigender.

tak vymýtit gender jakožto samotný koncept ze společnosti (jakkoliv i takové cíle se objevují, a to i v rámci feministického diskurzu³⁹³).

Při zběžném pohledu do právních předpisů zpravidla narazíme prakticky jen na termín *pohlaví* (respektive *pohlavní identifikace*, kterou například Antidiskriminační zákon či Zákoník práce zahrnují pod pojem pohlaví). Se slovem *gender* se setkáme málokdy, např. v některých mezinárodních úmluvách. Vedle Istanbulské úmluvy³⁹⁴ jde v jistém ohledu třeba o Úmluvu o právech osob se zdravotním postižením. Nicméně anglické *gender* se v jejich českém překladu často opět objevuje jako pohlaví. S *genderem* však dále pracují soudy, například Ústavní soud v nálezu týkajícím se podmínek úřední tranzice.³⁹⁵ Naopak Nejvyšší správní soud ve svém rozsudku v téže záležitosti popisuje několik rovin *pohlaví* – *pohlaví biologické, sociální a právní*.³⁹⁶ A podobně se v ZSZS objevuje obrat „*trvalý nesoulad mezi psychickým a tělesným pohlavím*“.³⁹⁷

2.3.1 Regulační modely pohlaví/genderu

Předmětem státní registrace je nyní každopádně pouze kategorie, která je z formálního hlediska označena jako pohlaví.³⁹⁸ Varianty státní registrace pohlaví se dají teoreticky shrnout jako regulační model *binární* (muž a žena) a *nebinární* (i další možnost/i). Oba modely lze také pojmut jako buď *rigidní*, nebo *flexibilní* v závislosti na možnosti přechodu mezi danými kategoriemi a jeho podmínkách. Vedle toho dále stojí model zcela *bez registrace pohlaví*, který je však nyní spíše jen teoretickým konceptem.³⁹⁹

V ČR se dle § 14 odst. 1 písm. c) zákona o matrikách se pohlaví každého dítěte zapíše do knihy narození, a to dle § 15 odst. 4 nejpozději do tří pracovních dnů od narození. V průběhu života je možné využít institutu změny pohlaví dle § 29 OZ, který stanoví mj. zmíněnou podmínku znemožnění reprodukční funkce. Každý tak musí být bez výjimky hned po narození registrován jako muž, nebo žena a případná úřední změna je náročná a podmíněna chirurgickým zákrokem. Tyto okolnosti českou právní úpravu z teoretického hlediska řadí k binárnímu

³⁹³ LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*, s. 127.

³⁹⁴ Ta však ČR doposud nebyla ratifikována.

³⁹⁵ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. např. bod 47.

³⁹⁶ NSS. sp. zn. 2 As 199/2018. bod 78.

³⁹⁷ § 21 odst. 1 ZSZS

³⁹⁸ § 14 odst. 1 písm. b) zákona o matrikách

³⁹⁹ BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo ženství a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1347–1350.

a rigidnímu regulačnímu modelu pohlaví.⁴⁰⁰ (Nejen) výše popsané zásahy do tělesné autonomie volají po jeho změně.

V roce 2018 vypracovalo Ministerstvo spravedlnosti návrh novely, která měla pozměnit podmínky úřední změny pohlaví. Úředně registrované pohlaví by podle něj bylo možné změnit od dvanácti let věku osoby na základě osobního prohlášení před matričním úřadem, a to člověku, u něhož je dán trvalý nesoulad mezi „duševním“ a „zapsaným“ pohlavím. K prohlášení by zároveň muselo být připojeno lékařské potvrzení o tomto nesouladu z oboru sexuologie a u osob mladších patnácti let rovněž souhlas zákonného zástupce.⁴⁰¹ Problematická kastrace by tak již podmínkou nebyla. Návrh v příslušném funkčním období skončil v připomínkovém řízení a nebyl předložen ve Sněmovně. V následujícím funkčním období se zatím podobný návrh nedostal ani do připomínkového řízení.⁴⁰² V obecné rovině jde o variantu, která by cestu k úřední tranzici podstatně zjednodušila. Na druhou stranu by se značná část rozhodování přesunula do rukou samotných lékařů, jejichž role i moc nad daným procesem již nyní bývá považována za problematickou.⁴⁰³

V připomínkovém řízení se proti tomuto návrhu vymezilo například Ministerstvo vnitra, jež ve svých připomínkách přistoupilo k genderové identitě jako k vnitřní osobní psychické identitě a k pohlaví jako k tělesné charakteristice založené na biologických a fyziologických znacích. Na základě toho navrhlo, že pod pojmem pohlaví má stát evidovat pouze tělesnou realitu odrážející se v pohlavních znacích (bez ohledu na genderovou identitu daných osob). K tomu dále uvedlo, že *„[v] matrikách jsou evidovány údaje o pohlaví, tedy o biologických a fyziologických znacích jedince, nikoli údaje o jeho vnitřní identitě a osobních představách. Účelem matrik je evidovat objektivní data/skutečnosti, nikoli vnitřní pocity jedinců v ní zapsaných. Bylo-li by pohlaví zapisováno nikoli na základě biologických a fyziologických znaků, pak nedostojí definici pohlaví ve smyslu uvedeném i předkladatelem návrhu zákona. Jestliže genderová identita a pohlaví nejsou totéž, pak považujeme za spíše zmatečné evidovat je pod jednou kategorií.“*⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Ibid., s. 1350.

⁴⁰¹ *Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů* [online]. 2018 [cit. 20.11.2023]. Dostupné z: <https://odok.cz/portal/veklep/material/KORNAZWHY3ZN/>

⁴⁰² KOŠLEROVÁ, Anna. *Pokud si chcete úředně změnit pohlaví, musíte na kastraci. Novela kontroverzní legislativy má zpoždění.*

⁴⁰³ Viz hlavně oddíl 2.1.3 Naplnění cisheteronormativní genderové role nebo 2.1.2 Lékařská diagnóza a vyšetření

⁴⁰⁴ MINISTERSTVO VNITRA. *Připomínky k návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně*

MV zde sice nezpochybnuje existenci genderové identity nebo její důležitost pro jednotlivce, nicméně ji označuje za v zásadě *soukromou* záležitost, která pro stát nemá význam. Podobně se o irelevanci genderové identity vyjadřuje i Ústavní soud.⁴⁰⁵ Ten také dále zmiňuje, že „[i]nformace o pohlaví člověka [...] odpovídá pohlaví úřednímu (přiřazenému při narození nebo po zákroku podle § 29 odst. 1 občanského zákoníku) a o vnitřních pocitech člověka nevypovídá vůbec nic.“⁴⁰⁶

Ani v právním pojetí pohlaví, a zejména pak v případě institutu změny pohlaví ale nelze genderovou identitu přehlížet. Právě genderová identita je důvodem pro samotnou existenci této možnosti. Představa, že podstoupení úřední tranzice (navíc v současné době podmíněné také tranzicí sociální a tělesnou) nepodává žádnou informaci o identitě člověka, zcela opomíjí smysl dané právní úpravy. Takový přístup vypovídá o ochotě institucí trans lidí pouze umírněně tolerovat a snaze je asimilovat bez skutečného zájmu o jejich potřeby.

Bagatelizace genderové identity jako subjektivní, a tudíž bezvýznamné, respektive soukromé záležitosti vede také k bagatelizaci důvodů pro existenci úřední tranzice jako takové a staví český právní řád jen jeden pomyslný krok od pojetí pohlaví jako esenciální kategorie popisující nezměnitelnou tělesnou realitu pozorovanou a kategorizovanou při narození. Například Maďarsko v podobném duchu úřední změnu pohlaví od roku 2020 již vůbec neumožňuje.⁴⁰⁷ Úřední tranzice spočívající v „objektivní“ tělesné tranzici je vcelku snadno zpochybnitelná běžným transfobním argumentem, že žádná dokonalá a „skutečná“ změna pohlaví v tělesné rovině neexistuje. Vhodnou odpovědí není vysoká, respektive dostatečná úroveň současné chirurgie (ostatně podmínkou je v tomto ohledu již nyní pouze kastrace), ale právě to, že na daném kritériu nesejde.

Navážu-li na teoretickou podkapitolu zaměřenou na pohlaví a gender, jde také o praktický příklad výše popsané problematické a iracionální⁴⁰⁸ striktní dichotomie daných kategorií. Taková koncepce se může stát záminkou pro afirmaci prožívání trans lidí jako jejich soukromé záležitosti na straně jedné a současného lpění na biologické podstatě pohlaví jakožto navenek

některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů [online] [cit. 18.12.2023]. Dostupné z: <https://odok.cz/portal/veklep/material/pripominky/KORNAZWHY3ZN/>

⁴⁰⁵ „V průběhu řízení nebylo Ústavnímu soudu předloženo logické vysvětlení toho, k čemu by mělo sloužit dělení lidí na ty, kteří se identifikují jako muž, a na ty, kteří se identifikují jako žena. Takové kategorie nemají původ v právní ani společenské realitě.“ Viz *Nález ÚS ze dne 31. 3. 2022, sp. zn. Pl. ÚS 2/20.*, bod 50.

⁴⁰⁶ *ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20.* bod 48.

⁴⁰⁷ KNIGHT, Kyle a Lydia GALL. *Hungary Ends Legal Recognition for Transgender and Intersex People* [online]. 2020 [cit. 05.01.2024]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2020/05/21/hungary-ends-legal-recognition-transgender-and-intersex-people>

⁴⁰⁸ PORKERTOVÁ, Hana. *Trampoty s trampoty. Co nám dnes neříká Judith Butler a proč má stále cenu ji číst*, s. 104.

skutečně relevantní záležitosti na straně druhé. Na ukázkou podobného rizika lze narazit pohledem do Québecu, kde se i český zákonodárce původně inspiroval se současnou úpravou ustanovení § 29 OZ.⁴⁰⁹ Právě zde byl v minulosti zvažován návrh registrovat a uvádět v dokladech jak pohlaví, tak genderovou identitu – odděleně jako dvě odlišné kategorie.⁴¹⁰ To by však vedlo akorát k nucenému coming outu a návrh se ve finále neprosadil.⁴¹¹

Není vhodné snažit se gender a pohlaví na administrativní úrovni oddělit, ani samotnou genderovou identitu na úkor pohlaví opomíjet. Spíše než rozebírat podrobné varianty možného nastavení omezujících podmínek úřední změny pohlaví bych se ale chtěla dále zaměřit na to, zda je skutečně třeba pohlaví/gender registrovat.

2.3.2 Deregistrace pohlaví/genderu

Ministerstvo vnitra tedy považuje gender za kategorii (od pohlaví odlišnou) a k evidenci nepotřebnou a jako podobně irelevantní ji vnímá i Ústavní soud.⁴¹² Ačkoliv se s jejich postojem k pohlaví/genderu neztotožňuji, dotýkají se podstatné otázky – jaké charakteristiky člověka je skutečně potřeba registrovat a evidovat?

Úvahy se v rovině modifikace regulačního modelu pohlaví nejčastěji zaměřují na kritéria úřední tranzice v určitém regulačním rámci. Popřípadě se čím dál více prosazuje legislativa v pojetí nebinárního regulačního modelu, jejíž podstatou je rozšířit kategorii úředního pohlaví o další možnosti nad rámec variant žena a muž – aby dokázala reflektovat například intersex variace, potažmo nebinární identity.⁴¹³ Případné návrhy na vypuštění údaje o pohlaví se v ČR zpravidla týkají pouze některých listin, jako je občanský průkaz – tato informace by nadále byla registrována, ale nedala by se alespoň zjistit tak snadno jako nyní.⁴¹⁴ Podobně se již poměrně dlouho zvažuje zavedení neutrálního identifikátoru namísto rodného čísla odrážejícího

⁴⁰⁹ *Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.*

⁴¹⁰ TURNBULL, Jay. Proposed Quebec law slammed as „regressive“ and an affront on rights of trans people. *CBC* [online]. 2021 [cit. 04.12.2023]. Dostupné z: <https://www.cbc.ca/news/canada/montreal/activists-say-proposed-quebec-law-regressive-1.6223176>

⁴¹¹ Nyní se již k úřední tranzici v Québecu nevyžaduje žádný medicínský zákrok, viz Gender Identity: Changing Your Official Documents. In: *Éducaloi* [online] [cit. 25.02.2024]. Dostupné z: <https://educaloi.qc.ca/en/capsules/gender-identity-modifying-your-official-documents/>

⁴¹² MINISTERSTVO VNITRA. *Připomínky k návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.* a *Nález ÚS ze dne 31. 3. 2022, sp. zn. Pl. ÚS 2/20.*, bod 50.

⁴¹³ BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo ženství a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1352–1353.

⁴¹⁴ VLČKOVÁ, Tereza. Pohlaví v občance je zbytečné, není třeba k identifikaci, apelují Piráti. *iDNES.cz* [online]. 2021 [cit. 04.12.2023]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pirati-zmena-obcanky-gender-pohlavi-jmeno-titul.A210504_103038_domaci_vlc

pohlaví.⁴¹⁵ Možnost úplného zrušení státní registrace této charakteristiky však zachází dále a stojí na poněkud odlišných principech.

Tento navrhovaný model tedy není momentálně nejspíše nikde ve světě užíván⁴¹⁶ a zrušení státní registrace pohlaví tak může být poměrně vzdáleným advokačním cílem. Možnost neregistrovat pohlaví dítěte se sice objevuje např. na Maltě, v Německu, v Nizozemsku nebo v některých kanadských provinciích, ovšem jen za omezených podmínek a pouze v individuálních a specifických případech.⁴¹⁷

Konkrétně tak například v německém právním řádu existuje varianta uvést pohlaví jako tzv. *divers*, respektive údaj o něm zcela vypustit, a to původně pouze v případě intersex lidí,⁴¹⁸ později však i u nebinárních trans osob.⁴¹⁹ Jedná se tak o třetí variantu v rámci úřední kategorizace pohlaví. Na druhou stranu nejde o příliš využívanou možnost. Mezi lety 2013 a 2015 zde byly pouze cca 4 % intersex dětí registrovány jako osoby bez určeného pohlaví.⁴²⁰ Na rozdíl od plošného upuštění od registrace pohlaví přeci jen může nová – třetí varianta pohlaví jednotlivce vystavovat stigmatu a vést k diskriminaci. Dochází v podstatě k nucenému coming outu pokaždé, když musí člověk předložit své osobní doklady. Další kategorizace identity může být také uchopitelnější z hlediska prosazování omezující regulace pro danou skupinu osob.⁴²¹

Snaha o evidenci celého spektra pohlaví/genderu tak především nesměruje tolik k podvrácení legitimacy této právní konstrukce jako spíše k mírnému přizpůsobení právního řádu queer lidem, jejich asimilaci v jeho rámci⁴²² a paradoxní stabilizaci identit, jejichž smysl naopak

⁴¹⁵ Toto již okolo roku 2005 řešila mezirezortní pracovní skupina dle usnesení vlády, viz BEŇOVÁ, Kateřina. *Analyza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*, s. 38.. Dále se o přechodu na neutrální identifikátor a vypuštění rodného čísla z občanských průkazů jedná, viz ČTK. K odkladu konce zápisu rodných čísel do průkazů se vláda postavila neutrálně. www.ceskenoviny.cz [online] [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2381508>

⁴¹⁶ BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo ženství a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1348.

⁴¹⁷ HOLZER, Lena a ILGA-EUROPE. *Non-Binary Gender Registration Models in Europe. Report on Third Gender Marker or No Gender Marker Options* [online]. 2018, s. 52 a násl. [cit. 10.02.2024]. Dostupné z: <https://ilga-europe.org/files/uploads/2022/04/non-binary-gender-registration-models-europe.pdf>

⁴¹⁸ BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo ženství a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1352–1353.

⁴¹⁹ Viz *Rozhodnutí Spolkového soudního dvora ze dne 22. 4. 2020, sp. zn. XII ZB 383/19*.

⁴²⁰ HOLZER, Lena a ILGA-EUROPE. *Non-Binary Gender Registration Models in Europe. Report on Third Gender Marker or No Gender Marker Options*, s. 57.

⁴²¹ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 84–85. a SPADE, Dean. *Normal Life: Administrative Violence, Critical Trans Politics, and The Limits of Law*. Durham, NC; Duke University Press, 2015, s. 86–87. DOI: 10.1515/9780822374794

⁴²² COOPER, Davina a Flora RENZ. Introduction to Special Issue: Decertifying Legal Sex—Prefigurative Law Reform and the Future of Legal Gender. *Feminist Legal Studies*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2023, roč. 31, č. 1, s. 4. DOI: 10.1007/s10691-022-09514-5

spočívá v tom, že pevnou podstatu mít nemusejí. Daní lidé jsou tímto zařazením znovu uzavřeni do mezí další kategorie, která také získává své místo v genderové hierarchii. Svým způsobem může jít také o potvrzování a upevňování genderového řádu.⁴²³ Právě zrušení registrace pohlaví tedy může být jedním z konkrétnějších legislativních projektů, skrze něž lze uvést některé queer koncepty do právní praxe. V neposlední řadě takový návrh kombinuje absenci další nuancované genderové regulace s praktickou absencí mnohdy složitého jazyka spojovaného s queer fluidními identitami.⁴²⁴

K podobnému závěru dochází také Třetí mezinárodní intersex fórum v Maltské deklaraci⁴²⁵ nebo Jakartské principy.⁴²⁶ O prosazení této varianty se již pokoušeli také intersex lidé v Rakousku.⁴²⁷ V roce 2017 pak rozhodl německý Spolkový ústavní soud⁴²⁸, že státem nařízená genderová binarita je protiústavní pro svůj diskriminační charakter. Zákonodárci dal zároveň na výběr ze dvou možností řešení – buď rozšířit kategorii pohlaví o třetí variantu, anebo zcela zrušit jeho registraci.⁴²⁹ A k obdobnému postoji dospěl i rakouský Ústavní soudní dvůr.⁴³⁰

K dané záležitosti se vyjádřil také český Ústavní soud, jenž registraci pohlaví, a to ani konkrétně v jeho binární podobě, za protiústavní nepovažuje. Dle něj pokud má pohlaví právní či praktické důsledky a ženám navíc již Listina zaručuje zvláštní ochranu, nelze státu bránit tento údaj zaznamenávat.⁴³¹ K takovému postoji se přiklonil i francouzský kasační soud⁴³² s odkazem na potřebu zachovat registraci pohlaví specificky v jeho binárním pojetí pro organizaci právního řádu i celé společnosti, jichž je kritérium pohlaví základním prvkem.⁴³³

Zde narážíme na zmíněný paradox queer teorie práva, kdy queer teorie usiluje o destabilizaci norem, zatímco právo spočívá v jejich formalizaci a vynucování a vede ke stabilizaci identit kvůli potřebě právní jistoty.⁴³⁴ Model bez registrace pohlaví/genderu má i další úskalí. Jeho implementace skýtá riziko androcentrického pojetí práva, podobně jako

⁴²³ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 87.

⁴²⁴ *Ibid.*, s. 87–88.

⁴²⁵ THIRD INTERNATIONAL INTERSEX FORUM. *Malta Declaration* [online]. 2013 [cit. 10.02.2024]. Dostupné z: <https://www.oieurope.org/malta-declaration/>

⁴²⁶ Principle 31. In: *Yogyakarta Principles plus 10* [online]. 2017 [cit. 10.02.2024]. Dostupné z: <https://yogyakartaprinciples.org/principle-31-yp10/>

⁴²⁷ BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo žensví a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1349–1350.

⁴²⁸ *Rozhodnutí Spolkového ústavního soudu ze dne 10. 10. 2017, sp. zn. 1 BvR 2019/16.*

⁴²⁹ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 77.

⁴³⁰ BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo žensví a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1349.

⁴³¹ *ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20.* body 34 a násl., zejména 38 a 45.

⁴³² *Rozsudek Kasačního soudu Francie ze dne 4. 5. 2017, Arrêt n°531.*

⁴³³ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 77.

⁴³⁴ ŠOLTYS, Dominik. *Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť)*, s. 55.

bylo nastíněno v případě myšlenek humanistického feminismu.⁴³⁵ Případná snaha o společnost prostou pohlaví a pohlavní difference by i dle Butler byla zjevně humanistická a binarita pohlaví/genderu by měla být překonána také novými a inovativními kulturními formami.⁴³⁶ Braunschweig si rovněž klade otázku, zda nejde jen o liberální opatření zahalené do queer hávu.⁴³⁷

Pro marginalizovanou skupinu může být ve světě, který pro ni není přizpůsoben, zatímco pro většinovou společnost z podstaty ano, samozřejmě poškozující jak nepříznivé zacházení, tak zacházení zdánlivě neutrální.⁴³⁸ Neutralita nepomáhá v boji proti útlaku, ale naopak jej maskuje a umožňuje mu nerušeně dále působit.⁴³⁹ Mezi hlavními argumenty pro zachování registrace pohlaví tedy bývá možnost boje proti institucionalizovaným formám útlaku skrze afirmativní akci či pro ni potřebný sběr dat.⁴⁴⁰ Rovněž z pohledu queer lidí může být státem uznávané, respektive uznané pohlaví podstatné, jelikož díky tomu disponují autoritativním podkladem své identity.⁴⁴¹

Otázkou je, zda pro tyto účely státem registrovanou kategorii pohlaví potřebujeme.⁴⁴² Tento model může jistě nabýt neoliberální podoby skrze zbavení státu odpovědnosti za dosahování genderové rovnosti a spravedlnosti. Stejně tak se ale může stát alternativou, která podpoří diverzitu na úkor předem vymezených identit a povede k degenderování institucí, aniž by se na ideál rovnosti zároveň zanevřelo.⁴⁴³ Autorky zabývající se touto otázkou proto upozorňují na potřebu soustředit se v takovém potenciálním procesu právě na dosažení rovnosti, na péči a sociálně namísto libertariánského pojetí svobody.⁴⁴⁴ Bez ohledu na pojetí úředního pohlaví také jistě nelze spoléhat na právo jako na jediný nástroj, který by byl schopen genderové nerovnosti vyřešit.⁴⁴⁵

⁴³⁵ COOPER, Davina a Flora RENZ. *Introduction to Special Issue*, s. 2.

⁴³⁶ BUTLER, Judith a Sara SALIH. *Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987)*, s. 31–32.

⁴³⁷ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 88–89.

⁴³⁸ *Ibid.*, s. 89.

⁴³⁹ *Ibid.*, s. 79.

⁴⁴⁰ COOPER, Davina a Flora RENZ. *Introduction to Special Issue*, s. 3.

⁴⁴¹ Nemusi se týkat jen trans osob, kterým bylo pohlaví v minulosti úředně změněno, ale i intersex lidí, butch leseb, respektive kohokoliv, kdo je genderově nekonformní a jehož identita může být zpravidla zpochybňována.

⁴⁴² COOPER, Davina a Flora RENZ. *Introduction to Special Issue*, s. 3.

⁴⁴³ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 79. a COOPER, Davina et al. *Abolishing Legal Sex Status: the Challenge and Consequences of Gender-related Law Reform* [online]. London: King's College London, 2022, s. 35 [cit. 27.02.2024]. Dostupné z: <https://www.kcl.ac.uk/law/research/future-of-legal-gender-abolishing-legal-sex-status-full-report.pdf>

⁴⁴⁴ COOPER, Davina a Flora RENZ. *Introduction to Special Issue*, s. 5.

⁴⁴⁵ COOPER, Davina et al. *Abolishing legal sex status*, s. 26.

V případě pouhého upuštění od registrace pohlaví/genderu nepochybně nemůže a nemá dojít k eliminaci těchto kategorií⁴⁴⁶ ze společnosti, ani z právního řádu jako takového.⁴⁴⁷ Podobně třeba národnost, náboženské vyznání nebo sexuální orientace a další charakteristiky ve společnosti existují a zároveň jsou reflektovány v právním řádu (řadí se např. mezi zakázané diskriminační důvody), přestože je u jednotlivců stát neregistruje a jsou založeny na našem subjektivním cítění.⁴⁴⁸ Jejich vnímání se podobně jako u pohlaví/genderu může proměňovat v průběhu života, jako identita se mohou vyvíjet, existuje vícero variant a obecně může jít o flexibilní kategorie.⁴⁴⁹ Také v kontrastu s výše nastíněnou argumentací ÚS právě třeba národnostním menšinám podobně jako ženám náleží již z Listiny některá zvláštní základní práva, přesto není tento údaj zaznamenáván a jde o sebeidentifikační kategorii.

Podstatným důvodem pro snahu o eliminaci registrovaného pohlaví/genderu je podíl práva na vytváření těchto kategorií. Ústavní soud sice tvrdí, že „[n]a území České republiky se lidé dělí na ženy a muže. Toto chápání binární existence lidského druhu nemá původ ve vůli státu ve smyslu vůle veřejné moci, neboť veřejná moc je pouze akceptovala jako společenskou realitu.“⁴⁵⁰ Již dle Butler je však pohlaví normativním konceptem⁴⁵¹ a právo nejenže reguluje existující společenské kategorie, ale také je utváří a udržuje.⁴⁵² Smart podobně analyzuje právo jako technologii genderu – mechanismus, který upevňuje genderové rozdíly mezi lidmi a konstruuje feminitu a maskulinitu jako vzájemná opozita.⁴⁵³ Právo tak nepracuje s preexistujícími genderovanými subjekty, ale je součástí procesu utváření a vynucování genderu.⁴⁵⁴ Kategorie pohlaví, jež musí být určeno jako mužské, či ženské do tří dnů od narození dítěte, není jen prostou popisnou kategorií, ale rigidní a vynucovanou normou.

ÚS dále označuje zohledňování genderové identity při registraci pohlaví za neodpovídající realitě – za *fikci*.⁴⁵⁵ Pokud by tomu tak skutečně bylo, za stejnou fikci bychom měli považovat také nynější situaci intersex osob, kterým musí být přiřazeno mužské, nebo ženské pohlaví.

⁴⁴⁶ Za cíl abolicionismu označuje např. akademička Sophie Lewis usilování o takový svět, v němž určitý konstrukt zkrátka nevznikne, nikoliv jeho státem řízenou destrukci. Viz BĚLÍČEK, Jan. „Každý, kdo miluje své rodiče, by měl usilovat o zrušení rodiny,“ říká feministická teoretička Sophie Lewis.

⁴⁴⁷ COOPER, Davina a Flora RENZ. *Introduction to Special Issue*, s. 4–5.

⁴⁴⁸ BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo žensví a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1348, 1350.

⁴⁴⁹ COOPER, Davina a Flora RENZ. *Introduction to Special Issue*, s. 4.

⁴⁵⁰ ÚS. *sp. zn. Pl. ÚS 2/20*. bod 39.

⁴⁵¹ GÓRSKA, Magdalena. *Ustavování a hranice těla*, s. 43.

⁴⁵² BUTLER, Judith. *Gender Trouble*, s. 5.

⁴⁵³ MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*, s. 15.

⁴⁵⁴ SMART, Carol. *Law, Crime and Sexuality: Essays in Feminism*. SAGE, 1995, s. 217–219.

⁴⁵⁵ ÚS. *sp. zn. Pl. ÚS 2/20*. bod 55.

Právo tak paradoxně více než třeba přírodní vědy trvá na normativním rozlišení muže a ženy a v rozporu s materiální realitou odmítá cokoliv mimo stereotypní mužské a ženské tělo.⁴⁵⁶

Tento předestřený model v sobě implicitně nese jak nebinární, tak flexibilní prvek – pouze bez útlaku plynoucího z nezbytné kategorizace. Výsledkem tedy nemají být lidé neutrální nebo univerzálně stejní, ale i nadále různorodí.⁴⁵⁷ Sama o sobě tato koncepce nevede k odstranění veškerých genderových nerovností, ale může odstranit právní strukturu, která pohlaví/gender spoluutváří a institucionalizuje, a pomoci těm, kdo nezapadají do kategorií daných právním řádem.⁴⁵⁸

Dalším krokem by mohlo být také konkrétní a praktické prozkoumání otázek, které skutečně závisí na státem registrovaném pohlaví, respektive rozbořem, jak by se případná legislativní změna propsala do různých právních institutů i společenských situací a prostor. Ústavní soud uvádí mj. šatny, toalety nebo dámská vlaková kupé.⁴⁵⁹ Taková místa se ale ve skutečnosti registrovaným pohlavím neřídí ani nyní.⁴⁶⁰ Oproti tomu Ministerstvo vnitra zmiňuje výpočet odchodu do starobního důchodu nebo rizikové práce, které mohou vykonávat jen muži, které už na formální registraci pohlaví v tuto chvíli opravdu závisí.⁴⁶¹ Odpovědi na takové otázky však mohou být v zásadě podobné s případem zavedení nebinárního a/nebo flexibilního regulačního modelu, jelikož plynou již ze samotného narušení genderové binarity, respektive principu sebeidentifikace. A zatímco právní řád bez regulace pohlaví se nikde ve světě nevyskytuje, zmiňované regulační modely již tak neobvyklé nejsou. Inspiraci lze tedy hledat například v takových zemích.⁴⁶²

⁴⁵⁶ SMART, Carol. *Law, Crime and Sexuality*, s. 217–219.

⁴⁵⁷ FAUSTO-STERLING, ANNE. *The Five Sexes, Revisited*, s. 23.

⁴⁵⁸ COOPER, Davina et al. *Abolishing legal sex status*, s. 17.

⁴⁵⁹ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. body 42, 51.

⁴⁶⁰ *Odlišné stanovisko Kateřiny Šimáčkové (Pl. ÚS 2/20)*. bod 33. Už nyní je také možné usilovat o maximalizaci soukromí na místech, která to vyžadují, jako třeba sprchy, viz COOPER, Davina et al. *Abolishing legal sex status*, s. 20.

⁴⁶¹ *MS v Praze. sp. zn. 3 A 153/2017*, odst. 17.

⁴⁶² Případně třeba Studie k rozmanitosti pohlaví v právním řádu Německého institutu pro lidská práva ukazuje možné nastavení nebinárního flexibilního modelu včetně paragrafovaného znění návrhu zákona, viz BARŠOVÁ, Andrea. *Člověk mimo ženství a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.)*, s. 1353.

ALTHOFF, Nina, Greta SCHABRAM a Petra FOLLMAR-OTTO. *Gutachten: Geschlechtervielfalt im Recht: Status quo und Entwicklung von Regelungsmodellen zur Anerkennung und zum Schutz von Geschlechtervielfalt*. [online]. Deutsches Institut für Menschenrechte, 2017 [cit. 26.02.2024]. Dostupné z: <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/114066/8a02a557eab695bf7179ff2e92d0ab28/imag-band-8-geschlechtervielfalt-im-recht-data.pdf>

Závěr

V této práci jsem si kladla za cíl kriticky rozebrat, jakým způsobem a do jaké míry je tělesná autonomie queer lidí zachovávána, respektive dosahována a jaký vliv má v tomto ohledu konstrukce pohlaví/genderu v právu. Společenské i právní normy jsou od tělesnosti vzhledem k diskurzivnímu utváření pohlaví/genderu neoddělitelné.⁴⁶³ Tělesná autonomie queer lidí je tak s jejich pojetím v právním řádu neodmyslitelně spjata a závisí na míře jeho rigidity. Binární a tělesná úřední kategorie pohlaví nepředstavuje jen prostý popis jedné z charakteristik člověka, ale normu,⁴⁶⁴ k níž navíc přistupujeme jako k ospravedlnění narušování tělesné autonomie lidí, kteří dané normě nevyhovují – formou nedobrovolných tělesných zákroků či limitací přístupu ke zvoleným zásahům do svého těla.

Queer lidé musejí v současné době podstupovat řadu právně, ale i neformálně stanovených podmínek, pokud chtějí dosáhnout úřední tranzice, jakými mohou být zejména kastrace nebo hormonální terapie, případně i různá tělesná vyšetření. Naopak v případě, že si přejí podstoupit některé z tělesných změn, musejí vyhovovat striktním cisheteronormativním představám a stereotypům. Nadále navíc dochází také k normalizačním zákrokům u intersex dětí, jež k nim nemohou dát samy souhlas. Za účelem zachování sebe sama a vměstnání všech osob do svých předurčených kategorií tak normativní genderový řád bagatelizuje naše identity a normalizuje naše těla. Popsaný direktivní a uniformovaný přístup k trans, intersex i dalším queer lidem jak napříč právními předpisy, tak v judikatuře je toho odrazem.

Z těchto důvodů je důležité zamýšlet se nad reformou pojetí pohlaví/genderu v právu. V tomto ohledu se nabízí vícero variant a podmínky pro úřední změnu pohlaví jsou rovněž otázkou s nespočtem možných odpovědí. Popsaný návrh Ministerstva spravedlnosti, který měl aktuální podmínky úřední tranzice změnit, by značně usnadnil život řadě queer lidí. Daná varianta by především eliminovala nutnost podstoupit za daným účelem kastrovační zákrok a zpřístupnila tuto možnost také osobám mladším 18 let. Zároveň se však počítalo se zachováním binárního pojetí pohlaví i kritéria stanovení lékařské diagnózy a s tím spojeného značného vlivu medicíny.

Nad rámec takovýchto dílčích legislativních kroků je tedy podle mě vhodné zamýšlet se i nad komplexní revizí nastavení kategorie pohlaví/genderu v právním řádu – směrem ke

⁴⁶³ DAVIES, Margaret. Afterword. *Feminist Legal Studies*. 2023, roč. 31, č. 1, s. 166. DOI: 10.1007/s10691-022-09513-6

⁴⁶⁴ BUTLER, Judith. *Gender Trouble*, s. 5.

skutečnému respektu k diverzitě lidské existence i tělesné autonomie a bez upevňování hierarchických vztahů mezi lidmi. Namísto snahy vymyslet další nuancované podmínky úřední tranzice či další regulované kategorie v rámci úředního pohlaví se proto kloním k prozkoumání možnosti celkového upuštění od registrace pohlaví/genderu – jako jednodušší a nenormativní varianty, která by dále podpořila možnost podřývat genderový řád díky odstranění právní struktury podílející se na jeho utváření.

Nakonec však také bez ohledu na zachování či zrušení registrace pohlaví je na místě především upustit od rigidity a také binarity současné úpravy, jelikož právě tyto aspekty představují důvod, proč nyní k popsaným formám omezování tělesné autonomie dochází. A jak i Ústavní soud ve svém nálezu (navzdory jeho konzervativnímu ladění) podotýká, „[r]espekt k soukromí podmíněný (několikaletým) znaleckým zkoumáním [...] není respektem, seburčení závislé na psychiatrické diagnóze není seburčením a osobní autonomie, jejímuž projevu musí dát průchod souhlas lékaře, není autonomií.“⁴⁶⁵

Opomíjení lidí nezapadajících do binárních kategorií pohlaví v právním řádu neznamena, že neexistují a nejsou součástí praktických každodenních situací ve společnosti již nyní, a to i přes popsané systémové snahy „korektivně“ zasahovat do jejich tělesnosti, a tím je normalizovat. Ústavní soud sice například naznačuje, že trans identity nejsou „reálné“, když zmiňuje, že „[v] průběhu řízení nebylo Ústavnímu soudu předloženo logické vysvětlení toho, k čemu by mělo sloužit dělení lidí na ty, kteří se identifikují jako muž, a na ty, kteří se identifikují jako žena. Takové kategorie nemají původ v právní ani společenské realitě.“⁴⁶⁶ Ale už samotný fakt, že tyto identity soudy a další instituce pojmenovávají, berou na vědomí a zabývají se jimi, byť stigmatizujícím způsobem, nasvědčuje, že jsou faktickou a nezanedbatelnou součástí společnosti. Braunschweig v tomto kontextu s odkazem na Butler podotýká, že zažívat marginalizaci a útlak již samo o sobě svědčí o určité podobě existence.⁴⁶⁷

Limitem této diplomové práce může být podrobné neprozkoumání praktických otázek a možností spojených s upuštěním od úřední registrace pohlaví, respektive přistoupení k flexibilnímu či nebinárnímu modelu pojetí této kategorie. Dále může být také podstatným

⁴⁶⁵ ÚS. sp. zn. Pl. ÚS 2/20. bod 60.

⁴⁶⁶ Ibid. bod 50.

⁴⁶⁷ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 81–82.

tématem potenciální odškodnění za popsané nedobrovolné lékařské zákroky, ke kterému už některé státy přistoupily.⁴⁶⁸

Prostor pro prozkoumání dalších konkrétních pozitiv a negativ i souvisejících legislativně-technických otázek ovšem neznamená, že by bylo na místě se dále vyhýbat řešení této otázky pro její komplikovanost, složitou proveditelnost, nebo dokonce údajnou nepřirozenost. Nereflektování existence daných lidí především pouze udržuje formální koherenci právního řádu i zavedený genderový řád a vede k zásahům do autonomie nejen tělesné. Citlivé provedení některé z nastíněných koncepcí (de)regulace pohlaví přitom jednak může přinést více volnosti LGBT+ lidem, ale představuje pozitivní opatření také pro kohokoliv, kdo jakýmkoliv způsobem nezapadá do zmíněných norem,⁴⁶⁹ a je tak obecně krokem k větší svobodě.

⁴⁶⁸ V případě nedobrovolných sterilizací trans lidí např. Švédsko nebo Nizozemsko, viz ILGA EUROPE. *Swedish Parliament to Pay Compensation for Forced Sterilisation of Trans People* [online]. 2018 [cit. 03.03.2024]. Dostupné z: <https://ilga-europe.org/news/swedish-parliament-to-pay-compensation-for-forced-sterilisation-of-trans-people/> a SCHAPS, Karolin. Netherlands to compensate trans victims of forced sterilisation. *Reuters* [online]. 2020 [cit. 03.03.2024]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN28B5UW/>. V případě normalizačních zákroků u intersex lidí např. viz judikatura v Německu nebo Chile, viz DUŠKOVÁ, Šárka, Martin FAJEJTA a Zdeněk SLOBODA. *Trampoty s pohlavím*, s. 107–108.

⁴⁶⁹ BRAUNSCHWEIG, Lila. *Abolishing Gender Registration*, s. 95.

Seznam zkratk

1. DSM – Diagnostický a statistický manuál duševních poruch
2. ESLP – Evropský soud pro lidská práva
3. Istanbulská úmluva – Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí
4. Listina – Listina základních práv a svobod
5. MKN – Mezinárodní klasifikace nemocí
6. MV – ministerstvo vnitra
7. MZ – ministerstvo zdravotnictví
8. NSS – Nejvyšší správní soud
9. OZ – Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
10. RP – registrované partnerství
11. Úmluva – Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
12. ÚS – Ústavní soud
13. ZSZS – Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách

Seznam použitých zdrojů

Seznam použité literatury

1. AGHA, Petr. Subjectivity, gender and agency. In: *Law, Politics and the Gender Binary*. 1. vyd. United Kingdom: Routledge, 2019, s. 61–80. ISBN 978-1-138-48605-8. DOI: 10.4324/97811351047005-6
2. BARŠA, Pavel. *Panství člověka a touha ženy: feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Vydání první. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2002. Studie ; svazek 35. ISBN 978-80-86429-06-9.
3. BARŠOVÁ, Andrea. Člověk mimo ženství a mužství. (O regulačních modelech NE/uznání intersexuality.). In: *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?* Praha: Wolters Kluwer, 2020. ISBN 978-80-7598-762-4.
4. BASSETTI, Matteo E. Human Rights Bodies' Adjudication of Trans People's Rights: Shifting the Narrative From the Right to Private Life To Cruel And Inhuman Or Degrading Treatment. *European Journal of Legal Studies*. 2020, roč. 12, č. 2, s. 291–325. ISSN 1973-2937. DOI: 10.2924/EJLS.2019.033
5. BAUER, Heike. Burning Sexual Subjects: Books, Homophobia and the Nazi Destruction of the Institute of Sexual Science in Berlin. In: PARTINGTON, Gill a Adam SMYTH. *Book Destruction from the Medieval to the Contemporary* [online]. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY: Palgrave Macmillan, 2014 [cit. 03.12.2023]. New Directions in Book History. ISBN 978-1-137-36765-5. Dostupné z: <https://eprints.bbk.ac.uk/id/eprint/10089/1/BurningSexualSubjects.pdf>
6. BEŇOVÁ, Kateřina. *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR* [online]. Praha: Úřad vlády ČR, 2007 [cit. 27.02.2024]. ISBN 978-80-87041-33-8. Dostupné z: https://vlada.gov.cz/assets/ppov/rlp/vybory/sexualni-mensiny/CZ_analyza_web.pdf
7. BOWER, Lisa C. Queer Acts and the Politics of „Direct Address”: Rethinking Law, Culture, and Community. *Law & Society Review*. [Wiley, Law and Society Association], 1994, roč. 28, č. 5, s. 1009–1033. ISSN 0023-9216. DOI: 10.2307/3054022
8. BRAUNSCHWEIG, Lila. Abolishing Gender Registration: A Feminist Defence. *International Journal of Gender, Sexuality and Law*. 2020, roč. 1, č. 1. ISSN 2056-3914. DOI: 10.19164/ijgsl.v1i1.987
9. BRUSH, Stephen G. Nettie M. Stevens and the Discovery of Sex Determination by

- Chromosomes. *Isis* [online]. [The University of Chicago Press, The History of Science Society], 1978, roč. 69, č. 2, s. 163–172 [cit. 29.01.2024]. ISSN 0021-1753. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/230427>
10. BUTLER, Judith. Critically Queer. *GLQ*. Yverdon, Switzerland: Duke University Press, 1993, roč. 1, č. 1, s. 17–32. ISSN 1064-2684. DOI: 10.1215/10642684-1-1-17
 11. BUTLER, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. [10th anniversary ed.]. vyd. Florence: Routledge, 2006. Routledge Classics. ISBN 978-0-415-38955-6. DOI: 10.4324/9780203824979
 12. BUTLER, Judith. Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre journal (Washington, D.C.)*. Washington, D.C., etc: Johns Hopkins University Press, 1988, roč. 40, č. 4, s. 519–531. ISSN 0192-2882. DOI: 10.2307/3207893
 13. BUTLER, Judith. *Trampoty s rodom: feminizmus a podryvanie identity*. 1. vyd. vyd. Bratislava: ASPEKT, 2003. Aspekt. ISBN 978-80-85549-41-6.
 14. BUTLER, Judith. *Undoing Gender*. New York: Routledge, 2004. ISBN 0-203-58019-2.
 15. BUTLER, Judith. *Závažná těla: O materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“*. Praha: Karlova Univerzita, Karolinum Press, 2016. ISBN 978-80-246-3344-2.
 16. BUTLER, Judith a Sara SALIH. Variations on Sex and Gender: Beauvoir, Wittig, Foucault (1987). In: *The Judith Butler Reader*. Malden, MA: Blackwell Pub., 2004. ISBN 978-0-631-22593-5.
 17. CANNOOT, Pieter. The pathologisation of trans* persons in the ECtHR’s case law on legal gender recognition. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. SAGE Publications Ltd STM, 2019, roč. 37, č. 1, s. 14–35. ISSN 0924-0519. DOI: 10.1177/0924051918820984
 18. CLARKE, Jessica A. Sex Assigned at Birth. *Columbia Law Review* [online]. New York: Columbia Law Review Association, Inc, 2022, roč. 122, č. 7, s. 1821–1898 [cit. 12.12.2023]. ISSN 0010-1958. Dostupné z: https://columbialawreview.org/wp-content/uploads/2022/11/Clarke-Sex_Assigned_At_Birth.pdf
 19. COOPER, Davina a Flora RENZ. Introduction to Special Issue: Decertifying Legal Sex—Prefigurative Law Reform and the Future of Legal Gender. *Feminist Legal Studies*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2023, roč. 31, č. 1, s. 1–16. ISSN 0966-3622. DOI: 10.1007/s10691-022-09514-5
 20. ČERNÁ, Jitka et al. § 2 [Definice diskriminace]. In: *Antidiskriminační zákon*:

- Komentář*. [online]. Wolters Kluwer, 2018 [cit. 27.02.2024]. ISBN 2336-517X.
Dostupné
z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/13/44937/1/2?rem=Antidiskrimina%C4%8Dn%C3%AD%20z%C3%A1kon>
21. DAVIES, Margaret. Afterword. *Feminist Legal Studies*. 2023, roč. 31, č. 1, s. 163–169. ISSN 1572-8455. DOI: 10.1007/s10691-022-09513-6
 22. DE LAURETIS, Teresa. Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities. *differences*. 1991, roč. 3, č. 2, s. iii–xviii. ISSN 1040-7391, 1527-1986. DOI: 10.1215/10407391-3-2-iii
 23. DOLEŽALOVÁ, Pavla et al. *Rozvoj duševní pohody u transgender klientů. Poznatky a holisticky orientovaný terapeutický přístup*. [online]. Klecany: Národní ústav duševního zdraví, 2021 [cit. 21.02.2024]. ISBN 978-80-87142-44-8. Dostupné z: https://www.nudz.cz/fileadmin/user_upload/Ke_stazeni/Publikace_ke_stazeni/rozvoj-dusevni-pohody-u-transgender-klientu.pdf
 24. DOSE, Ralf. *Magnus Hirschfeld: and the Origins of the Gay Liberation Movement*. New York: Monthly Review Press, 2014. ISBN 978-1-58367-438-3.
 25. DUŠKOVÁ, Šárka, Martin FAFEJTA a Zdeněk SLOBODA. *Trampoty s pohlavím: sociální a právní aspekty života intersex lidí*. Vydání první. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2022. Právní monografie. ISBN 978-80-7676-461-3.
 26. DUŠKOVÁ, Šárka a Maroš MATIAŠKO. *Právo na uznání identity trans lidí v České republice*. Forum for Human Rights a Transparent, 2019.
 27. FAUSTO-STERLING, ANNE. The Five Sexes, Revisited. *The Sciences (New York)*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd, 2000, roč. 40, č. 4, s. 18–23. ISSN 0036-861X. DOI: 10.1002/j.2326-1951.2000.tb03504.x
 28. FRINTA, Ondřej. § 29. In: *Občanský zákoník: Komentář, Svazek I, (§ 1-654)*. [Systém ASPI] [online]. Wolters Kluwer, 2020 [cit. 27.02.2024]. ISBN 2336-517X. Dostupné z: https://www.aspi.cz/products/lawText/13/11656/1/2#c_159226
 29. FURLONG, Yulia a Aleksandar JANCA. Gender (r)evolution and contemporary psychiatry. *BJPsych Open*. 2022, roč. 8, č. 3, s. e80. ISSN 2056-4724. DOI: 10.1192/bjo.2022.46
 30. GÓRSKA, Magdalena. *Ustavování a hranice těla: pojetí tělesnosti u Judith Butler*. 2006, Bakalářská práce, Univerzita Karlova. Fakulta humanitních studií.
 31. GRAFF, Agnieszka a Elżbieta KOROLCZUK. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. 1. vyd. United Kingdom: Routledge, 2022. Routledge Studies in Gender,

- Sexuality and Politics. ISBN 978-1-00-041329-8. DOI: 10.4324/9781003133520
32. HALPERIN, David M. *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*. New York: Oxford University Press, 1995. ISBN 978-0-19-509371-1.
 33. HAVELKOVÁ, Barbara. Feminismus, gender a právo. In: *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?* První. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2020. ISBN 978-80-7598-762-4.
 34. CHAMALLAS, Martha. *Introduction to Feminist Legal Theory*. Third edition. vyd. Frederick, MD: Wolters Kluwer Law & Business, 2013. Aspen student treatise series. ISBN 978-1-4548-0221-1.
 35. JAHODOVÁ, Dita. Trans* příběhy o těle a s tělem. *Gender a výzkum / Gender and Research*. 2016, roč. 17, č. 1, s. 77–88. ISSN 25706578, 25706586. DOI: 10.13060/12130028.2016.17.1.257
 36. KOLEK, Vít. Způsoby označování osob z hlediska ne/binarity genderu: kvantitativní sonda do titulních stran vybraných českých periodik. *Gender a výzkum (On-line)*. AV ČR Czech Academy of Sciences - Institute of Sociology, 2022, roč. 23, č. 2, s. 62–81. ISSN 2570-6578. DOI: 10.13060/gav.2022.013
 37. KOTKOVÁ, Petra. Změna pohlaví v českém právním řádu. *Právní rozhledy* [online]. 2021, roč. 2021, č. 7. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=nrptembsgfpaxa4s7g5pxgxzsgq3q&groupIndex=3&rowIndex=0&refSource=search>
 38. LANG, Klára. *Tělo jako prostor anarchistické rezistence*. Praha: Neklid, 2021. ISBN 978-80-908247-0-6.
 39. LECKEY, Robert a Kim BROOKS, eds. *Queer Theory: Law, Culture, Empire*. New York: Routledge, 2010. ISBN 978-0-415-57228-6.
 40. LEWIS, Sophie. *Zrušte rodinu: manifest za péči a osvobození*. Vydání první. vyd. Praha: Tranzit.cz, 2023. Navigace ; svazek 0023. ISBN 978-80-87259-55-9.
 41. MARKELL, Patchen. *Bound by recognition*. Course Book. vyd. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2003. ISBN 978-1-282-08778-1. DOI: 10.1515/9781400825875
 42. MCGHEE, Derek. *Homosexuality, Law and Resistance*. London: Routledge, 2001. Routledge research in gender and society 9. ISBN 978-0-415-24902-7.
 43. MILLETT, Kate. *Sexual Politics*. New York: Columbia University Press, 2016. ISBN 978-0-231-17424-4.
 44. NOVÁK, Arnošt. *Tmavozelený svět: radikálně ekologické aktivity v České republice*

- po roce 1989. 2015, Dizertační práce, Univerzita Karlova.
45. PARKER, Pat. Revolution: it's not neat or pretty or quick. In: *This bridge called my back: Writings by radical women of color*. 1983, s. 238–242.
 46. PATEMAN, Carole. *The Disorder of Women: Democracy, Feminism, and Political Theory*. Stanford: University Press, 1989. ISBN 978-0-8047-1764-9.
 47. PORKERTO VÁ, Hana. Potíže s hmotou: Judith Butler a/nebo nový materialismus? *Gender a výzkum / Gender and Research* [online]. 2013, roč. 14, č. 2, s. 41–51 [cit. 12.12.2023]. ISSN 25706578, 25706586. Dostupné z: http://genderonline.cz/artkey/gav-201302-0004_matter-trouble-judith-butler-and-or-the-new-materialism.php
 48. PORKERTO VÁ, Hana. Trampoty s trampoty. Co nám dnes ne/říká Judith Butler a proč má stále cenu ji číst. *Gender a výzkum / Gender and Research* [online]. 2016, roč. 17, č. 1, s. 103–105 [cit. 16.12.2023]. ISSN 25706578, 25706586. Dostupné z: http://genderonline.cz/artkey/gav-201601-0013_troubles-with-troubles-what-does-judith-butler-tell-us-today-and-why-it-is-still-meaningful-to-read-her.php
 49. PŘIBÁŇ, Jiří. Paradigmatická napětí v tzv. kritické právní vědě a hnutí Critical Legal Studies. *Právník*. 1993, roč. 132, č. 7/1993
 50. ROBLES, Rebeca et al. Validity of Categories Related to Gender Identity in ICD-11 and DSM-5 Among Transgender Individuals who Seek Gender-Affirming Medical Procedures. *International Journal of Clinical and Health Psychology: IJCHP*. 2022, roč. 22, č. 1, s. 100281. ISSN 1697-2600. DOI: 10.1016/j.ijchp.2021.100281
 51. RUSSELL, Legacy. *Glitch Feminism: A Manifesto*. London; New York: Verso, 2020. ISBN 978-1-78663-266-1.
 52. SABJÁN, Nikolas. A Critical Legal Perspective on the Recent Czech Transgender Case: (Pl. ÚS 2/20). *Bratislava Law Review*. 2022, roč. 6, č. 1, s. 125–136. ISSN 2644-6359. DOI: 10.46282/blr.2022.6.1.288
 53. SCOTT, Charles. *DSM-5® and the Law: Changes and Challenges* [online]. New York: Oxford University Press, Incorporated, 2015 [cit. 08.12.2023]. ISBN 978-0-19-936847-1. Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=2033573>
 54. SEIDL, Jan. *Od žaláře k oltáři: emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. 1. vyd. vyd. Brno: Host, 2012. ISBN 978-80-7294-585-6.
 55. SMART, Carol. *Law, Crime and Sexuality: Essays in Feminism*. SAGE, 1995. ISBN 978-1-4462-3102-9.

56. SPADE, Dean. *Normal Life: Administrative Violence, Critical Trans Politics, and The Limits of Law*. Revised and expanded edition. vyd. Durham, NC; Duke University Press, 2015. ISBN 978-0-8223-7479-4. DOI: 10.1515/9780822374794
57. SULLIVAN, Nikki. *A Critical Introduction to Queer Theory*. New York: New York University Press, 2003. ISBN 978-0-8147-9841-6.
58. SVATOŇOVÁ, Eva. Gender Activists Will Kidnap Your Kids: The Construction of Feminist and LGBT+ Rights Activists as Modern Folk Devils in Czech Anti-Gender Campaigns. In: *Modern Folk Devils*. Helsinki University Press, 2021. ISBN 978-952-369-054-7. DOI: 10.2307/j.ctv26qjj4v.13
59. ŠOLTYS, Dominik. Čo je queer/kvír teória práva? (1. časť). *STUDIA IURIDICA Cassoviensia*. 2023, roč. 11.2023, č. 1, s. 55–75. DOI: 10.33542/SIC2023-1-05
60. ŠOLTYS, Dominik. Čo je queer/kvír teória práva? (2. časť). *STUDIA IURIDICA Cassoviensia*. 2023, roč. 11.2023, č. 2, s. 50–63. ISSN 1339-3995. DOI: 10.33542/SIC2023-2-05
61. ŠOLTYS, Dominik. *Súčasný podoby právnej filozofie: postmoderna, právo a literatúra, právo a ekonómia, kritika liberálneho legalizmu, patriarchátu, rarizmu a heterosexizmu v práve: vysokoškolská učebnica*. Vydání první. vyd. Praha: Leges, 2022. Student. ISBN 978-80-7502-649-1.
62. TEICH, Nicholas M. a Jamison GREEN. *Transgender 101: A Simple Guide To a Complex Issue*. New York: Columbia University Press, 2012. ISBN 978-0-231-15712-4.
63. THOMAS, Kendall. Practicing Queer Legal Theory Critically. *Critical Analysis of Law: An International & Interdisciplinary Law Review*. 2019, roč. 6, č. 1. ISSN 2291-9732. DOI: 10.33137/cal.v6i1.32561
64. TRUBEK, David M. Where the Action Is: Critical Legal Studies and Empiricism. *Stanford Law Review*. Stanford, Calif: Stanford University School of Law, 1984, roč. 36, č. 1/2, s. 575–622. ISSN 0038-9765. DOI: 10.2307/1228692
65. VALDES, Francisco. Queers, Sissies, Dykes, and Tomboys: Deconstructing the Conflation of „Sex,\" „Gender,\" and „Sexual Orientation\" in Euro-American Law and Society. *California Law Review*. Berkeley: School of Law, University of California, Berkeley, 1995, roč. 83, č. 1, s. 1–377. ISSN 0008-1221. DOI: 10.2307/3480882
66. VAŠÁTKOVÁ, Kateřina. *Právní postavení trans osob v ČR*. 2021, Diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni.
67. VERBEEK, Wesley et al. „Mental Readiness\" and Gatekeeping in Trans Healthcare.

- Canadian Journal of Psychiatry. Revue Canadienne De Psychiatrie*. 2022, roč. 67, č. 11, s. 828–830. ISSN 1497-0015. DOI: 10.1177/07067437221102725
68. VIKARSKÁ, Zuzana a Sarah OUŘEDNÍČKOVÁ. Evasive, Insensitive, Ignorant, and Political: The recent Czech transgender case. *Verfassungsblog*. 2022. DOI: 10.17176/20220407-011059-0
69. WAYNE MORGAN. Queer Law: Identity, Culture, Diversity, Law. *Australasian Gay & Lesbian Law Journal*. 1995, roč. 5, č. July 1995, s. 1–41. ISSN 1323-3572.
70. WHO. *Mezinárodní statistická klasifikace nemocí, úrazů a příčin smrti ve znění 9. decenální revize (MKN-9 Tabelární seznam)* [online]. Praha: Avicenum, 1978. ISBN 08-069-78. Dostupné z: https://www.uzis.cz/sites/default/files/knihovna/mkn_9_tabelarni_seznam.pdf
71. ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Vydání 1. vyd. Praha: Academia, 2009. Průhledy ; sv. 7. ISBN 978-80-200-1752-9.
72. ZVĚŘINA, Jaroslav, Petr WEISS a Martin HOLLÝ. Výsledky terapeutické kastrace u parafilních sexuálních delikventů. *Psychiatrie pro praxi* [online]. 2016, roč. 17, č. 1 [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2016/01/04.pdf>
73. BARKER, Meg-John. *Queer: A Graphic History*. London: Icon, 2016. ISBN 978-1-78578-071-4.
74. PITOŇÁK, Michal a Marcela MACHÁČKOVÁ. *Být LGBTQ+ v Česku 2022 - Výzkumná zpráva* [online]. 2023 [cit. 27.02.2024]. ISBN 978-80-87142-52-3. Dostupné z: https://lgbt-zdravi.cz/WEB/wp-content/uploads/2023/02/BytLGBTQvCesku2022_report.pdf

Seznam použitých internetových zdrojů

1. AKAHATÁ et al. Joint Statement on ICD-11 process for trans & gender diverse people [online]. 2019 [cit. 19.11.2023]. Dostupné z: <https://gate.ngo/icd-11-trans-process/>
2. ALTHOFF, Nina, Greta SCHABRAM a Petra FOLLMAR-OTTO. Gutachten: Geschlechtervielfalt im Recht: Status quo und Entwicklung von Regelungsmodellen zur Anerkennung und zum Schutz von Geschlechtervielfalt. [online]. Deutsches Institut für Menschenrechte, 2017 [cit. 26.02.2024]. Dostupné

- z: <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/114066/8a02a557eab695bf7179ff2e92d0ab28/imag-band-8-geschlechtermielfalt-im-recht-data.pdf>
3. BĚLÍČEK, Jan. „Každý, kdo miluje své rodiče, by měl usilovat o zrušení rodiny,“ říká feministická teoretička Sophie Lewis. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 16.12.2023]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/10/kazdy-kdo-miluje-sve-rodice-by-mel-usilovat-o-zruseni-rodiny-rika-feministicka-teoreticka-sophie-lewis/>
 4. BUTLER, Judith. Why is the idea of ‘gender’ provoking backlash the world over? *The Guardian* [online]. 2021 [cit. 10.01.2024]. ISSN 0261-3077. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/commentisfree/2021/oct/23/judith-butler-gender-ideology-backlash>
 5. COOPER, Davina et al. *Abolishing Legal Sex Status: the Challenge and Consequences of Gender-related Law Reform* [online]. London: King’s College London, 2022 [cit. 27.02.2024]. Dostupné z: <https://www.kcl.ac.uk/law/research/future-of-legal-gender-abolishing-legal-sex-status-full-report.pdf>
 6. CVVM. *Veřejné mínění o interrupci, eutanazii a prostituci – duben/květen 2023* [online]. 2023 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5653/f9/ov230620.pdf
 7. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Gender: Základní pojmy. In: *czso.cz* [online] [cit. 28.01.2024]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/gender_pojmy
 8. ČTK. K odkladu konce zápisu rodných čísel do průkazů se vláda postavila neutrálně. *www.ceskenoviny.cz* [online] [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2381508>
 9. Diagnostický a statistický manuál duševních poruch (rejstřík pojmů). In: *nzip.cz* [online] [cit. 08.12.2023]. Dostupné z: <https://www.nzip.cz/rejstrikovy-pojem/292>
 10. DUŠKOVÁ, Magdalena a Eliška KOLDOVÁ. Nestěžovat si a plodit daňové poplatníky. Česká gynekologie k ženám přistupuje jako k inkubátorům národní porodnosti. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 12.12.2023]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/12/nestezovat-si-a-plodit-danove-poplatniky-ceska-gynekologie-k-zenam-pristupuje-jako-k-inkubatorum-narodni-porodnosti/>
 11. DUŠKOVÁ, Magdalena, Eliška KOLDOVÁ a Jan KAŠPÁREK. Mezi Bohem a ultrapravicí: Hnutí Pro život jako nejschopnější lobbistická skupina v Poslanecké sněmovně. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 29.02.2024]. Dostupné

- z: <https://a2larm.cz/2023/06/mezi-bohem-a-ultrapravici-hnuti-pro-zivot-jako-nejschopnejsi-lobbisticka-skupina-v-poslanecke-snemovne/>
12. DUŠKOVÁ, Šárka. *Sociální a právní aspekty života intersex lidí v Česku: Podkladová studie – právní aspekty života intersex lidí v Česku a v mezinárodním kontextu* [online]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2021 [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Lid%C3%A9%20s%20variace%C5%A9%20pohlavn%C3%ADch%20znak%C5%AF%2054-21-KS-1%20P%C5%98%C3%8DLOHA%201%20Copy.pdf>
 13. Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník [online] [cit. 11.02.2024]. Dostupné z: https://www.aspi.cz/products/lawText/7/38253/1/2#pa_29
 14. DVTV. *Koncovka x u nebinárních lidí? Mě to neruší, jazyk není posvátná kráva, říká Valdřová* [online]. 2023 [cit. 19.12.2023]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=q0RBr-FO7ok>
 15. ESLP. *Komunikace vládě ve věci T. H. proti ČR (33037/22)* [online]. 2023 [cit. 06.12.2023]. Dostupné z: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-227887%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-227887%22]})
 16. EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS. *A Long Way to Go for LGBTI Equality* [online]. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020 [cit. 27.02.2024]. ISBN 978-92-9474-997-0. Dostupné z: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf
 17. FAFEJTA, Martin a Zdeněk SLOBODA. *Sociální a právní aspekty života intersex lidí v Česku: Podkladová studie - sociální aspekty života intersex lidí v Česku* [online]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2021 [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Lid%C3%A9%20s%20variace%C5%A9%20pohlavn%C3%ADch%20znak%C5%AF%2054-21-KS-1%20P%C5%98%C3%8DLOHA%202%20Copy.pdf>
 18. GALLAGHER, Sophie a Josh PARRY. Conversion therapy: Ban to go ahead but not cover trans people. *BBC News* [online]. 2022 [cit. 27.11.2023]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/uk-60947028>
 19. Gender Identity: Changing Your Official Documents. In: *Éducaloi* [online] [cit. 25.02.2024]. Dostupné z: <https://educaloi.qc.ca/en/capsules/gender-identity-modifying-your-official-documents/>
 20. GLEESON, Jules. Judith Butler: ‘We need to rethink the category of woman’. *The*

- Guardian* [online]. 2021 [cit. 11.12.2023]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2021/sep/07/judith-butler-interview-gender>
21. GRAW, Isabelle. Bodies That Glitch. A Conversation between Legacy Russell and Isabelle Graw. *TEXTE ZUR KUNST* [online] [cit. 23.01.2024]. Dostupné z: <https://www.textezurkunst.de/en/articles/graw-russell-bodies-glitch/>
 22. HOLZER, Lena a ILGA-EUROPE. *Non-Binary Gender Registration Models in Europe. Report on Third Gender Marker or No Gender Marker Options* [online]. 2018 [cit. 10.02.2024]. Dostupné z: <https://ilga-europe.org/files/uploads/2022/04/non-binary-gender-registration-models-europe.pdf>
 23. ILGA EUROPE. *Swedish Parliament to Pay Compensation for Forced Sterilisation of Trans People* [online]. 2018 [cit. 03.03.2024]. Dostupné z: <https://ilga-europe.org/news/wedish-parliament-to-pay-compensation-for-forced-sterilisation-of-trans-people/>
 24. JEŽKOVÁ, Adéla. Oplzlé výsledky na sexuologii se týkají i trans teenagerů, popisuje Králová z Transparentu (Rozhovor). *Refresher* [online] [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: <https://refresher.cz/112833-Oplzle-vyslechy-na-sexuologii-se-tykaji-i-trans-teenageru-popisuje-Kralova-z-Transparentu-Rozhovor>
 25. KNIGHT, Kyle a Lydia GALL. *Hungary Ends Legal Recognition for Transgender and Intersex People* [online]. 2020 [cit. 05.01.2024]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2020/05/21/hungary-ends-legal-recognition-transgender-and-intersex-people>
 26. KOLDOVÁ, Eliška, Magdalena DUŠKOVÁ a Jan KAŠPÁREK. Mezi bohem a ultrapravicí. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 13.01.2024]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/mezi-bohem-a-ultrapravici/>
 27. KOLDOVÁ, Eliška, Magdalena DUŠKOVÁ a Jan KAŠPÁREK. Mezi Bohem a ultrapravicí: Na chlebíček s antigenderem do Poslanecké sněmovny. *A2larm* [online]. 2023 [cit. 10.01.2024]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/05/mezi-bohem-a-ultrapravici-na-chlebicek-s-antigenderem-v-poslanecke-snemovne/>
 28. KOMISAŘ PRO LIDSKÁ PRÁVA RADY EVROPY. *Forced divorce and sterilisation – a reality for many transgender persons* [online]. 2010 [cit. 06.02.2024]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/forced-divorce-and-sterilisation-a-reality-for-many-transgender-persons>
 29. KOMISAŘKA PRO LIDSKÁ PRÁVA RADY EVROPY. *ICD11 is a stride toward*

- depathologisation of trans people, but more is needed* [online]. 2019 [cit. 07.12.2023]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/icd11-is-a-stride-toward-depathologisation-of-trans-people-but-more-is-needed>
30. KOPECKÁ, Mahulena. Náhradní mateřství: Aliance pro rodinu usiluje o zákaz. *investigace.cz* [online]. 2024 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: <https://www.investigace.cz/nahradni-materstvi-evropa/>
 31. KOŠLEROVÁ, Anna. Pokud si chcete úředně změnit pohlaví, musíte na kastraci. Novela kontroverzní legislativy má zpoždění. *iROZHLAS* [online]. 2023 [cit. 31.01.2024]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/trans-kastrace-trans-lidi-v-cesku-uredni-zmena-pohlavi-transparent_2312090500_ank
 32. KOUBOVÁ, Michaela. Nová verze Mezinárodní klasifikace nemocí vyjde v češtině. Už za několik měsíců. *Zdravotnický deník* [online]. 2023 [cit. 11.12.2023]. Dostupné z: <https://www.zdravotnickydenik.cz/2023/10/nova-verze-mezinarodni-klasifikace-nemoci-vyjde-v-cestine-uz-za-nekolik-mesicu/>
 33. KRÁLOVÁ, Lenka. *Ashley: Sexuolog na mě chtěl sahat // trans příběhy* [online]. V Tranzu, 2022 [cit. 26.02.2024]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=07h-QHxnxhw>
 34. KRÁLOVÁ, Lenka. *Emma - Bolestí vykoupené písmenko v občance // trans příběhy* [online]. V Tranzu, 2024 [cit. 03.02.2024]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=xzJ9AP3DCss>
 35. KRÁLOVÁ, Lenka. *Christian Kozel - Tranzice před celým národem // trans příběhy* [online]. V Tranzu, 2021 [cit. 22.02.2024]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=faz1ttw6oto>
 36. MARTÍNEK, Jan. Kritikům úmluvy o násilí vadí gender. *novinky.cz* [online]. 2023 [cit. 15.12.2023]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-kritikum-umluv-y-o-nasili-vadi-gender-40438301>
 37. MINISTERSTVO VNITRA. *Připomínky k návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů* [online] [cit. 18.12.2023]. Dostupné z: <https://odok.cz/portal/veklep/material/pripominky/KORNAZWHY3ZN/>
 38. MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ. Doporučený postup při provádění chirurgických zákroků směřujících ke změně pohlaví u transsexuálních pacientů. In: *Věstník Ministerstva zdravotnictví 8/12* [online]. 2012 [cit. 03.12.2023]. Dostupné

- z: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/6865/36193/V%C4%9Bstn%C3%ADk%20MZ%20%C4%8CR%208-2012.pdf>
39. MRVOVÁ, Marie. „Co tě nezabije, to tě posílí.“ aneb Tělesná autonomie intersex* lidí. *Zpravodaj Rovné příležitosti* [online]. 2021, roč. 2021, č. 02 Tělesná autonomie [cit. 26.02.2024]. Dostupné z: <https://zpravodaj.genderstudies.cz/cz/clanek/co-te-nezabije-to-te-posili.aneb-telesna-autonomie-intersex-lidi>
 40. Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů [online]. 2018 [cit. 20.11.2023]. Dostupné z: <https://odok.cz/portal/veklep/material/KORNAZWHY3ZN/>
 41. NĚMCOVÁ, Barbora. Komise zamítla Tereze změnu pohlaví kvůli jménu. Je to ponižující, říká transsexuálka. *Aktuálně.cz* [online]. 2018 [cit. 22.02.2024]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/komise-zamitla-tereze-zmenu-pohlavi-kvuli-jmenu-je-to-ponizu/r~c46edefee33011e8b2380cc47ab5f122/>
 42. ORT, Jakub. Můžeme si vybrat svůj gender? Judith Butler a obrazy dobrého života v kulturních válkách. *Druhá: směna* [online]. roč. 2022, č. září [cit. 07.11.2023]. Dostupné z: <https://druhasmena.cz/clanky/muzeme-si-vybrat-svuj-gender-judith-butler-a-obrazy-dobreh-zivota-v-kulturnich-va-kach>
 43. OSN. *Zpráva Zvláštního zpravodaje OSN pro právo každého na požívání nejvyšší dosažitelné úrovně fyzického a duševního zdraví* [online]. 2009 [cit. 12.02.2024]. Dostupné z: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/450/87/pdf/n0945087.pdf?token=AacNHrV1NTekFPvSJk&fe=true>
 44. OSN. *Zpráva Zvláštního zpravodaje OSN pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání* [online]. 2013 [cit. 12.02.2024]. Dostupné z: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.53_English.pdf
 45. PAVLICA, Karel. *Zkušenosti trans a nebinárních osob se zdravotnickými a psychologickými službami* [online]. Transparent, 2022 [cit. 22.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmetransparent.cz/wp-content/uploads/2022/04/Vysledky-vyzkumu-Transparent.pdf>
 46. PITOŇÁK, Michal. *Sexuální občanství* [online]. 2018 [cit. 21.01.2024]. Dostupné

- z: <https://queergeography.cz/sexualni-obcanstvi/>
47. Pohlaví a identita. In: *Poznáváme intersex / DSD* [online] [cit. 02.03.2024]. Dostupné z: <https://intersex-dsd.upol.cz/pohlavi-a-identita/>
 48. Principle 31. In: *Yogyakarta Principles plus 10* [online]. 2017 [cit. 10.02.2024]. Dostupné z: <https://yogyakartaprinciples.org/principle-31-yp10/>
 49. RADA EVROPY. *Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights: Prohibition of torture* [online]. 2023 [cit. 27.01.2024]. Dostupné z: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_eng
 50. RAMBOUSKOVÁ, Michaela. Pro gaye a lesby pouze partnerství, nikoli manželství, rozhodli poslanci. *Seznam Zprávy* [online]. 2024 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-manzelstvi-pro-vsechny-okamurova-spd-zablokovala-jednani-snemovny-246749>
 51. ROSE, Jamie. Jazykové prostředky vyjadřování nebinarity. In: *Manuál kvíření jazyka českého* [online]. Institut úzkosti, 2023 [cit. 20.12.2023]. Dostupné z: http://institutuzkosti.cz/media/files/W1siZiIsIjY1ODE5YjNiM2M0NTg0MjRmZTI2ZTJiNyJdXQ/02_Jamie%20Rose.pdf?sha=c86554482a81482e
 52. SCHAPS, Karolin. Netherlands to compensate trans victims of forced sterilisation. *Reuters* [online]. 2020 [cit. 03.03.2024]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN28B5UW/>
 53. SVATOŇOVÁ, Eva a Mina BAGINOVÁ. Antigenderové mobilizace. *A2* [online] [cit. 11.01.2024]. Dostupné z: <http://www.advojka.cz/archiv/2020/14/antigenderove-mobilizace>
 54. SVATOŇOVÁ, Eva. Rodina jako pojítka mezi náboženstvím a autoritářstvím. Jak se z genderu stala „genderová ideologie“? *A2larm* [online]. 2022 [cit. 11.01.2024]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/05/rodina-jako-pojitko-mezi-nabozenstvim-a-autoritarstvim-jak-se-z-genderu-stala-genderova-ideologie/>
 55. SVATOŇOVÁ, Eva. Válka proti genderu. Patriarchát, který vrací úder, nebo reakce na krizi liberální demokracie? *Druhá : směna* [online] [cit. 10.01.2024]. Dostupné z: <https://druhasmena.cz/clanky/valka-proti-genderu-patriarchat-ktery-vraci-uder-nebo-reakce-na-krizi-liberalni-demokracie>
 56. ŠVANDOVÁ, Aster. Za hormony a zase zpátky. Zkušenosti trans holky na cestě k HRT. *Druhá : směna* [online]. 2023, č. Průhledné šrámy [cit. 06.02.2024]. Dostupné z: <https://druhasmena.cz/clanky/za-hormony-a-zase-zpatky>
 57. THIRD INTERNATIONAL INTERSEX FORUM. *Malta Declaration* [online]. 2013

- [cit. 10.02.2024]. Dostupné z: <https://www.oiiurope.org/malta-declaration/>
58. TRANSGENDER EUROPE a Dodo KARSAY. *Trans Healthcare Lottery: Insurance Coverage for Trans Specific Healthcare. An Overview on the Basis of 17 Countries in Europe* [online]. 2020 [cit. 20.02.2024]. Dostupné z: <https://tgeu.org/tgeu-report-on-trans-healthcare-in-the-eu/>
 59. TRANSPARENT. *Jak probíhá „oficiální“ tranzice v ČR?* [online] [cit. 04.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/pro-trans-lidi/jak-probiha-oficialni-tranzice-v-cr/>
 60. TRANSPARENT. *Kdo jsou trans* lidé* [online] [cit. 01.03.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/o-translidech/kdo-jsme/>
 61. TRANSPARENT. *Komise* [online] [cit. 20.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/komise/>
 62. TRANSPARENT. *Komise Ministerstva zdravotnictví* [online]. 2020 [cit. 20.02.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/komise-ministerstva-zdravotnictvi/>
 63. TRANSPARENT. Pro média. In: *jsmettransparent.cz* [online] [cit. 28.01.2024]. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz/pro-media/>
 64. TRANSPARENT. *Průvodce tranzicí pro trans* lidi* [online]. 2021 [cit. 21.02.2024]. Dostupné z: https://jsmettransparent.cz/wp-content/uploads/2021/04/Pruvodce_tranzici_pro_trans_lidi.pdf
 65. TRHOŇ, Ondřej. Digitální tělo jako chyba v systému – Glitch Feminism a tvárná virtuální já. *revue Prostor* [online]. 2020 [cit. 22.01.2024]. Dostupné z: <https://revueprostor.cz/digitalni-telo-jako-chyba-v-systemu-glitch-feminism-a-tvarna-virtualni-ja>
 66. TROUSILOVÁ, Alžběta a ČTK. Senátoři neschválili Istanbulskou úmluvu o potírání násilí na ženách. *novinky.cz* [online]. 2024 [cit. 29.02.2024]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-senat-neschvalil-umluvu-40458478>
 67. TURBAN, Jack. What is Gender Dysphoria? In: *www.psychiatry.org* [online]. 8. 2022 [cit. 08.12.2023]. Dostupné z: <https://www.psychiatry.org:443/patients-families/gender-dysphoria/what-is-gender-dysphoria>
 68. TURNBULL, Jay. Proposed Quebec law slammed as „regressive“ and an affront on rights of trans people. *CBC* [online]. 2021 [cit. 04.12.2023]. Dostupné z: <https://www.cbc.ca/news/canada/montreal/activists-say-proposed-quebec-law-regressive-1.6223176>
 69. ÚŘAD VYSOKÉHO KOMISAŘE OSN PRO LIDSKÁ PRÁVA. *Report on*

- conversion therapy* [online] [cit. 27.11.2023]. Dostupné
z: <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/report-conversion-therapy>
70. ÚZIS ČR. Implementace 11. revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-11). In: *uzis.cz* [online] [cit. 08.12.2023]. Dostupné
z: <https://www.uzis.cz/index.php?pg=registry-sber-dat--klasifikace--mezinarodni-klasifikace-nemoci-mkn-11#implementace>
71. VLČKOVÁ, Tereza. Ne všichni trans lidé chtějí operaci, kastrace je proti lidským právům, apelují. *iDNES.cz* [online]. 2023 [cit. 04.02.2024]. Dostupné
z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/trangender-kastrace-zmocnenkyne-pro-lidska-prava.A230329_185756_domaci_vlc
72. VLČKOVÁ, Tereza. Pohlaví v občance je zbytečné, není třeba k identifikaci, apelují Piráti. *iDNES.cz* [online]. 2021 [cit. 04.12.2023]. Dostupné
z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pirati-zmena-obcanky-gender-pohlavi-jmeno-titul.A210504_103038_domaci_vlc
73. VÝBOR PRO PRÁVA LGBTI+ LIDÍ RADY VLÁDY PRO LIDSKÁ PRÁVA. *Návrh vládní strategie rovnosti a odstraňování bariér důstojného života LGBTI+ lidí v ČR 2021–2026* [online] [cit. 26.02.2024]. Dostupné
z: https://vlada.gov.cz/assets/ppov/rlp/vybory/sexualni-mensiny/ze-zasedani-vyboru/Strategie_-_Bariery-LGBTI-zivota-v-CR_2021-2026_MPR_1.pdf
74. WHO. MKN-10. In: *mkn10.uzis.cz* [online] [cit. 08.11.2023]. Dostupné
z: <https://mkn10.uzis.cz/prohlizec/F64.0>
75. WHO. MKN-11. In: *uzis.cz* [online] [cit. 08.11.2023]. Dostupné
z: <https://www.uzis.cz/ext/mkn-11-nahled/>

Seznam použitých právních předpisů

1. Úmluva o lidských právech a biomedicíně
2. Úmluva o právech osob se zdravotním postižením
3. Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí (Istanbulská úmluva)
4. Zákon č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel
5. Zákon č. 198/2009 Sb., antidiskriminační zákon
6. Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu
7. Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

8. Zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů
9. Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách
10. Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách
11. Zákon č. 634/2004 Sb., o správních poplatcích
12. Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Seznam použité judikatury

1. Nález ÚS ze dne 14. 6. 2016, sp. zn. Pl. ÚS 7/15
2. Nález ÚS ze dne 18. 5. 2021, sp. zn. Pl. ÚS 87/20
3. Nález ÚS ze dne 29. 6. 2017, sp. zn. I. ÚS 3226/16
4. Nález ÚS ze dne 31. 3. 2022, sp. zn. Pl. ÚS 2/20
5. Nález ÚS ze dne 7. 6. 2022, sp. zn. II. ÚS 2460/19
6. Projednávaná plenární věc ÚS, sp. zn. Pl. ÚS 52/23
7. Případ ESLP, T. H. proti ČR (33037/22)
8. Rozhodnutí ESLP, M v. Francie (42821/18) ze dne 26. 4. 2022
9. Rozhodnutí Evropského výboru pro sociální práva Transgender Europe a ILGA-Europe v. ČR (č. 117/2015) ze dne 15. 5. 2018
10. Rozhodnutí Spolkového soudního dvora ze dne 22. 4. 2020, sp. zn. XII ZB 383/19
11. Rozhodnutí Spolkového ústavního soudu ze dne 10. 10. 2017, sp. zn. 1 BvR 2019/16
12. Rozhodnutí Spolkového ústavního soudu ze dne 11. 1. 2011, sp. zn. BVerfGE 128,109
13. Rozsudek ESLP, A. P., Garçon a Nicot v. Francie ze dne 6. 4. 2017
14. Rozsudek ESLP, Goodwin v. Spojené království (28957/95) ze dne 11. 7. 2002
15. Rozsudek ESLP, I. G. a ostatní v. Slovensko (15966/04) ze dne 29. 4. 2013
16. Rozsudek ESLP, V. C. v. Slovensko (18968/07) ze dne 8. 11. 2011
17. Rozsudek ESLP, Van Kück v. Německo (35968/97) ze dne 18. 10. 2001
18. Rozsudek ESLP, X. a Y. v. Rumunsko (2145/16 a 20607/16) ze dne 19. 1. 2021
19. Rozsudek ESLP, Y. v. Polsko (74131/14) ze dne 17. 2. 2022
20. Rozsudek ESLP, Y. Y. v. Turecko (14793/08) ze dne 10. března 2015
21. Rozsudek Kasačního soudu Francie ze dne 4. 5. 2017, Arrêt n°531
22. Rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 14. 5. 2018, sp. zn. 3 A 153/2017
23. Rozsudek NSS ze dne 17. 8. 2023, sp. zn. 6 As 207/2022
24. Rozsudek NSS ze dne 30. 5. 2019, sp. zn. 2 As 199/2018

Právo a lidské tělo: tělesná autonomie queer lidí

Abstrakt

Spolu s vývojem v oblasti postavení LGBT+ lidí se zvedá také konzervativní vlna v podobě antigender hnutí, které se zaměřuje zejména na omezování tělesné autonomie a reprodukčních práv queer lidí, ale i žen, na návrat k „tradičním“ hodnotám a upevnění nadřazeného postavení nukleární rodiny i heterosexuality. Nevyhýbá se přitom ani místnímu prostředí. Tato práce má za cíl kriticky rozebrat, do jaké míry a jak je v současnosti tělesná autonomie queer lidí dosahována a jaký vliv má v tomto ohledu konstrukce pohlaví/genderu v právu.

První část se zaměřuje na feministickou a queer teorii s důrazem na roli queer teorie v rámci teorie práva. Jde o teoretický základ pro pohled na tělesnou autonomii queer lidí a její reflexi v právu. Součástí je také aspekt konstrukce pohlaví/genderu ve společnosti i s tím souvisejících trans a intersex kategorií. Závěr této kapitoly věnuji aktuální názorové a politické opozici vůči tělesné autonomii nejen queer osob.

V druhé části se zabývám právními i praktickými otázkami tělesnosti a autonomie queer lidí v kontextu pohlaví/genderu, a to zejména skrze příklad přístupu práva k trans a intersex osobám. Zaměřuji se na nucené zásahy do queer těl, jež jsou pro české prostředí aktuální – zejména podmínku kastrace pro úřední změnu pohlaví a normalizační zákroky u intersex dětí. Dále věnuji pozornost stejně podstatné možnosti podstoupit tělesné zásahy, které si daný člověk zvolí, a okolnostem, které v přístupu k nim mohou bránit. Závěrem se zamýšlím nad pojetím pohlaví v právním řádu a nad potenciálním nastavením jeho regulačního modelu do budoucna.

Z popsaného omezování práv a zásahů do integrity queer osob vyplývá, že tělesná autonomie je s právní konstrukcí pohlaví/genderu neodmyslitelně spjata. Současná normativní koncepce opomíjí všechny, kdo nezapadají do jejich pevných a binárních kategorií. Za účelem zachování sebe sama se snaží popřít či bagatelizovat jejich identitu a normalizovat jejich těla. Je tak především na místě upustit jak od rigidity, tak binarity současné právní úpravy. Zároveň spolu s dílčími reformními kroky směřujícími ke zlepšení postavení dotčených osob je ale možné pokusit se přehodnotit i celkový přístup k této úřední kategorii a zvážit možnost upuštění od její státní registrace.

Klíčová slova: queer, tělesná autonomie, gender

Law and the Human Body: Bodily Autonomy of Queer People

Abstract

Alongside the positive shift in the perception of LGBT+ people, a conservative wave in the form of the antigender movement is also rising. It advocates against bodily autonomy and reproductive rights of queer people, as well as those of women. It also calls for a return to 'traditional' values and regarding the nuclear family and heterosexuality as superior. The local context has not been spared of such a movement. This thesis aims to critically analyse how and to what extent bodily autonomy of queer people is currently being achieved, and how it is affected by the construction of legal sex/gender.

The first part focuses on feminist and queer theory with an emphasis on the role of queer theory within theory of law. This serves as a theoretical basis for analysing the state of bodily autonomy of queer people and its reflection in the law. A section on the concepts of social construction of sex/gender as well as the related trans and intersex categories is also included. Lastly, I address the current political opposition to bodily autonomy of queer people.

In the second part, I discuss both legal and practical issues concerning queer corporeality and autonomy in the context of sex/gender, with a main focus on the legal reflection of trans and intersex existence. First, I address the coercive interventions targeting queer bodies that are relevant to the Czech context – in particular, the mandatory and forced castration required to have one's gender marker changed and involuntary normalising interventions to intersex children's bodies. Furthermore, I look at the equally crucial possibility to undergo bodily interventions one chooses and the circumstances that may prevent access to them. This section is concluded by an analysis of the concept of sex/gender within the legal system and its potential regulatory models.

Considering the given restriction of queer people's rights as well as integrity violations, bodily autonomy is clearly intrinsically linked to the construction of sex/gender in law. The current normative conception excludes all those who do not fit into its fixed and binary categories. To preserve itself, this legal construct seeks to downplay or deny their identity and normalize their bodies. Most importantly, abandoning both the rigidity and binarity of the current regulation is needed. At the same time, along with partial reformative steps aimed at improving the status of

the people concerned, it is also possible to attempt to rethink our overall approach to the legal category of sex/gender and consider the possibility of abandoning its state registration altogether.

Key words: queer, bodily autonomy, gender